AYLIK
SOSYALİST KÜLTÜR
DERGİSİ

Birikim

- çelişki üstüne
  mehmet ayhan
- şiirler
  can yücel
- yort savul
  ece ayhan
- lenin'in emperyalizm
  analizi
- emperyalizm döneminde
  sosyalizmin sorunları
- değinmeler/kültür olayları
  sanat olayları/kitaplar
  dergiler

20
EKİM 1976
10 LİRA

BİRİKİM
YAYINCILIK
KOLL.ŞTİ.

Birikim

AYLIK SOSYALİST
KÜLTÜR DERGİSİ
CİLT 4 / SAYI 20
EKİM 1976

ÇELİŞKİ ÜSTÜNE 8 MEHMET AYHAN

ŞİİRLER 26 CAN YÜCEL

YORT SAVUL 27 ECE AYHAN

LENİN'İN EMPERYALİZM ANALİZİ 28

EMPERYALİZM DÖNEMİNDE SOSYALİZMİN SORUNLARI 39

YEŞİL ORDUCULARIN YEŞİL ORDUCULARI YEŞİL ORDUCULUKTAN YARGILAMASI / «YENİ SESLER ARAMANIN ZAMANIDIR» 58

Birikim

Sahibi
Birikim Yayımcılık Kollektif Şirketi adına
M. Kâmil Yüksel

Yazı İşleri Sorumlusu
Ömer Laçiner

Yönetmen
Murat Belge

Yazı Kurulu
Onat Kutlar, Murat Belge, Ömer Laçiner,
Can Yücel, Atila Aksoy

Teknik Sorumlu
Ferit Erkman

Yönetim Yeri
Ankara Caddesi, Güncer Han 45/18 Sirkeci
İstanbul

Yazışma Adresi
P.K. 538 Sirkeci

Abonesi
Yıllık 100 TL. Altı aylık 60 TL.
Dış ülkelere Yıllık 200 TL. Altı Aylık 100 TL.

Posta Havalesi
P. Çeki Hesap no: 92991

İlân
1/4 sayfa 200 TL. / 1/2 sayfa 400 TL. / 1 sayfa 800 TL.

Dizgi - Baskı
met/er Matbaası

Kapak Baskısı
Reyo Basımevi

Cilt
Erdini Ciltevi

Genel Dağıtım
Birikim Yayımcılık Koll. Şti.
İzmir / EGE DAĞITIM

Basıldığı Tarih
5/Ekim/1976

Gönderilen bütün yazılar yazı kurulunun kararıyla basılır. Basılmayan yazılar geri alınabilir, gönderilmez. Yayımlanan yazı ve resimler kaynak gösterilerek aktarılabilir.

Eylül ayı içinde, biri uluslararası planda, diğeri ise Türkiye'de iki önemli olay oldu. Bunlardan ilki ÇKP başkanı ve Çin Devrimi'nin önder kişisi Mao Ze Dung'un ölümüydü. İkincisi ise Türkiye işçi sınıfının tarihindeki en etkin hareketi olarak nitelediğimiz «Genel Direniş» tir.

Her iki olay da ait oldukları alanlarda ilk yarattıkları etkiler ile hemen görülebilecek bir dizi değişime yol açtılar. Bu ilk değişimlerin çapı sözkonusu olayların önemini anlatmaya yeterlidir. Ancak, asıl etkilerinin daha ilerde, önümüzdeki yıllarda görüleceğini söylemek gerekir. «Tarihi olay»lardır bunlar.

İlkin, «Mao Ze Dung'un ölümü» üzerinde durmak istiyoruz.

Mao Ze Dung, Sovyet Devrimi'nden bu yana meydana gelen en büyük devrimci hereketin, Çin Devrimi'nin tartışılmaz önderidir, bu devrimin simgesidir. Çin Devrimi'nin bugüne kadarki süreci Mao Ze Dung'un hayat hikayesinde takip edilebilir. Çin Devrimi'nin bütün önemli dönüm noktaları, Mao Ze Dung'un kişi olarak hayatındaki önemli dönüm noktalarıyla hemen hemen özdeştir.

Büyük bir devrimcinin ölümünün uyandırdığı kişisel duygulardan söz etmeyi gereksiz buluyoruz.

Bizim burada asıl üzerinde duracağımız konu, Çin Devrimi ile özdeşlenen kişiliğiyle, toplumu bu denli etkilemiş olan Mao Ze Dung'un, bu etkisinin bir ürünü olarak Çin toplum yapısı üzerinde edindiği *özel konum*'dur. «Mao Ze Dung'un ölümü» bu çerçeve içinde düşünüldüğünde asıl anlamını kazanır.

Mao Ze Dung'un, «Başkan Mao» olarak Çin toplumunda olduğu kadar, ÇKP politik çizgisini izleyen tüm grupların anlayışlarında da görülen dokunulmaz, tartışılmaz, eleştiri-üstü konumundan söz ediyoruz.

Kimileri bu durumu Çin toplumunun geleneksel anlayışıyla, hâlâ yaşayan değer ölçüleriyle açıklıyorlar. Hattâ genelleştirerek «Doğu Toplumları»nın ortak bir özelliğinin ürünü olduğunu söylüyorlar. Zamanında Stalin için yapılan yüceltmeleri de bu teze örnek gösteriyorlar.

Fakat bu «yüceltme»nin bir Parti politikası olduğu da açık. Bizzat Parti kararlarında görülen deyimle, bu kararların genel üslubu, ve daha ötesi tüzük ve program maddesi haline getirilen hükümler ortadadır. Toplumun öncüsü olan Komünist Partisi'nin de farklı bir yaklaşımı olduğu söylenemez.

Bir toplumun, özellikle «geri bıraktırılmış ülke» toplumunun, devrimci hareketi zafere götürmekte «en büyük kişisel katkı»sı olanlara ve hareketin önder kişisine duyduğu derin saygı ve hayranlık doğaldır. Ama «doğal» olmayan, ya da kendi özel bilimsel anlayışı, ilkeleri gözönüne alınırsa bir Komünist Parti için en azından yanlış olan şey, kitlelerin bu «doğal», kendiliğinden eğilimine uymak, dahası bu eğilimi kurumlaştırmaktır. Tartışılmayan, eleştirilmeyen ya da ancak kendi kendisini eleştiren bir önder, «yanılmaz» bir mihrak olan «Başkan», Marksizm'in temel anlayışıyla, siyasal amacıyla açıkça çelişir.

Mao Ze Dung'un ve zamanında Stalin'in bu «yanılmaz ve yüce Önder» ku-

rumunu temsil ediyor oluşları hakkında *kişi olarak* ne düşündüklerini pek bilmiyoruz. Kendi konumlarını onayan açıkbeyanları yok. Ama hergün duydukları bu kabil sözler ve bu sözlere uyarlı işleyiş konusunda kesin bir tavır aldıkları; *kendi konumlarından başlayarak*, bu konumun üzerinde oturduğu mekanizmayı değiştirmek yolunda pek çaba harcamadıklarını söyleyebiliriz.

Çin'de Kültür Devrimi bürokratik mekanizmayı altüst etti. Ama Devrimin ilk sonuçları kendini gösterdiğinde «Başkan Mao kurumu»nun eskisinden çok daha yüksek bir yerde olduğu görüldü.

Bugün ÇKP'nin ısrarla savunduğunu söylediği «proletarya diktatörlüğü» kavramı, herhalde, böyle bir kurumu hangi nedenlerle olursa olsun mazur göstermez. Proletarya diktatörlüğü bir politik devrimler sürecidir ve bu süreç politika düzeyi denilen şeyin, gerek kurumları ve gerekse işleyiş kurallarıyla sürekli toplumsallaştırılmasını öngörür. Marksizm-Leninizm'in temel ilkeleri, yalnızca belli bir dönemin devletinin değil, genel olarak devletin «sönmesi»nden sözederken bunu anlatır. Bu ise ideolojik-politik erkin belli bir bireyde —bu birey devrime ne kadar önemli katkılarda bulunmuş olursa olsun— olağanüstü yoğunlaştırılmasına ve hele bu bireyin mutlak olumlulukları temsil eden sıfatlarla daha da «toplum-üstü» yapılmasına kökten karşı olunması demektir.

Lenin'i hatırlayalım. Sovyet Devleti ve SBKP yapısı içindeki görevleri ile ilişkin «remî» ünvanları ne olursa olsun o «yoldaş Lenin»di. Kelimenin gerçek anlamıyla «yoldaş»tır. Hattâ mitinglerde ve işçi toplantılarındaki konuşması esnasında sevgi gösterisinde bulunanların deyimiyle «İlyiç»tir. Bunları Lenin'in kişiliğiyle açıklamak isteyenler olabilir. Oysa bunu ötesindedir neden. Lenin'in özel olarak Sovyet kurumuna, genel olarak da işçi sınıfının ve yoksul köylülüğün siyasal etkinliğinin artması onların Sosyalist Toplumun siyasal faaliyet alanına giderek çok daha fazla ve gerçek katkılarda bulunması konusuna verdiği büyük önem ve bu konudaki titiz çabaları düşünülmelidir. Bir «Başkan Lenin» kurumu yaratmak —adıyla simgelenen, çağ açan olaylar düşünüldüğünde böylesi bir kuruma en yakın XX. yüzyıl kişisidir oysa— onun için düşünülemez bir şeydi.

Kuşkusuz burada amacımız bir Lenin ve Mao kıyaslaması yapmak değil, Sosyalist toplumun siyasal faaliyet alanının nasıl olması, hangi amaca doğru yönelik olması sorunudur. Ve eğer siyasal faaliyet diye özel bir faaliyet türünün kalmadığı bir durumu anlatan «devletin fiilen ortadan kalkması» biçimindeki Sosyalist Siyasal hedefi kabul ediyorsak, bu mücadelenin niteliğine «yanılmaz», «yüce Başkan»lık gibi bir kurumun uyarlı olup olmadığıdır. Veya böylesi bir kurum onaylanıyorsa bunun hangi toplumsal gerekçelere dayandırılarak savunulabileceğidir.

Geçenlerde elimize geçen bir Kuzey Kore gazetesinde —*The Pyong Yang Times*— Kim İl Sung için kullanılan sıfatları gördüğümüzde şaşırmıştık. Kim İl Sung isminin geçtiği istisnasız her yerde, ya «Büyük Lider Yoldaş», ya da daha sık olarak «Saygı duyulan ve Sevilen Lider Yoldaş» sözleri ismin başında yer alıyordu ve gazetede Kim İl Sung'suz tek bir haber yoktu.

Bu tip uygulamalar, eğer belirli bir toplumsal gelişme derecesindeki bir toplumun kendiliğinden duyduğu ihtiyaçlar ileri sürülerek savunuluyorsa bu kez «kendiliğindenciliğe tabi olmak» gibi bir temel yanlışa düşmek sözkonusu olur. Marksist-Leninstler hangi kişi için ve hangi amaçla yapılıyor olmasına bakmaksızın geçmiş toplum biçimlerinin anlayışını yansıtan her tür kurumu, bırakın desteklemeyi, ortadan kaldırmaya çalışırlar. Parti, toplumun siyasal önyargılarını değiştirmeye yönelir. Siyasal çalışma, bir bilinçlendirme faaliyeti olarak, bu amaca uyarlı kurumlar oluşturulması için kitlelere öncülük etmekten başka nedir ki? Siyasal Devrim bundan başka hangi nitelikle tanımlanabilir?

Mao Ze Dung'un ölümüyle «Başkan»lığın manevi otoritesine uyarlı siyasal yapıda büyük bir boşluk doğmuş olmaktadır. Her ne kadar Başkan Mao'nun gö-

rüşleri o yeri dolduruyor dense de bunun pratik geçerliliğine inanmamız için bir neden yoktur. Çünkü bizzat Başkan Mao'nun sağlığında meydana gelen olaylar —Kültür Devrimi öncesini saymasak da— yeterli açıklıktadır. Bir Lin Piao —ki Parti tüzüğünde açıkça «Mao'nun en yakın arkadaşı» denilerek halef olduğu ilân edilmişti— Mao'nun görüşlerinin en son ana kadar ateşli savunucusuyken, Kültür Devrimi sırasında suçlanan bir Teng Hsiao Ping daha sonra «aklandığı» ilân edilip en yüksek devlet ve Parti görevlerine atanmışken, «hain» ve «burjuva ajanı» sıfatlarıyla alaşağı edildiler. Bunlar olup biterken Başkan Mao sağdı ve anlaşılır nedenlerden dolayı kimse bütün bunlardan Mao'ya herhangi bir eleştiri yöneltmiyordu. Kimse «yanılmaz»lığın, hiç değilse halef seçimi gibi bir önemli olayda yanılmaması gerektiğini söylemedi.

Çin'de Mao sağken bile sürekliliğinden hiç kaybetmeyen siyasal mücadelelerin, Mao'nun ölümüyle daha da şiddetleneceği açıktır. Mao'nun görüşlerini farklı yorumlayan gruplar çatışacaktır. Fakat sonuç ne olursa olsun, galip gelen taraf «Mao'nun görüşlerinin gerçek temsilcisi» olacak, yani Mao Ze Dung düşüncesi resmen devam edecektir. Ancak bu galip tarafın somut iktisadî ve siyasal uygulamaları şimdikinden hayli farklı da olabilir. Değişmeyeceği kesin olan tek şey Çin-Sovyet çatışmasındaki resmî Çin görüşüdür. ÇKP'nin siyasal anlayışına, sosyalizm yorumuna ayırdedici yanını kazandıran temel özellikler farklı yöntemlere geçilse de önümüzdeki dönemde aynı kalacaktır.

Fakat genel siyasal kurumlarda bazı değişimler gerekli olacaktır. Başkan Mao'nun fizik varlığına dayalı mekanizma, onun ölümüyle birlikte yeniden düzenlenme ihtiyacını yaratır.

«Yanılmaz Başkanlık» gibi bir kuruma dikkati çekmemizin nedeni de buradadır. Çünkü böylesi bir manevi otorite makamını dolduracak kadar büyük başarıları temsil eden bir Mao'nun varlığı herşeye rağmen genel siyasal yapıyı ve onun işleyişini «yumuşatan» bir faktördü. Şimdi bu faktör yok. Mao'nun varlığı yüzünden doğalmış gibi işleyen yapı, bundan sonra «mekanik kurallara» ihtiyaç duyacaktır. Bu ise siyasal yapının —en hafif deyimiyle— hayli kemikleşmesi demektir. Çin'de bugünkü durum konusunda bildiklerimiz böylesi bir ihtimalin olamayacağı yolunda görünür bir gelişmeyi içermiyor.

DİSK'in başlattığı Genel Direniş, Türkiye tarihinde işçi sınıfının siyasal nitelikte ilk kitlesel kareketidir. Dergimizin baskıya verildiği anda (21 Eylül) gelen en son haberler, DİSK Genel Merkezinin güvenlik kuvvetlerince arandığı, DİSK Genel Sekreterinin tutuklandığı ve diğer üst kademe yöneticileri hakkında tutuklama kararı çıkarıldığı yolunda idi. Bunun yanında bazı büyük şehir belediye işçilerinin yeniden işbaşı yaptıkları ve genel olarak Direnişe katılanların sayıca azaldıkları yolunda idi.

Dergimiz çıktığında belki Direniş fiilen sona ermiş, DİSK, yöneticileri ve Direnişe katılan üyeleri hakkında Sermaye ve Mülk sahibi sınıfların iktisadî-malî, Devlet'in de siyasal ve adlî seferberliği başlamış olacaktır.

Bu seferberliğin nerelere varabileceğini şimdiden kestiremeyiz. Ancak sayısı binlere varacak bir işten çıkarma operasyonu ve yine hayli kabarık hapis cezası istemleri, ilk ağızda olacak olanlardır.

Bunlar «elle tutulur», «somut» sonuçlar. Ve olaylara hep bu «elle tutulur» şeylerden bakanlar, Direnişin başarısızlığı ve yenilgisinden başlayan bir dizi yargılara varabilirler.

Fakat bu Direniş, sonuçları ne olursa olsun, genel siyasal ve toplumsal anlamıyla bir başarıdır ve Türkiye'deki sınıf mücadelesi açısından önemli bir dönemecin aşıldığını göstermektedir.

Yapılan, kendi ekonomik çıkarını, bir siyasal amaç için geri plâna koymaktır, hattâ terkedebilmektir. Bu ise bir önemli tercihtir. Siyasal olgunluğa varışın bir göstergesidir.

Yasal sınırlar içinde yapılan ve başarı ya da başarısızlığı ekonomik çıkarın

ölçülerince tesbit edilen bir grev hareketi değildir bu.

Ve bu Direniş sayesinde öğrenilen, bilincine varılan şey, sırf bir fabrikanın çalışmasında ya da sınırlı bir bölgenin yaşantısında, sınıf olarak yerine getirdiği fonksiyonun çapı değil, bütün ülke yaşantısında işçi sınıfı olarak etkilediği alanın boyutlarıdır. Bunları herhangi bir işçinin bilmediği, düşünmediği söylenemez. Ama ilk kez işçi sınıfının bütününün olmasa bile, yeterli sayıda bir bölümün ülkenin günlük yaşantısındaki yeri etkileyici ve uyarıcı bir bütünlükte ve büyüklükte görülebilmiştir. Bu ise, yalnız işçi sınıfı için değil, toplumun hemen bütünü için yaşanan bir deneyin bilgisi olarak, toplumsal bir bilgi olarak artık yerleşmiştir.

İşçi sınıfı kendi yarattığı siyasal etkiyi görmüştür. Günlerce radyoda, televizyonda ve basında, partilerin tavırlarında kendi eserinin etkilerini gözlemiştir. Direniş haberlerini dinlemiş, haber almaya çalışmış ve bunları yorumlamıştır. Hiç görmediği şehirlerde, aynı amaçla kendisi gibi davranan insanların, işçi sınıfının bütün ülkeye yayılmış unsurlarının, yüzünü görmediği ortak eylem yoldaşlarının olduğunu öğrenmiş ve ilgi alanı bu direniş günlerinde bütün bir toplum olmuştur. Toplumun değişik kesimlerinin tepkilerini görmüş ve ölçme imkânını dolaysızca bulmuştur.

Dostlarını, düşmanlarını, dostane görünenleri görmüştür. Bu son iki tavrın bazen ne kadar da birbiri içine girmiş olduğunu görmüştür. Düşmanlığın yalnızca silâhlı asker ve polis kuşatması olarak değil, yalnızca ekonomik tehditlerle değil, «resmî haber bültenleri»yle, suskunlukla da yapılabileceğini görmüştür.

Türkiye'de artık genel Direniş yapmış bir işçi sınıfı vardır. Bu yargı, direnişe katılmayanları da kapsar. Çünkü onlar da bu günler içinde en azından birey olarak ya da gruplar olarak bir hesaplaşma yapmak zorunda hissetmişlerdir kendilerini. Şimdiki kararları ve eylemleri ne olursa olsun, yapılan işin kendisini, onlar da görmüşlerdir. Bu ise onların gelecekteki davranışlarında mutlaka etkisini gösterecektir.

16 Haziran sendikal-ekonomik bilince varıldığını gösteren bir dönüm noktasıydı, 1 Mayıs sınıf bilincine varıldığını anlattı, 1976 Eylül Direnişi bu bilincin, siyasal bilinç haline gelmesinin ilk adımı oldu.

Direniş sonrasındaki karşı saldırı bu adımı geriletebilir, ama alınan dönemecin gerisine itemez. Her şeyden önce Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu siyasal-toplumsal durumda, egemen sınıfın bu saldırısı, genel saldırı niteliğine istese de gelemez. Çünkü toplumun içinde bulunduğu hızlı politikleşme süreci, egemen sınıfın insiyatifinde değildir, aksine o, bu gelişime tabi olarak tavır almaya çalışmıştır ve halen de ancak böyle yapabilmektedir

Egemen sınıfın ve devletin alacağı, uygulayacağı tedbirler, özel olarak DİSK'in yapısına ve işçi sınıfının en aktif kesimine yöneltilecektir. Bu doğaldır.

Saldırı politikası «direnişe katılmama» ölçüsünü özellikle *kullanacaktır*. Bu elbette ki «siyasal eyleme kalkışma»nın işçi sınıfı için ne derece yanlış olacağını ve zararlı sonuçlar getireceğini bir kere daha «öğreten» ideolojik-politik kampanyalar eşliğinde yürütülecektir. İşin bu yanı özellikle vurgulanacaktır. Çünkü —Demirel'in deyimiyle— «siyaset zemini»nin neresi olduğu, olabileceği sorusu bu son olayla iyiden iyiye karışmıştır. Burjuva siyasal anlayışında «politikanın özel zemin»i çok önemlidir.

Direniş, asıl olarak bu «zemin»i sarsmıştır. Bu sarsmanın etkisi, kuşkusuz Direniş'in kitlesel çapı ve eylem araçlarının niteliği ile ölçülmemelidir. Olayın anlamı önemlidir ve kaldı ki bu «zemin»i bugüne kadar en fazla etkileyen kitlesel eylemdir. Son 5-6 yıldır çeşitli olaylarla ve özellikle 1973 sonrası yükselen genel toplumsal muhalefetin ürünü olan politik kutuplaşmalarla sarsılan «burjuva demokratik politik zemin», bu son olayla daha da sarsılmıştır.

Yukarda Direnişin işçi sınıfının bilincinde kendiliğinden yarattığı etkiler-

den ve dolaysızca edindiği siyasal-toplumsal deneylerin bilgisinden söz ettik.

Bu kendiliğinden deneyi, bilgiyi ve bilinçlenme biçimini tutarlı, gerçek bir siyasal bilinç haline getirmek önümüzdeki dönemin başta gelen görevidir. Bu görev egemen sınıfın karşı saldırı koşullarında ve Direniş tipi eylemlerin sona erişinden sonra genellikle görülen —ama yüzeysel olan— tedirginlik ortamında yapılacaktır.

Direnişin teknik uygulaması ve bu eylemin öncesinde ve içinde yapılan dışa ve içe dönük politik-örgütsel hazırlıklar; DİSK dışı işçi örgütleriyle diğer demokratik ve mesleki kuruluşlarla ilişkiler ve kamuoyu çalışmaları v.b. ayrıntılarını bilemediğimiz konular üzerinde durmuyoruz. Ve sanırız özellikle şu evrede dikkatlerimizi bu konular üzerine yoğunlaştırmanın ötesinde, Direniş sonrasının bir ölçüde daha zahmetli, ama mutlak gerekli görevlerine yöneltmeliyiz. Hareketi, bireyleri eleştirme fırsatı bulmak için değil, gerçek siyasal deneyler ve dersler çıkarmak için ve bunları da, bundan sonra özellikle işçi sınıfı içinde yürütülecek çalışmada temel almak için tartışmalıyız.

Bu sayımızda en büyük bölümü emperyalizm konusuna ayıracağımızı geçen sayımızda söylemiştik.

Bu amaçla iki yazı yayımlıyoruz. İlki Lenin'in emperyalizm yaklaşımını temel alan herkesin bu olguyu tanımlamakta başvurduğu ve Lenin tarafından tasnif edilen «5 temel özelliğin», ekonomik-politik içeriğini açıklamaktadır. İkinci yazı ise Lenin'in sosyalist siyasal hareketin sorunları açısından emperyalizm olgusuna yaklaştığını vurgulayarak; analizin bu niteliğini açımlamakta ve ayrıca Lenin'in bu analizinde önemli bir öge olan «emperyalizmin işçi sınıfı haketi içinde yarattığı etkiler» sorununu incelemektedir. Bu yazı gelecek sayımızda da devam edecek ve «günümüzdeki emperyalizm» ve buna bağlı sorunları ele alacaktır.

Mehmet Ayhan'ın «Çelişki Üstüne» adlı incelemesi, konu üzerinde geniş bir çalışmanın ürünü. Yazarın bazı yargılarına, yorumlarına katılmamakla birlikte yazıyı yayımlıyoruz. Gelecek sayımızda, bu katılmadığımız noktaları belirten bir yazı yayımlayacağız. Bu önemli konuyu tartışmanın yararlı olacağına inanıyoruz.

Can Yücel'in şiirleriyle birlikte bu sayımızda Ece Ayhan'ın da bir şiirini bulacaksınız.

Sosyalist hareketimizin tarihiyle ilişkin çalışmalarından tanıdığımız Mete Tunçay'ın, geçenlerde bir gazetede yayımlanan ve İstiklâl Mahkemesince 1921' de yargılanan «İlk Türk Komünistleri»ni konu alan bir dizi üzerine yazdıkları ilgiyle karşılanacaktır sanırız.

Birikim

MEHMET AYHAN

Çelişki Üstüne *

Birkaç yıl önce, uzun zamandan beri görmediğim bir arkadaşla karşılaşmış ve «Nasılsın?» diye sormuştum. Bu soru üzerine, arkadaşım hemen anlatmaya başladı: «Bir zaman önce vücudumdaki baş çelişki sağ dizimdeydi. Romatizma gibi bir ağrı bana müthiş ızdırap veriyordu. Fakat sonra anjin oldum ve bütün göğüs kaslarım tutuldu. Ayağımdaki çelişki baş çelişki olmaktan çıktı ve ikincil bir çelişki oldu. Göğsümdeki ağrı ayağımdakinden daha antagonist olduğu için baş çelişki oldu. Şu sıralarda göğsümdeki çelişkinin iyileşme yönü başat yön haline gelmekte». «Vay canına!» dedim kendi kendime, «Amma da diyalektik düşünüyor bu çocuk».

Çelişki konusuyla ilgilenmeye başladıktan sonra, **Aydınlık** dergisindeki bir cümle dikkatimi çekti. Bir yazıda, «... aynı olan her şey çelişiktir»,[1] deniyordu. Hemen bir başka arkadaşa sordum: «Sen bu derginin görüşlerini benimsiyorsun». «Evet», «O halde bu cümleyi de benimsiyorsun.» «Evet», «Peki, masa ile ay çelişik midir?» «Tabiî. Ayda kristal halinde bulunan su masanın çivisini paslatır.»

Bu iki arkadaşımın yukarıdaki sözlerinin ciddiyetinden hiçbir zaman şüphe etmedim. Çünkü bu arkadaşlar, «diyalektiği hayatlarına uygulamak» için üstün çaba sarfeden kişilerdi. Bu tür arkadaşlarla bir araya gelip konuşmaya başladığımız zaman, vaktimizin çoğunu birkaç çelişkiyi peşpeşe dizmekle geçirirdik. Önce birisi kendi sıralamasını yapardı 1 — Dünya kırlarıyla dünya şehirleri arasındaki çelişki, 2 — Emperyalist ülkeler arasındaki çelişki, 3 — Kapitalist ülkelerle «sosyalist ülke» arasındaki çelişki. Buna derhal bir itiraz yükselir: «Hayır. 3, 1, 2.» Sonra 1, 2, 3 cülerle 3, 1, 2 ciler arasında dehşetli bir mücadele başlardı. Mücadelenin bir aşamasında 1, 2, 3 cüler arasından bir grup ayrılır 1, 3, 2 nci olurlar, ama 3, 1, 2 ncilere karşı mücadelede 1, 2, 3 cülerle ortak cephe kurarlardı.

Bu tür tartışmalar az çok bütün «arkadaş çevreleri»nde yer almıştır herhalde. Ama işin acı tarafı, aynı nitelikteki tartışmaların son derece bilimsel ve devrimci bir hava içinde bir takım yayın organlarında da yer almasıydı. Şu sıralarda böyle tartışmalarla karşılaşmıyoruz pek. Karşılaşmıyoruz ama, sorun çözüldüğü için değil, her grup «benimki en doğrusu» deyip kabuğuna çekildiği için.

İşçi sınıfı mücadelesinin tarihçesine bir göz attığımızda şöyle bir ilkeyle karşılaşırız: Hareket önce lafazanlar yaratır, sonra da teorisyenler. Örneğin, Proudhon o denli lafazanlık etmemiş olsaydı, belki de Marx'ın **Felsefenin Sefaleti** diye bir eseri olmayacaktı. Aynı şekilde Dühring biraz çenesini kapamayı bilseydi **Anti-Dühring** gibi bir eser kaleme alınmayacaktı. Veya Bogdanov yeni bir felsefe iddiasıyla ortaya çıkmasaydı **Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm** yazılmayacaktı. Bu örnekler şüphesiz ki «dev» örneklerdir ama aynı ilkenin bizim «arkadaş çevreleri»nde ve «pek bilimsel» yayın organlarımızda geçerli olmaması için hiçbir neden yok.

Şimdiye dek anlattıklarım, bir ölçüde, bu çalışmanın arka planını oluşturuyor. Bir de ön plana bakacak olursak, çelişki konusundaki tartışmaların dünya ölçeğinde sürüp gittiğini, yeni yeni alevlendiğini ve Marksist çelişki kavramının teorileştirilmesi sorununun felsefe alanındaki mücadelenin başlıca konusu olduğunu görürüz.

Bu çalışmada, çelişki sorununu birçok alt başlıklara bölmektense, çeşitli düşünürlerin bütünsel görüşleri biçiminde sunmayı yeğledim. Bu yapı içinde inceleyeceğimiz düşünürleri başlıca iki kümeye ayırmak mümkün: Birincisi, işçi sınıfının mücadelesi içinde yetişmiş, insanlığın gelişimine yön vermiş ve çağımızın büyük devrimlerini gerçekleştirmiş olan politik önderler, ikincisi ise, Marksizm'e bilimsel ve felsefî yönden yaklaşmış olan akademisyenler.

Hemen belirtelim. Bu, iyiler ve kötüler arasındaki bir ayırım değil, ama zamansal bir ayırımdır. Marksizm'in büyük ustaları, her alanda ürün vermek zorundaydılar. Onlar Marksizm'i öğretme, geliştirme ve uygulama görevlerinin tümünü yüklenmişlerdi. Ama zaman ilerledikçe, üretici güçlerin gelişmesi, maddî üretimin toplumsal niteliğinin, işbölümü ve işbirliğinin artan bir hızla gelişmesine paralel olarak, zihnî üretimde de bir kollektifleşme yer almakta. Çağımızın bilim adamı, laboratuvarına kapanıp birkaç yıl sonra büyük bir keşifle ortaya çıkan tek kişi değil, ama toplu bir çalışma içinde yer alan bir grup kişisidir. Tarihî gelişim, akademizmin maddî temellerini güçlendirmektedir ve bu durum günümüzde dünya ölçeğinde gözlemlenebilir.

Ancak, her alanda olduğu gibi burada da gö-

* Bu yazıda, İngilizce asıllarını bulabildiğimiz eserlerden yapılan aktarmaların tümü yeniden çevrilmiştir. Bu yüzden, bu eserlerin türkçe kitaptaki sayfalarını «s» ile, İngilizce kitaptaki sayfalarını «p» ile gösterdik. Ayrıca, aktarmalardaki italikler metinlerin yazarlarına aittir.

rüyoruz ki, bu gelişim gerçek niteliğine ancak sosyalist ülkelerde bürünebilmiştir. Sosyalist ülkelerde Maksizm'in felsefesi, bilim ve politikası bir bütün haline gelmiştir. Her alandaki çalışma, öbür ikisiyle uygunluk ve sorumluluk içindedir. Öte yandan kapitalist akademizm, geniş ölçüde politikadan soyutlanmış, politik sorumluluklarını yitirmiş ve bu yüzden de amaçsız kalmış bir Marksizm anlayışı geliştirmiştir. Bir de Türkiye'deki yansımasına bakarsak, buna akademizm değil «akademik masturbasyon» diyeceği geliyor insanın.

Bu yazıda inceleyeceğimiz akademisyenlerin tümü de kapitalist ülkelerden. Özellikle Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde ve Sovyetler Birliği'nde çelişki üzerine önemli tartışmaların yapıldığını işitiyoruz. Ancak, bunlara erişebilme imkânımız henüz yok.

MARKSİZM'İN ÜÇ BİLEŞENİ

Çelişki konusundaki bir incelemenin bu başlıkla başlaması yadırganabilir. Ama, Marksizm'in ne olduğunun sorularak başlanması daha uygun geliyor bana.

Çokları için (ve burjuva ideologları için) Marksizm bir ideolojidir. Daha aklı başında olanlar, Marksizm'in bir bilim veya politik bir öğreti veya bir felsefe olduğunu ileri sürerler. Bütün bunları bir yana bırakalım ve Lenin'in tanımına bir bakalım.

> ... Marx'ın dehası, kesinlikle, insanlığın en önde gelen zihinleri tarafından ortaya atılmış sorulara cevaplar getirmiş olmasındadır. Onun öğretisi, felsefe, ekonomi politik ve sosyalizmin en büyük temsilcilerinin öğretilerinin dolambaçsız ve dolaysız bir **devamı** olarak ortaya çıktı.[2]

Görüldüğü gibi Lenin'e göre, Marksizm'in üç bileşeni vardır: felsefe, bilim ve politika.* Marx ve Engels de, temellerini attıkları dev eseri bir «dünya görüşü» olarak adlandırmışlardı; yalnızca bir bilim veya bir felsefe veya politik bir öğreti olarak değil. Bu bir kez anlaşıldığında, bu üç ögeden herhangi birinin veya ikisinin öbürüne veya öbürlerine oranla daha fazla vurgulanmasının, Marksizm'den bir sapma anlamına geleceği de anlaşılmış olur.

Ancak, Marx ve Engels'in eserlerine toplu bir bakış, felsefe, bilim ve politika alanlarındaki mücadelenin eşitsiz bir gelişimini ortaya koyar. Marx'ın eserlerinin en önemli bölümü, toplumların işleyiş yasalarını ortaya koyan ekonomi politik veya genel olarak tarih bilimi üzerinedir. Marx, **1844 Elyazmaları**'ndan başlayarak **Artık Değer Teorileri**'ne kadar varan bir çalışmayla, her şeyden önce klasik iktisadın bütün verimini incelemiş, ayıklamış ve eski ustaların elinde çözümsüz kalan birçok sorunu çözüme ulaştırmıştır. Bütün bunlara paralel olarak politik alanda, Marx'ın teorisi, yükselen işçi sınıfı mücadelesi içinde tek doğru teori olarak kabul edilmiş ve proletaryanın uluslararası örgütü I. Enternasyonal Marx'ın liderliğinde toplanmıştır. Marx'ın ölümünden sonra, uluslararası proleter hareketin tartışmasız önderi Engels olmuştur.

Öte yandan, felsefe alanında durum bambaşkadır. Gençlik eserlerinden başlayarak, Marx'ın bütün ekonomik ve tarihî analizlerinin köklü bir felsefi yapı içinde kavrandığını ve sunulduğunu görürüz. Ama Marx, hiçbir zaman dolaysız olarak kendi felsefesinin analizine girişmemiştir.

Bu olgu, zaman kıtlığı veya raslantının bir sonucu değildir şüphesiz. Daha çok, bütün bir bilim ve felsefe tarihi için geçerli olan bir ilkenin, Marksizm'in bilimi ve felsefesi için de geçerli olduğunun kanıtıdır. Bu ilke şöyle özetlenebilir: Bilimsel bulguların felsefe üzerindeki etkileri, ancak aradan belirli bir zaman geçtikten sonra ortaya çıkar. Bunun tarih içindeki en çok bilinen örnekleri Galile'nin bulgularının sonraları kartezyen felsefe içinde ifade edilmeleri ve Newton'un keşfettiği hareket yasalarının Kant'ın transandantal idealizmine kaynaklık etmesidir. Konu Marksizm olduğunda durum daha değişik değildir. Marksizm'in bilimi tarihî maddeciliğin felsefe üzerindeki etkilerinin analizi ve bu felsefenin teorize edilmesi, hâlâ gündemde bulunan ve hatta gündeme yeni gelen bir sorundur.

MARKSİZM VE HEGEL

Marksizm'in felsefesinden söz edildiği anda, hesap verilmesi gereken ilk kişi Hegel'dir şüphesiz. Çünkü Hegel, felsefenin kendisine kadarki gelişimine yüzünün akıyla hesap vermiş bir filozoftu. İster olumlu ister olumsuz yönleriyle olsun, Marx ve Engels'in eserlerinin felsefeyle ilgili hemen her bölümünde Hegel çıkar karşımıza. Engels 1888'de, **Ludwing Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu**'nda, bu sorunu olanca açıklığıyla ortaya koyar. «Marksist dünya görüşü, temsilcilerini Almanya ve Avrupa'nın çok ötesinde ve dünyanın bütün edebi dillerinde buldu... Bu şartlar altında, Hegelci felsefeyle ilişkimizin; nasıl ayrıldığımız kadar nasıl izlediğimizin de kısa bir hesabı bana gittikçe gerekli görünüyor.»[3]

Görüldüğü gibi, Engels'in bu sözleri, Marksist felsefenin Hegelci felsefeden ayrıldığı kadar onu izlediğini de ortaya koyar. Zaten Marx, Engels'in bu sözlerinden çok önce, 1867'de **Kapital**'in Almanca ikinci baskısına son sözde, Hegel'in hemen hemen bütünüyle unutulduğu ve bir «ölü köpek» muamelesi gördüğü bir dönemde, kendisinin bu «dev düşünürün öğrencisi» olduğunu ve

* Lenin'in bu sözlerinde dikkat edilmesi gereken ikinci nokta, Marksizm'in, üç alandaki öncüllerinin öğretilerinin *dolaysız bir devamı* olduğudur. Tarihî perspektiften yoksun bir görüş için Marksizm, kendisinden önceki her türlü bilgiden bir «kopma» ile ayrılmış bambaşka bir şeydir. Böyle bir yaklaşım, her şeyden önce, Marx'ın kurmuş olduğu tarihî maddecilik bilimine aykırıdır.

hattâ orada burada «ona özgü ifade biçimlerine kur» yaptığını açıklamıştı.[4] Bütün bunlar, hesaplaşmanın iki yönlü olacağını ortaya koyuyordu: Hegel'in «olumlu» ve «olumsuz» yönlerinin belirlenmesi.

Hegelin «olumsuz» yanın **idealizmi** ve «olumlu» yanının **yöntemi** olduğu bilinen bir şeydi. Ama, diyalektik gibi özünde devrimci olan bir yöntem nasıl olup da Hegel'in mistik idealizmi ve politik gericiliği bir araya getirdiği sistemi ile uzlaşabilmişti? Engels **Ludwing Feuerbach**'ta bu uzlaşmayı şu şekilde ortaya koydu:

> Hegel'in **sistemi** üzerinde ısrar eden **biri** bu iki alanda [din ve politikada] az çok muhafazakar olabilirdi; buna karşın, diyalektik **yöntemi** temel alan biri, dinde olduğu kadar politikada da en aşırı muhalefete dahil olabilirdi... ne var ki sistem bunu [muhafazakarlığı] istiyordu ve yöntem, sistem aşkına kendinden ödün vermek zorundaydı.[5]

Bundan çıkarılacak en dolaysız sonuç şudur: diyalektik yöntem, Hegel'in idealizmiyle çarpıtılmıştır ve maddeci bir dünya görüşü bu yöntemdeki Hegelci izleri ayıklamak zorundadır. Marx'ın **Kapital**'in son sözünde, bilmeceyi andıran bir biçimde ortaya koyduğu sorun budur.

> Hegelin elinde diyalektiğin mistisizmle bozulması, ayrıntılı ve bilinçli bir biçimde diyalektiğin genel işleyiş biçimini ilk kez onun sunmuş olduğu gerçeğini örtemez. Hegel'de diyalektik başaşağı duruyor. Mistik kabuk içerisindeki aklauygun özü bulmak isterseniz onun yeniden ayakları üstüne oturtulması gerekir.[6]

Hegel'de başaşağı duran diyalektik Marx'ın **Kapital**'inde ayakları üstüne oturtuldu. Ancak Marx, bu işi nasıl başardığını bize anlatmadı. Marx sonrası Marksistlerin felsefe alanındaki başlıca uğraşları, **Kapital'deki** bu «ayakları üstüne oturtma» işleminin mekanizmasını açıklamak oldu. «Hegel'in **Mantık**'ının **tümü** iyice incelenmeksizin ve anlaşılmaksızın» der Lenin **Felsefe Defterlerinde**, «Marx'ın **Kapital**'ini ve özellikle de **Kapital**'in bölüm 1'ini bütünüyle anlamak imkânsızdır.»[7] Marx'ın en bilimsel eseriyle Hegel'in en felsefî eserinin böylesine bir göbek bağıyla bağlı olması, Lenin'in bu önermesini bilmeyen birçok Marksist için anlaşılmaz bir şey olsa gerek.

Marx ve Engels, kendi maddeci diyalektiklerinin Hegel'in idealist diyalektiğinden «farklı» olduğunu yeterince vurguladılar, ama bu farkın nerede olduğu konusunda bir ipucu bırakmadılar. Bunu gösteren ilk kişi Lenin oldu.

Lenin **Felsefe Defterleri**'nde Hegel'in **Mantık Bilimi** adlı kitabının «Çelişki Yasası» başlıklı bölümünden aktarmalar yapar:

> ... bütün şeyler kendi kendiliklerinde çelişkilidir,... bu önerme... **şeylerin hakikatini ve özünü daha iyi dile getirir.** ...çelişki, **her türlü hayatın ve her türlü hareketin köküdür;** bir şey olarak, kendi kendine bir çelişkisi olan bir şey olarak **hareket edebilir** ve gene ancak böylece **bir içtepiye ve bir etkinliğe sahiptir.** Çelişki... **her türlü özdevinimin ilkesidir.**

Lenin, altını kuvvetle çizdiği bu aktarmalardan sonra devam eder:

> Hareket ve 'öz hareket', ... 'değişme', 'hareket ve hayatiyet', her türlü öz hareketin 'ilkesi', 'hareket'e ve 'eylem'e götüren 'dürtü' ... Hegelciliğin, o soyut ve abstre Hegelciliğin özünün burada olacağı kimin aklına gelirdi ki? Anlamak, keşfetmek, kurtarmak, ayıklamak, arıtmak gerekiyordu bu özü; ve işte Marx'la Engels'in yapmış oldukları da budur.[8]

Lenin'e göre karşıtların özdeşliği ve birliği formülü diyalektiğin özünü oluşturur. Lenin bu tezi **Felsefe Defterleri**'nin çeşitli bölümlerinde ısrarla ileri sürer. Bütün bunlar, Hegel'in idealist diyalektiği ile Marx'ın maddeci diyalektiği arasındaki farkın, her şeyden önce Hegelci ve Marksist çelişkiler arasındaki farkta aranması gerektiğini ortaya koyuyor.

Aslında, bu çalışmadaki amacımız Marx ve Hegel arasındaki ilişkiyi incelemek değil, Marksizm'in biliminde ve politikasında son derece önemli bir yer tutan «çelişki» kavramının doğasına bir yaklaşım getirmektir. Ancak, bu konuda Hegel'i ilgi dışı tutan herhangi bir yaklaşımın da ciddî bir sonuca varacağını beklemeyelim.

MARX'DA ÇELİŞKİ

Bu başlık altında karşımıza çıkan ilk sorun, Marx'ın gençlik dönemi eserleriyle olgunluk dönemi eserleri arasındaki ilişki ve fark oldu. Bu sorunu Murat Belge kısaca şöyle özetler:

> Bu konuda Marksistler arasında üç ayrı tavırla karşılıyoruz. 1 — gençlik ve olgunluk dönemleri arasında fark kabul etmek ve... asıl Marksizm'in olgunluk çağında ortaya çıktığını söylemek; 2 — bazı ayırımlar kabul etmek, ama gençlik çağının büyük ölçüde felsefî eserlerini Marksizm'in özünün ortaya konduğu metinler saymak; 3 — erken dönemle olgunluk dönemi arasında ayrılıklar olsa bile, Marx'ın aslında hep aynı çizgiyi izlediğini, ayrılığın, başlangıçta sorunu felsefî, sonradan iktisadî terimlerle koymuş olmasından ortaya çıkan bir görüntü oduğunu varsaymak.[9]

Birinci çizginin başta gelen temsilcisi Louis Althusser'dir. Althusser'e göre her bilimin bir ideolojik bilim-öncesi vardır ve her yeni bilim kendi bilim-öncesinden «bilgisel kopma» (epistemological break) dediği bir sıçrama ile ayrılır. İdeolojik bilim-öncesinin cevaplandırmaya çalıştığı sorular ile yeni bilimin cevaplandırmaya çalıştığı sorular birer bütün olarak birbirlerinden farklıdırlar. «Bilgisel kopma»dan önceki ve sonraki sorular bütünü; yani «sorunsal»lar (problematic) tamamen farklıdır. Althusser bu görüşlerini Marx'ın eserle-

rine uyguladığında şu sonuçları elde eder: Marx'ın eserlerinde, Feuerbach Üzerine Tezler ile başlayan ve artık değer teorisinin bulunmasıyla belgelenen bir «bilgisel kopma» vardır. Marx'ın bu «bilgisel kopma»dan önce kaleme aldığı gençlik eserlerinde Hegelci-Feuerbachçı bir «sorunsal» egemendir. Ancak, «kopma»dan sonraki olgunluk dönemi eserlerinde, temelini artık değer teorisinin oluşturduğu bilimsel bir sorunsal egemendir. Althusser'e göre genç Marx Marksist değildir.

İkinci çizginin temsilcisi olarak sunabileceğimiz ilk kişi, bir İtalyan Marksisti olan Lucio Collettidir. Colletti'ye göre, gençlik eserlerinde geliştirdiği «fetişizm» ve «yabancılaşma» gibi kavramlar Marx'ın tüm eserlerinin özünü oluşturur. Marx'ın **Kapital**'in bir bölümünü meta fetişizmine ayırması ve yine **Kapital** ve **Artık Değer Teorileri**'nin birçok yerinde yabancılaşmadan söz etmesi bu iddianın kanıtlarıdır. Marx'ın eseri görünüşte politik ekonomi üzerinedir ama özünde fetişizm ve yabancılaşma kavramları yatmaktadır.

Üçüncü çizgi ise birinci ve ikinci çizgilerin tek yanlı abartmalarını yadsır. Biz Marx incelemesine bu üçüncü çizgiyi benimseyerek başlayacağız ve ayrıca bunun doğruluğunu da kanıtlamaya çalışacağız. Şimdi, Marx'ın, biri gençlik dönemine, öteki de olgunluk dönemine raslayan iki çalışmasında çelişki üzerine geliştirdiği düşünceleri ve bunları uygulayış biçimine bir bakalım.

HEGEL'İN DEVLET ÖĞRETİSİNİN ELEŞTİRİSİ

Bu çalışma Hegel'in **Hukuk Felsefesi** adlı kitabının «Devlet» başlıklı bölümünün bir eleştirisidir ve 1843 yılında tamamlanmış olduğu halde ilk kez 1927 yılında basılabilmiştir.

Marx'ın buradaki Hegel eleştirisi başlıca iki bölümden oluşur. Birincisi, Hegel'in çalışmasının felsefî biçimiyle, yani Hegel idealizminin eleştirisiyle ilgilidir. Eleştiri kesinlikle maddeci bir açıdan ele alınmış ve Hegel'in, idealist mantığını gerçek hayatın herhangi bir alanına uyguladığında nasıl bir mistisizmle karşılaşıldığını ortaya koymuştur.

> O, düşüncesini nesneden başlayarak geliştirmez, ama bunun yerine, nesneyi, soyut mantık alanında mükemmelleştirdiği bir düşünce sistemine göre inşa eder. Görevi belirli bir politik oluşum fikrini irdelemek değil, fakat politik oluşumu soyut İdea ile olan bir ilişkiyle açıklamak ve bununla İdea'nın yaşam öyküsü arasında bir bağ kurmaya çalışmaktır. Bu açık bir mistikleştirmedir.[10]

Bu alıntıdan çıkarılacak en önemli sonuç şudur: Marx, Hegel idealizminin eleştirisini gençliğinde tamamlamış ve bu konudaki görüşlerinde, hayatının sonuna dek fazla bir değişiklik olmamıştır. Çünkü Marx **Kapital**'in son sözünde de, ayakları üstüne oturtulması gereken Hegel mistisizminden aynı anlamda söz eder. Öte yandan, Hegel'in **Hukuk Felsefesi**, mistisizminin (veya idealizminin) bir sonucu olarak, **Mantık**'ının ilkelerinin hukuk alanında da geçerli olduğunu ispatlama çalışmasından başka bir şey olmaz. «Hegel'ın gerçek ilgisi hukuk felsefesi değil mantık üzerinedir».[11] İşte bu yüzden, Marx'ın eleştirisinin ikinci bölümü, geniş ölçüde Hegel'in mantığının, yani diyalektiğinin eleştirisinden oluşur. Konumuz açısından önemli olan da budur.

Hegel'in devlet öğretisinin bel kemiği bir dizi çelişki analizinden ibarettir. Hegel'e göre devlet ve hükümet özdeştir ve bununla halk arasında bir çelişki vardır. Öte yandan, bu iki karşıt ucun birleştiği noktada, arabulucu bir organ olarak toplumsal zümreler (Estates) bulunur. Zümreler ve dolayısıyla bunların temsil edildiği meclis, halk ve devlet karşıtlarının özdeşliğinin bir ifadesidirler, bu karşıtlığın bir sentezidirler; devlet ve halk arasındaki çelişkinin devlet içinde cisimleşmesidirler ve bu çelişkinin çözümünü de birlikte getirirler. Bunlar yalnızca halk ve devleti uzlaştırmakla kalmazlar, hükümdarın gücünü de sınırlarlar. Böylelikle zümreler ile hükümdarın gücü arasında da bir çelişki ortaya çıkar. Öte yandan zümreler halkın temsilcisidirler ve böylelikle halk ve hükümdar da çelişirler. Ama zümreler hem halkın temsilcisi, hem de devletle halkın arabulucusu oldukları için devleti ve dolayısıyla hükümdarı da halkla uzlaştırırlar. Böylelikle bütün bir toplumun; hükümdarın, devlet organlarının ve halkın bir uzlaşma içinde olduğu ispatlanmış olur.

İşte Hegel'in «sistem»i budur. Politik gericiliğin arayıp da bulamadığı, toplumun varolan durumunu «aklauygun» ve haklı çıkaran bir sistemdir bu. Peki Hegel'ın bu gerici sonuçlara varabilmek için yönteminden verdiği ödün neydi?

Marx'a göre Hegel her şeyi çelişik ilan edebilir ve her çelişkiyi uzlaştırabilir. Hegel bu şekilde «zümreler ve hükümdarı, gelişigüzel ve mantıksız bir biçimde karşıt uçlar olarak...»[12] tanıtmıştır. Öte yandan, Hegel'in uzlaştırmaya çalıştığı «... halk ve hükümdar arasındaki çelişkiyle» der Marx, «ilk kez iki yanın yalnızca savaşa hazır hale gelmeyip, **uzlaşmaz karşıtlık** haline de geldiği bir antitezle karşılaşırız».[13] Hegel'ın diyalektiğinde herhangi iki şey karşıtlık haline gelebilir ve uzlaşabilir, ama Marx'a göre, uzlaşabilen karşıtların yanında, bir de özünde uzlaşmaz olan çelişkiler vardır.

Marx yukarıdaki alıntılardan birkaç sayfa sonra, çelişkinin iki türü arasındaki ayırımını kesinlikle ortaya koyar.

> İlk olarak, kuzey ve güney kutuplarının ikisinin de **kutup** olduklarını, **özlerinin** özdeş olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde erkek ve dişi cinsleri de bir **tür**'e aittirler ve bir **özleri** vardır; insan özü. Kuzey ve güney, **tek** bir özün karşıt belirlenmeleridirler; **gelişiminin en yüksek noktasındaki** bir özün iki farklı yanı. Bunlar, **yalnızca** ayrı bir belirlenme olarak ve hatta özün **bu** ayrı belirlenmesi olarak neyseler odurlar. Kutup olmayana karşıt olan bir kutup, insan olmayan bir cinse karşıt olan bir insan ha-

kiki gerçek uçlar olabilirler. «Uçların karşılaşması» durumunda farklılaşma **varoluştadır.** «Hakikî gerçek uçlar'da farklılaşma **iki** ayrı **özün özlerindedir**... Gerçek uçlar, kesinlikle gerçek uçlar oldukları için uzlaştırılamazlar. Bunların uzlaşmaya ihtiyaçları da yoktur; çünkü doğaları tamamen karşıttır. Bunların birbirleri ile ortak hiçbir şeyleri yoktur; birinin diğerine ihtiyacı yoktur. Biri kendi içinde diğerinin bir özlemini, bir gereksinmesini, bir katkısını taşımaz.[14]

Marx'ın «uçların karşılaşması» olarak adlandırdığı çelişki, Hegel'i «A=A değil» olarak niteledığı çelişkidir. Burada çelişkinin iki ucu da A'dır, yani özleri aynıdır. Aynı A özü, A ve A-değil olarak farklılaşmıştır.[15] Böylelikle bu çelişki karşıtlarının özdeşliği ilkesini sağlar. Karşıtlar birbirlerinin içine geçmişlerdir ve bir çok şeyleri ortaktır. Öte yandan, Marx'ın «hakiki gerçek uçlar» olarak adlandırdığı çelişki Hegel'de yoktur. Bu çelişkide karşıtlar birbirlerinden bütünüyle ayrıdırlar ve karşıtların özdeşliği ilkesini sağlamazlar. Bu çelişki özünde uzlaşmaz olan bir çelişkidir. Çünkü karşıtların her biri «kendi içinde bir bütün»dür (totality in itself) ve «birbirlerini karşılıklı olarak dıştalarlar» (mutally exclusive).[16]

Hegel'e göre, A-A değil çelişkisi dışındaki bir çelişki anlayışı diyalektiğin tamamen dışındadır ve «sıradan, bayağı» bir şeydir; daha önceki metafizik düşünürlerin, özellikle de Kant'ın çelişki anlayışını yansıtır. Kant'ın geliştirdiği çözülemeyen çelişki kavramı çatışkı (antinomy), mantığa (yani diyalektiğe) aykırıdır. Bununla birlikte, Marx'ın geliştirdiği, karşıtların birbirlerini dıştaladıkları uzlaşmaz çelişki, Kant'ın çatışkı kavramının tam tersine diyalektik bir çelişkidir; Marx'ın diyalektiğe getirdiği en önemli ve hattâ biricik katkıdır. İdealist diyalektikle maddeci diyalektik arasındaki tek ayırımdır. İşte Hegel'in sistemi adına yönteminden verdiği ödün: yalnızca karşıtların geçişimine dayanan uzlaşabilen çelişkileri tek çelişki türü olarak kabul etmek.

Genellikle, Hegel'de «antagonizm» gibi bir kavram olmadığı ve Marksist çelişkinin Hegelci çelişkiden ayrıldığı noktanın bu olduğu ileri sürülür. Bu tez tamamıyla geçersizdir. Çünkü Hegel'de «antagonizm» kelimesi yoksa da «antagonizm» kavramı (karşıtların aktif mücadelesi, savaşı) vardır. Üstelik Marx, Hegel'in antagonist ögeleri bulup çıkarmakta oldukça başarılı olduğunu da vurgular. «Onun dehası, belirlenmelerin antagonist karakterini vurgulamasında ve çıkış noktası olarak ele almasında her zaman kendini gösterir.»[17]

Peki Marx, Hegelci biçimini eleştirdiği diyalektiği kendisi nasıl bir biçimde uyguladı? Bunun aranacağı tek yer **Kapital**'dir. Ancak, **Kapital** gibi, bütün bölümlerin birbirlerine sayısız bağlarla bağlandığı bir eserde yalnızca bir konuyu incelemek çeşitli güçlükler doğuruyor. Her şeyden önce, **Kapital**'de diyalektik «anlatılan şey» değil «kullanılan şey»dir. Bu yüzden, çelişkiyi, içinde ifadesini bulduğu nesneler ve eğilimler olarak, yani geniş ölçüde ekonomik kategoriler olarak ele almamız gerekiyor.

KAPİTAL

Önce kısaca, Marx'ın yöntemi üstüne söylediklerine bir göz atalım.

> ... organik bir bütün olarak bir cisim, bu cisimin hücrelerinden daha kolay incelenir. Ayrıca, ekonomi biçimlerinin tahlilinde ne mikroskoptan yararlanılabilir ne de kimyasal araçlardan. Her ikisinin de yerini soyutlama gücü almalıdır. Ancak, burjuva toplumunda emek ürününün değer biçimi —ya da metanın değer biçimi— ekanomik hücre biçimidir.[18]

Burjuva toplumunun işleyiş yasalarının analizi için, organik bir bütün olarak bu toplumun tüm temel niteliklerini içeren bir hücrenin keşfi, yani bir kategorinin soyutlanması gerekiyordu. Metanın değer biçimi, kapitalist üretim tarzının tüm çelişkilerini potansiyel olarak içeren, bu nedenle **Kapital**'in başlangıç noktasını oluşturan ve kendisi de bir çelişkiden oluşan en yüksek duzeydeki soyutlamadır. Bu çelişki, metaların bir iç çelişkisidir ve kullanım değeri mübadele değeri karşıtlarının birliğinden oluşur. **Kapital**'in birinci bölümü bu çelişkinin ve gelişimin incelenmesine ayrılmıştır.

Değerin nisbî ve eşdeğer biçimleri, kullanım ve mübadele değerlerinin dolaysız mübadele durumunda aldıkları biçimdir. Metaların bir iç çelişkisi olan kullanım ve mübadele değeri karşıtlığı, dolaysız mübadelenin değişilen iki ayrı metasında cisimleşir. Eşdeğer biçim kullanım değerinin, nisbî biçim ise mübadele değerinin birer uzantısıdırlar.

> Nısbî biçimle eşdeğer biçim, değer ifadesinin birbiriyle sıkı sıkıya bağlı, karşılıklı birbirine bağımlı ve ayrılmaz iki ögesidir, ama aynı zamanda da, birbirlerini karşılıklı dıştalayan (mutually exclusive), antagonist uçlardır; yani aynı ifadenin kutuplarıdırlar.[19]

Bu çelişki, kelimenin tam anlamıyla bir uzlaşmaz çelişkidir. Çünkü, dolaysız mübadele sırasında karşı karşıya gelen iki kişiden her biri için kendi ürününün değeri eşdeğer biçimdedir ve karşısındaki kişinin ürünü nisbî biçimdedir. İlişkinin hangi yönünden bakılırsa bakılsın bu durum değişmez. Bir kişi için eşdeğer biçimde olan ürün, yine bu kişi için hiçbir zaman nisbî biçimde görünmez. Aynı şekilde, bir kişi için nisbî biçimde olan ürün hiçbir zaman eşdeğer biçimde görünmez. İşte karşıtların dıştalaması budur; çelişkinin iki kutubunun hiçbir ortak varoluşu yoktur, her biri kendi başına bir bütündür. Birinin varlığı öbürünün ön koşulu değildir. Çünkü mübadele olayı yer almaksızın da, bir kişinin kendi ürününün değeri her zaman eşdeğer biçimdedir. Bütün bu

özelliklerin herhangi bir dışsal etki tarafından değiştirilmesi imkânsızdır,' yani karşıtların birbirini dıştaladığı çelişki uzlaşmaz bir çelişkidir ve bu özsel bir belirlenmedir.

Öte yandan, evrensel bir nisbî biçim olarak para ile, bunda ifadesini bulan başka bütün eşdeğer biçimler, yani başka bütün metalar arasındaki çelişki, önceki çelişkiden nitelikçe farklıdır.

> [Mübadele] süreci, bunları [metaları] meta ve para olarak farklılaştırır ve böylece içlerinde taşıdıkları karşıtlığa, yani aynı zamanda hem kullanım değeri ve hem de değer olmalarından ileri gelen iç karşıtlığa uygun düşen bir dış karşıtlık yaratır... Metaların, meta ve para olarak farklılaşması... içinde bunların yan yana varolabilecekleri bir biçim, bir 'modus vivendi' [yaşama biçimi] geliştirir. Bu, genel olarak, gerçek çelişkilerin uzlaştığı yoldur.[20]

Nisbî ve eşdeğer biçimler arasındaki çelişki, para ve metalar arasındaki bir çelişkiye gelişir, ama birincisi karşılıklı dıştalayan ve dolayısıyla özünde «uzlaşmaz» bir çelişki olduğu halde, ikincisi «uzlaşabilen» bir çelişkidir. Çünkü para ve meta çelişkisi «geçişimli» bir çelişkidir. «Burada her iki karşıt yan metadır; kullanım değerinin ve değerin birliğidir. Ama farkların bu birliği, iki karşıt kutupta birbirini gösterir ve her kutupta karşıt bir yöndedirler.»[21] Yani, burada, öbür metalar kullanım değerleri ve kendisi de bir meta olan altın da mübadele değeri olarak ortaya çıkıyor. Aslında, kullanım değeri olarak beliren metaların da mübadele değerleri vardır ve bir anlamda para görevi görebilirler. Öte yandan, salt bir mübadele değeri, yani para olarak karşımıza çıkan altın da bir meta olarak kullanım değerine sahiptir. Dolayısıyla, para ve öbür metalar arasındaki çelişkide, kullanım ve mübadele değerleri her iki uçta da, ama farklı etkinliklere sahip olarak bulunurlar. Bunları karşıt uçlar olarak belirleyen iki ayrı etkinlik —metaların kullanım değeri ve altının mübadele değeri olarak belirmesi— mutlak değil görecedir, derecelidir. Mübadele değeri ve dolayısıyla para olarak karşımıza çıkan altın kullanım değeri ucunu dıştalayamaz. Aynı şey, ters yönden kullanım değerleri, yani metalar için de geçerlidir. Para-metalar çelişkisi, karşılıklı dıştalayan değil ama geçişimli bir çelişkidir; dolayısıyla uzlaşmaz değil ama uzlaşabilen bir çelişkidir.

Nisbî ve eşdeğer biçim, birbirlerini karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz karşıtlar olarak her zaman antagonisttirler. Ama para-metalar çelişkisi, geçişimli bir çelişki olarak antagonist değildir, ancak, içinde bulunduğu koşullara göre, dışsal etkenlerin belirlemesine göre antagonist hale gelebilir ve sonra tekrar antagonist niteliğini yitirebilir. Çünkü, antagonizm yalnızca «aktif karşıtlık» demektir ve çelişkilerin özsel bir niteliği değildir. Bu türden bir çelişki antagonist hale gelse bile özünde «uzlaşabilen» bir çelişki olarak kalır. Çünkü geçişimli bir çelişkinin geçişim derecesi değişse bile hiçbir zaman bütünüyle dıştalayan bir çelişki haline gelemez.

Şimdi, bütün bu söylediklerimizi kanıtlamamız gerekiyor. Son alıntıdan devam edelim. «[Para ve metalar] karşıt kutuplar olarak birbirlerine bağlı oldukları kadar zorunlu olarak karşıttırlar da.»[22] Para ve metalar arasındaki bu bağlılığın bir ölçüde koptuğu her durumda, çelişki antagonist hale gelir. Bunun iki örneğini **Kapital**'de bulmak mümkündür.

Birinci örnek «istifçilik»tir (hoarding-e.t. iddihar) Marx bu olguyu, **Kapital**'de ayrı bir alt bölüm olarak inceler. «[Metaların para ve paranın metalar olarak] başkalaşım dizileri kesilir kesilmez, satışlar kendisini izleyecek satınalmalarla tamamlanmadığı anda para hareketli olmaktan çıkar... Bu biçim değişikliği kendi başına bir amaç, bir hedef halini almıştır.»[23] Yani, artık para biriktirmek bir amaç haline geldiğinde dolaşım durdurulmuş olur. Ancak dolaşım sürecinde karşı karşıya gelebilen para ve metalar arasındaki «bağlılık», görünüşte ortadan kalkar. Para, metalar olmadan da bir amaç olarak görünebilir. Bu durumda, çelişki geçişimli olma niteliğini geniş ölçüde yitirmiştir ama tamamen değil; özünde her zaman geçişimlidir. Çünkü istifçilik yerel bir olgudur; toplumdaki dolaşımın tamamının değil, belirli kişiler elinde kesikliğe uğradığı bir durumdur. Geçişimli olma niteliğini bir ölçüde yitirmesi, para ve metalar arasındaki çelişkiyi, istifçilik durumunda, bir antagonizme dönüştürür. Öte yandan, dolaşım sürecinin bir kesikliğe uğramadığı sermaye birikiminde, çelişki antagonist değildir. «[Para], herhangi bir meta biçimini almaksızın sermaye haline gelemez. Burada, para ile metalar arasında, istifçilikte olduğu gibi bir antagonizm yoktur.»[24]

İkinci örnek kapitalist üretim tarzının dönemsel bunalımlarıyla ilgilidir.

> Dolaşım, dolaysız mübadelenin koyduğu zaman, yer ve bireylere bağlı bütün sınırlamaları ortadan kaldırır ve bunu, mübadeledeki, birisinin kendi ürününe yabancılaşması ve bir başkasının bu ürünü elde etmesiyle ortaya çıkan dolaysız özdeşliği, satış ve alış antitezlerine parçalayarak yapar. Bu iki bağımsız ve karşıt fiilin bir iç birlik olduğunu söylemek, aslında bu iç birliğin bir dış antitezle kendini ifade ettiğini söylemekle aynı şeydir. Eğer bir metanın tam başkalaşımının birbirini tamamlayan iki evresi arasındaki zaman aralığı pek büyük ise ve satış ile satınalma arasındaki bölünme çok belirli bir hale gelmişse, aralarındaki iç bağ, yani bunların birliği, bir bunalım yaratarak kendisini ortaya koyar... Böylelikle bu biçimler bunalım olasılığını, ama yalnızca olasılığını ortaya koyarlar.[25]

Burada, kullanım değeri ve mübadele değeri arasındaki karşıtlık gelişerek, alış ve satış arasındaki bir karşıtlık haline gelmiştir. Alış ve satış

arasındaki çelişki, aynı zamanda, para ve metalar arasındaki çelişkinin dolaşım sırasında aldığı biçimdir. Alış ve satış evrelerinin arasındaki zaman aralığı çok büyürse, aynı istifçilikte olduğu gibi, para ve metalar arasındaki çelişkinin kutupları ayrışır ve geçişimli olma niteliğini geniş ölçüde yitirir. «Bunalım sırasında, metalarla onların değer biçimi olan para arasındaki karşıtlık, mutlak bir çelişki haline gelir.»[26] Çelişki böylelikle antagonist bir biçim alır. Ancak özünde hâlâ geçişimli, yani uzlaşabilen bir çelişkidir. Bunun en önde gelen kanıtı, bunalım atlatılıp üretimde yükselme evresine gelindiğinde bu antagonizmin ortadan kalkması ve para ve metaların dolaşım süreci içinde, uzlaşma içinde yan yana varolmalarıdır.

Kullanım değeri ve mübadele değeri arasındaki çelişki, gelişiminin son evresinde, sermaye ve işgücü arasındaki bir çelişki olarak belirir. Bu, aynı zamanda bir mülkiyet ilişkisini ortaya koyan bir çelişki olarak, kapitalist toplumdaki sınıfların birbirlerine karşı konumlarını da belirler. Sermaye ve işgücü arasındaki çelişkinin toplumsal ifadesi burjuvazi ve proletarya arasındaki çelişkidir. Burjuvazi, toplumsal üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutan ve proleterlerin işgücünü satın alan bir sınıf olarak emekten bütünüyle soyutlanmıştır. Öte yandan proletarya, kendi kullandığı üretim araçları üzerinde hiçbir mülkiyet hakkı olmayan ve işgücünü burjuvaziye satan bir sınıf olarak mülkiyetten bütünüyle soyutlanmıştır. Bir yanda yalnızca emek, öbür yanda yalnızca mülkiyet; bir taraf emeği dıştalar, öbur taraf mülkiyeti, karşılıklı dıştalayan bir çelişkidir bu ve bu yüzden de her zaman antagonisttir.

Dikkat edilecek olursa, Marx'ın **Kapital**'de, metaların bir iç çelişkisi olan kullanım değeri — mübadele değeri karşıtlığından türettiği tüm bu çelişkiler bir anlamda zaman dışıdırlar. Değerin nisbî ve eşdeğer biçimleri arasındaki, alış ve satış arasındaki, para ve metalar arasındaki ve bir meta olarak işgücü ve sermaye arasındaki* çelişkiler, kapitalist üretim tarzı varoldukça aynı nitelikte kalırlar. Yani, bu çelişkilerden hiç biri, kapitalist üretim tarzına son verecek olan bir çelişki değildir. Tersine, bütün bunlar, kapitalizmin işleyişini sağlayan çelişkilerdir. Kapitalist üretim tarzının ortadan kalkmasını gerektiren çelişki, kapitalizm tarihî olarak ilerledikçe gelişen ve nitelik değiştiren bir çelişkidir. «Kapitalist üretim tarzının çelişkisi, kesinlikle, sermayenin hareket ettiği ve hareket edebileceği üretimin özgül koşullarıyla sürekli olarak çelişen üretici güçlerin, mutlak gelişme eğiliminde yatar.»[27] Bu, basitçe, üretim ilişkileri ve üretici güçler arasındaki çelişki olarak bilinir. Aslında, bu çelişki, üretici güçlerin sürekli gelişme eğilimi ve üretim ilişkilerinin değişmez kalma eğilimi arasındaki; kapitalist üretim tarzının ortaya koyduğu iki karşıt eğilim arasındaki bir çelişkidir. Zamanla gelişen, karşıtlarının bir arada varolabildiği, ancak gelişimin her aşamasında bir egemenlik mücadelesi biçiminde kendini ortaya koyan, bir sürece etki eden iki karşıt eğilim arasındaki bir çelişkidir bu.

Kapitalist üretim tarzının öbür çelişkileri; üretimin toplumsal niteliğiyle üretim araçlarının özel mülkiyeti arasındaki, fabrika içindeki örgütlülükle pazardaki anarşi arasındaki, toprağın özel mülkiyetiyle aklauygun tarım arasındaki v.b. çelişkiler, üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin bir uzantısıdırlar ve her biri, tek bir sürece etki eden iki karşıt eğilim arasındaki bir çelişki niteliğindedir. Marx, bu nitelikteki çelişkileri şöyle formüle eder:

> Bunlar [süreçler], kendini karşıt eğilimler ve fenomenler olarak ortaya koyan bir çelişki ihtiva ederler. Bu antagonist ögeler birbirleriyle sürekli bir etkişim içindedirler. Bu farklı eğilimler, bir yandan mekân içinde yan yana ve biri öbürüne egemen olarak işlevsel olabilirken, öte yandan, zaman içinde birbirlerini izleyebilirler de. Antagonist ögelerin çelişkisi, zaman zaman, bunalımlar sırasında bir çözüm bulur.[28]

Görüldüğü gibi, karşıt eğilimler, yan yana ve aynı zamanda tek bir sürece etki edebilirler ve aralarındaki antagonizm, bir egemenlik mücadelesi niteliğindedir; dıştalama mücadelesi niteliğinde değil. Bir süreçte, bir eğilim öbürüne egemenken, öbür eğilim de hâlâ etkinlikte bulunabilir. Yani, süreç her durumda, iki eğilimin, farklı oranlarda da olsa etkisi altındadır. Bu yüzden, geçişimli bir çelişkidir bu. Para ve metalar arasındaki çelişkinin tam tersine, bu çelişkiler bunalımlar sonucu antagonist niteliklerini bir zaman için yitirirler. Para ve metalar arasındaki çelişki gibi, karşıt eğilimler arasındaki çelişki de geçişimli, yani uzlaşabilen bir çelişkidir. Ama birincisi bunalımlar sırasında antagonist hale gelirken ikincisi bunalımlar sonucunda antagonist olmaktan çıkar.

Toparlayalım. İki farklı çelişki türü vardır: Birincisi, uçların karşılıklı olarak birbirlerini dıştaladıkları (mutually exclusive) «uzlaşmaz» çelişki, ikincisi ise, uçların karşılıklı olarak birbirinin içine geçtiği (interpenetration) geçişimli «uzlaşabilen» çelişki. Birincisi her zaman antagonisttir, ikincisi dışsal koşullardaki değişmelere bağlı olarak antagonist hale gelebilir ve antagonist olmaktan çıkabilir. Antagonizm çelişkinin özsel bir belirlenimi değil, çelişkilerin bürünebileceği bir biçim, karşıtların aktif mücadele içinde bulundu-

* Proletarya ve burjuvazi arasındaki çelişki değil. Çünkü, işgücü ve sermaye arasındaki antagonizm, ifadesini yalnızca proletaryanın ekonomik mücadelesinde bulur. Bununla birlikte, kapitalist üretim tarzının bütün çelişkileri, ifadelerini proletarya ve burjuvazi arasındaki antagonizmde bulurlar. Kapitalizmin bütün çelişkilerinin çözümünü getirecek olan tek güç, proletaryanın iktidarı hedef alan politik gücüdür.

ğu herhangi bir çelişkidir. Yani, antagonizmle uzlaşmaz çelişki aynı şey değildir.

Bu iki tür çelişki arasındaki ayırım, aynı zamanda idealist diyalektikle maddeci diyalektik arasındaki farkı da ortaya koyar. Hegelci idealist diyalektiğin tanıdığı tek çelişki türü, karşıtların birbirine geçtiği uzlaşabilen çelişkidir. Marx'ın maddeci diyalektiği, geçişimli uzlaşabilen çelişkilerin yanında, karşıtların karşılıklı olarak birbirlerini dıştalad ıkları uzlaşmaz çelişkiyi de tanır.

Şimdi, Marx'dan çıkarttığımız bu sonuçların, Marksistler tarafından ne oranda ve ne biçimde ele alındığını araştıracağız.

MARX-SONRASI YAZARLARDA ÇELİŞKİ

F. Engels

Engels'i «Marx-sonrası» kategorisi içinde incelemek ilk bakışta garip görünebilir. Çünkü, bilimsel sosyalizmin kurulması işine, en az Marx kadar Engels'in de katkısı vardır. Bunu yalnızca Marx ile yakın dostluklarından ve birlikte geliştirdikleri fikirlerden değil, doloysız olarak birlikte kaleme aldıkları eserlerden de anlıyoruz. Ancak, konu felsefe olduğunda ve özellikle de Marksist felsefenin teorize edilmesi olduğunda durum değişiktir. Engels'in **Anti-Dühring, Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu** ve kısmen de **Doğanın Diyalektiği** adlı eserleri, **Kapital**'ın birinci cildi yayımlandıktan sonra, yani yöntem sorunu Marx tarafından ortaya atıldıktan sonra kaleme alınmıştır. Bundan başka, Engels' in yukarıda adı geçen ilk iki eserindeki felsefe anlayışı, geniş ölçüde **Kapital**'e dayanmaktadır. Engels işte bu anlamda Marx-sonrasıdır. Öte yandan, **Doğanın Diyalektiği**'nde Engels, tamamıyla özgün ve dahice pınltılar biçiminde, fakat geliştirmeye zaman bulamadığı birçok ipucu bırakmıştır.

Engels'ın **Doğanın Diyalektiği**'ndeki temel uğraşı, doğabilimcilerin çoğunluğunda egemen olan metafizik yönteme karşı diyalektik yöntemin üstünlüğünü ve doğaya uygunluğunu göstermektedir. Bu yüzden Engels, metafiziğe karşı, Hegel ile bir ittifak kurmuştur. **Doğanın Diyalektiği**'nde, Hegel'in idealizminin eleştirisi dışında bir Hegelci diyalektik eleştirisiyle karşılaşmayız. Ancak Engels'in, diyalektiği doğaya uyguladığı çeşitli durumlarda, Hegel'in çelişki kategorisinin içermediği bazı sonuçlara da vardığını görürüz.

İlk olarak, Engels'in, diyalektiğin yasalarını formüle edişine bakalım.

> ... Niceliğin niteliğe ve niteliğin niceliğe dönüşümü yasası, karşıtların geçişimi (interpenetration) yasası ve yadsımanın yadsınması yasası. Her üçü de Hegel tarafından, onun idealist biçiminde, salt **düşünme** yasaları olarak geliştirilmiştir.[29]

Hegel'in idealizmini bir yana bırakırsak, dikkati çeken ilk nokta, genellikle «karşıtların birliği» veya «mücadelesi» olarak bilinen yasanın burada «karşıtların geçişimi yasası» olarak yer olması. Engels'in Hegel'den doğrudan doğruya aktardığı bu üç yasadan, çelişki yasasının sunulduğu biçim, Marx incelememizde vardığımız sonuçları doğrulamaktadır; Hegel için bütün çelişkiler geçişimlidir, karşıtların geçişimi yasası evrensel bir yasadır. Engels, bu üç yasayı sıraladıktan sonra bunların tek tek irdelenmesine girişir, ancak notları «nicelik ve nitelik» bölümünden sonra kesilir.

Öte yandan, Engels'in karşıtların geçişimi üzerindeki görüşlerini, **Doğanın Diyalektiği**'nin başka birçok bölümünde bulmak mümkündür. Örneğin, «... ışık ile karanlık arasındaki ünlü karşıtlık, doğabiliminde mutlak karşıtlık olmaktan çıkar.»[30] (Yani, ak ve kara arasında başka renkler de vardır.), veya «... doğa bilginlerinin çoğu, ancak karşılıklı etkileri içinde, farklılığı özdeşlik içine alarak gerçeği gösteren tek yanlı kutuplar yerine, özdeşlik ve farklılığın uzlaşmaz kutuplar olduğunu sanırlar.»[31] (Yani, kesin özdeşlik ve kesin fark yerine, farkı içinde taşıyan özdeşlik veya özdeşliği içinde taşıyan fark vardır.) Bu iki örnek, metafizik çelişkiye karşı geçişimli diyalektik çelişkinin üstünlüğünü ortaya koyar, ama tek diyalektik çelişki türünün geçişimli çelişki olduğunu söylemez. Engels, maddeci diyalektiğin iki farklı çelişki türünü, bir başka pasajda kesinlikle ortaya koyar:

> ... bütün karşıtların ara halkalar yoluyla birbirine geçtiği ve değişmez metafizik farklılıklar arasında köprü kuran, 'ya bu ya o' yanında 'hem bu hem o' kuralını da yerine koymasını bilen ve karşıtları uzlaştırmasını bilen diyalektik bu aşamaya en yüksek ölçüde uygun düşen tek düşünce yöntemidir.[32]

İşte Engels'in Hegel'den ayrıldığı nokta. Hegel, metafiziğin tek çelişki türü olan «ya bu ya o» (karşılıklı dıştalayan) çelişkiye karşı, kendi diyalektiğinin tek çelişki türü olan «hem bu hem o» (geçişimli) çelişkisini koyar. Öte yandan Engels'in maddeci diyalektiği, «hem bu hem o» çelişkisi yanında «ya bu ya o» çelişkisini de yerine koymasını bilir.

Ya bu - ya o (karşılıklı dıştalayan) ve hem bu - hem o (geçişimli) türündeki çelişkiler arasındaki ayırım, Marksizm'in politikasında temel bir yer tutar. Örneğin, bir politika **ya** burjuvazinin çıkarlarına hizmet eder **ya da** proletaryanın, ama bir politika **hem** sanayi burjuvazisinin **hem de** ticaret burjuvazisinin çıkarlarına hizmet edebilir. Çünkü birincisi karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz bir çelişkidir, ikincisi, geçişimli uzlaşabilen bir çelişkidir.

Engels'in, çelişki konusunda, Marx'ın **Kapital**'deki ayırımını izleyerek geliştirdiği bir başka ayırım da, kapitalist üretim tarzının barındırdığı çelişkilerin temel çelişki ve öbür çelişkiler olarak sıralanmasıdır. Engels'e göre, her fabrikadaki toplumsal örgüt ile üretimin bütünündeki toplumsal anarşi çelişkisi, üretim biçimi ile mübadele biçi-

mi arasındaki çelişki yanında, toplumsal ürünün bireysel kapitalist tarafından temellük edilmesi temel (fundamental) çelişkidir.[33] Bu ayırım, farklı çelişki türlerini belirlemekten çok, çelişkilerin bir sıralanması niteliğindedir. Sonraları Mao Çetung tarafından geliştirilen bu ayırım, günümüzdeki çelişki tartışmalarının eksenini oluşturmuş ve böylelikle de, farklı çelişki türlerinin ayırdedilmesi sorunu çoğunlukla tartışma dışı kalmıştır.

Engels'in, çelişkileri ele alış tarzı konusunda söylenebilecek birkaç söz daha var. Engels'in özellikle **Anti-Dühring**'de verdiği çelişki örnekleri, aşırı basitlikleri yüzünden bazı hatalar da taşımaktadırlar. Bu örneklerin bazılarında, karşıtların birliği ve özdeşliği ilkeleri birbirine karıştırılmıştır. Lenin, **Anti-Dühring**'deki bu karışıklığa **Felsefe Defterleri**'nde dikkati çekmiştir.

> Diyalektiğin içeriğindeki bu yanın [karşıtların özdeşliğinin] doğruluğunun, bilim tarihi tarafından gerçeklenmesi gerekmektedir. Genellikle (örneğin Plekhanov'da) diyalektiğin bu yanına yeterince dikkat edilmemiştir: Karşıtların özdeşliği, **bilginin yasası** (ve nesnel dünyanın yasası) olarak değil de, bir **örnekler** toplamı olarak ele alınıyor. «örneğin tohum»; «örneğin ilkel komünizm». Engels'de de böyle. Ama elbette ki, «vülgarizasyon» amacıyla böyle bu.[34]

V. I. Lenin

Lenin'in çelişki konusundaki düşüncelerinden bazılarını şimdiden görmüş bulunuyoruz. Aynı zamanda görmüş bulunuyoruz ki, çelişki, Lenin'in «diyalektiğin özü» olarak adlandırdığı bir kategoridir. Bu yüzden, **Felsefe Defterleri**'nde çelişki, geniş ölçüde, diyalektiğin öbür kategorileriyle ilişkisi içinde ve diyalektiğin bütününü belirleyen bir kategori olarak ele alınmıştır. Fakat, biz burada, bu yazının kapsamını aşmamak için, Lenin'in yalnızca çelişkinin doğasına ait düşüncelerini inceleyeceğiz.

Dolaysız olarak «geçişimli» kelimesini kullanmış olmasa bile, Lenin'in aşağıdaki sözleri iki çelişki türü arasındaki ayırımını kesinlikle ortaya koyar. «Karşıtların birliği (aynılığı, özdeşliği, eşit etkililiği) koşulsaldır, geçicidir, zamansaldır, görecedir. Tıpkı gelişim ve hareketin mutlak olduğu gibi, karşılıklı dıştalayan (mutually exclusive) karşıtların mücadelesi de mutlaktır.»[35] Buradaki ayırım, karşıtların aynı, özdeş ve eşit etkili olduğu çelişki ile, karşıtların birbirlerini dıştaladıkları çelişki arasındaki ayırımdır. Birinci çelişkide, aynen **Kapital**'deki para ve metalar arasındaki çelişkide olduğu gibi, karşıtların birliği «koşulsaldır, geçicidir, zamansaldır, görecedir». Bu, karşıtların birbiri içine geçtiği, ama dışsal koşullardaki değişmelere bağlı olarak bir ölçüde ayrışabileceği, karşıtların birliğinin bozulabileceği ve böylelikle antagonist bir hale geleceği uzlaşabilen çelişkidir. Öte yandan, ikinci çelişkide, «karşıtların mücadelesi mutlaktır», yani, her zaman antagonist bir çelişkidir bu. Karşıtların mücadelesinin mutlak oluşunun nedeni karşıtların birbirlerini dıştalamalarıdır. Bu, **Kapital**'de değerin eşdeğer ve nisbî biçimi arasında karşılaştığımız uzlaşmaz çelişkidir.

Lenin'in, karşıtların «birliği» (unity) ve «özdeşliği» (identity) ilkelerinin ayırdedilmesine özel önem verdiğini söylemiştik. Lenin'e göre, karşıtların birliği, çelişkinin ön koşuludur. Herhangi bir biçimde, bir ilişki, bir mücadele veya bir etkişim içine girmemiş olan iki farklı düşünce veya nesne çelişik değillerdir, çünkü bu durumda, karşıtların birliğinden söz edilemez. Çelişkinin tanınması, aslında karşıtların birliğinin tanınması demektir. «Evrenin bütün süreçlerini 'özdevinim'leri içinde, kendiliğinden gelişimleri içinde, canlı hayatları içinde bilebilmenin koşulu, bu süreçleri karşıtların birliği olarak tanımaktadır.»[36]

Karşıtların özdeşliği, karşıtların birliği gibi genel bir ilke değildir. Ancak «birin ikileşmesi»[37], yani aynı özün iki farklı belirleniminin çelişmesi durumunda karşıtların özdeşliğinden söz edilebilir. Özleri farklı olan şeyler çeliştikleri zaman, karşıtların birliği ilkesini sağlarlar ama özdeşlik ilkesini sağlamazlar.

Lenin için antagonizm ile uzlaşmaz çelişki aynı şey değildir. Lenin bu ayırımı **Devlet ve Devrim**'de ısrarla vurgular. «... uygar toplum, antagonist ve daha fazlası, **uzlaşmazca antagonist** olan sınıflara bölünmüştür... Devlet, sınıf antagonizmlerinin **uzlaşmazlığının** bir ürünü ve kendilerini ortaya koyuşudur.»[38] Burada antagonizm ve uzlaşmazlığın ayrı ayrı vurgulanması, yalnızca karşıtlığın şiddetiyle ilgili bir abartma değil, ama kapitalist toplumun iki temel sınıfı arasındaki çelişkinin niteliğiyle ilgili bir ayırımdır. Lenin'e göre proletarya ve burjuvazi arasındaki çelişki, antagonist ve aynı zamanda uzlaşmaz bir çelişkidir.

Bütün bunlar yanında, Lenin'de, kapitalist toplumun çelişkilerini temel çelişki, baş çelişki v.b. gibi sıralama yönünde bir eğilim yoktur.

J. Stalin

Stalin'in diyalektiğe en büyük katkısı onu kitlelere kazandırmak olmuştur. Bu işin başarılabilmesi için Marx, Engels ve Lenin'in eserlerinin özümlenip, kitlelerin anlayacağı, açık ve basit bir biçimde özetlenmesi gerekiyordu. Stalin'in **Diyalektik ve Tarihi Materyalizm**'i, bu konudaki en kısa ve en başarılı bir eser olarak, yayımlandığı tarihten bu yana, eğitim çalışmalarının bir numaralı kitabı olagelmiştir. Sonraları yayımlanan daha kapsamlı eğitim kitaplarında (örneğin G. Politzer'in **Felsefenin Temel İlkeleri**'nde), Stalin'in bu kitapta ortaya koyduğu ilkeler aynen benimsenmiş, değişen şey yalnızca örneklerin sayısı olmuştur.

Diyalektik ve Tarihi Materyalizm'de diyalek-

tığın dört yasası şöyle özetlenir: 1 — her şey birbiriyle ilişkilidir ve birbirine bağımlıdır, 2 — her şey sürekli bir hareket ve değişme içindedir, 3 — nicelik birikimi nitelik sıçramasına yol açar, 4 — her şeyin ve her olayın yapısında iç çelişkiler vardır.[39] Bu dört yasa Lenin'in **Felsefe Defterleri**'nde ortaya koyduğu, diyalektiğin onaltı ögesinden indirgenmiştir.[40] Burada dikkati çeken, Lenin'in onaltı ögesinden biri olan olumsuzlamanın olumsuzlaması yasasını Stalin'in dışarıda bırakmış olmasıdır. Engels, diyalektiğin üç yasasını tanımlamıştı; çelişki, nicelik nitelik ve olumsuzlamanın olumsuzlaması, Marx bu son yasayı **1844 Elyazmaları**'nda eleştirdiği halde, **Kapital**'de kullanmıştır.[41] Marx, Engels ve Lenin'in çalışmasında yeri olan bu diyalektik yasasının Stalin tarafından dışarıda bırakılması, birçok Marksistin bu yasadan haberdar olmamasına, haberdar olanların da bu yasaya karşı çıkmasına neden oldu.*

Stalin, **Diyalektik ve Tarihi Materyalizm**'de, farklı çelişki türlerine bir yaklaşım getirmez. Ama Stalin'in bu çalışmasının daha sonraki Marksist düşünce üzerindeki etkisi göz önüne alınırsa, esas konudan biraz uzaklaşmış olmamız bağışlanır sanırım.

Mao Çetung

Mao, çelişki konusunda dolaysız bir metin bırakan ilk kişidir. Bu yüzden, Mao'nun çelişki konusundaki görüşlerini, geniş ölçüde «Çelişki Üstüne» başlıklı bu ünlü makalesinde sunduğu biçim içinde inceleyeceğiz.

Mao'nun, çelişki konusundaki başlıca katkısı, çelişkileri temel çelişki, baş çelişki ve öteki çelişkiler olarak sıralamasıdır. Daha önce gördüğümüz gibi, böyle bir sıralama ilk kez Engels tarafından yapılmıştı. Engels'in, kapitalist üretim tarzının çelişkilerinden bir tanesini «temel» olarak nitelendirmesine karşın, Mao bu sıralamaya evrensel bir nitelik kazandırır. Mao'ya göre, birden fazla çelişki içeren karmaşık süreçlerin tümünde, bir çelişki, ötekilere oranla daha belirleyicidir. «Karmaşık bir şeyin gelişme sürecinde bir çok çelişkiler vardır ve bunlardan biri, zorunlu olarak, varlığı ve gelişmesi diğer çelişkilerin varlığı ve gelişmesini belirleyen veya etkileyen baş (principal) çelişkidir.»[42] Süreçteki herhangi bir çelişki baş çelişki haline gelebilir, ama her süreçte, herhangi bir anda yalnızca bir baş çelişki vardır. Bunun yanında, bir sürecin özünü belirleyen, baştan sona bu süreçte varolan çelişki temel çelişkidir. «Bir şeyin gelişme sürecindeki temel (fundamental) çelişki ve sürecin bu temel çelişkisi tarafından belirlenen özü, süreç tamamlanana dek ortadan kalkmaz...»[43]

Mao'ya göre, bir süreçteki çelişkilerden birisi öbürleri üzerinde egemen olduğu gibi, bir çelişkinin iki yönünden birisi de öbürüne egemendir. Mao, çelişkının bu yönünü başat yön olarak adlandırır.

> ... bir şeyin doğası, başlıca, çelişkinin başat (principal) yönü tarafından, egemenlik kazanmış olan yönü tarafından belirlenir. Egemenlik kazanmış olan başat yön değiştikçe, buna uygun olarak şeyin doğası da değişir.[44]

Bütün bunlar, çelişkileri, ait oldukları bütünler içinde kavramanın yöntemini gösteren son derece yararlı formülasyonlardır, ama bir bütün içindeki farklı çelişki türlerinin ayırdedilmesi sorununu aydınlatmazlar.

Öte yandan Mao'ya göre, çelişki konusunda anlaşılması gereken en önemli şey, çelişkinin bir evrensel bir de özgül niteliği olduğudur. «Çelişkinin evrenselliğinin veya mutlaklığının ikili bir anlamı vardır. Birincisi, çelişkinin bütün şeylerin gelişme sürecinde varolduğu, diğeri ise, her şeyin gelişme sürecinde, baştan sona, karşıtların bir hareketinin varolduğudur.»[45] Buradan da anlaşılacağı gibi, Mao'nun çelişkinin evrensel niteliği olarak adlandırdığı, çelişkinin, bütün şeylerde ve her zaman varolan evrensel bir kategori olarak tanınmasıdır. Çelişkinin özgül niteliği ise şudur: «Her hareket biçimi, kendi içinde kendi özgül (particular) çelişkisini taşır. Bu özgül çelişki, bir şeyi diğerinden ayıran özgül bir özden oluşur... Her hareket biçiminin özgul özü, kendi özgül çelişkisi tarafından belirlenir.»[46] Mao'ya göre çelişkının özgül niteliği, onun varoluş biçimidir.

Dikkat edilecek olursa, Mao'nun çelişkinin evrensel niteliği olarak adlandırdığı şey, yalnızca kavram olarak çelişkidir; hareketin en genel yasalarından biri olarak bir soyutlamadır, soyut bir kategoridir, maddî bir şey değil ama düşünsel bir şeydir. Çelişkinin özgül niteliği olarak adlandırdığı şey ise belirli bir cısım olarak veya belirli bir hareket olarak çelişkidir; çelişki kavramının kendisinden soyutlanabileceği somut bir şeydir. Bu ayırım aynen şuna benzer: Kimse, hiçbir zaman «meyva» yememiştir; ya kiraz, ya elma ya da erik yemiştir. Çünkü «meyva», bir grup nesneye verilen bir addır, bir genelleme, bir soyutlamadır. Ama, birisinin, yediği nesnenin bir «elma» ve bir de «meyva» gibi iki niteliği olduğunu ileri sürmesi, yediği şeyin somut bir nesne mi, yoksa bir soyutlama mı olduğunu anlamadığını gösterir.

Burada yatan sorun, felsefe tarihinin tüm geçmişini belirleyen, varlık ve düşünce arasındaki ilişki sorunudur; somut bir varlık olarak veya maddî dünyadaki bir hareket olarak çelişki ve bunun düşüncedeki yansımasından ibaret olan çelişki kavramı arasındaki bir ayırımdır. Ama Mao

* Örneğin Althusser'e göre olumsuzlamanın olumsuzlaması yasası maddeci diyalektiğe aykırı bir yasadır. Yalnızca öğretici amaçlarla yazılmış olan bir eserin «genel geçer» ve «tek doğru» olarak kabul edilmesinin (ki bu kabullenme çok dolaylı yollarla da olabilir) sakıncalarının en güzel örneği Althusser'dir.

bu ayırımı, bir şeyin iki farklı niteliği olarak sunmuştur. Bir nesne veya nesnel bir ilişkiyle, bunun zihindeki yansıması, bir şeyin iki farklı niteliği olamazlar. Farklı nitelikte nesneler vardır, farklı nitelikte kavramlar vardır, ama bir şeyin, kavram ve nesne olarak iki niteliği yoktur. Mao, çelişkinin evrensel ve özgül nitelikleri arasındaki ayırımıyla, düşünce ve madde arasında bir ayırım yapmaya ve böylelikle parti içindeki dogmatist görüşlerin idealizmiyle mücadele etmeye çalışmışsa da, bu ayırımı, «bir şeyin iki farklı niteliği» olarak tanımlayarak, kendisi de idealist bir yaklaşımın dışına çıkamamıştır. Çünkü idealizm, yalnızca düşüncenin maddeden önce geldiğinin iddia edilmesi değildir. Bunun tersi iddia edilse bile, düşünce ve madde arasındaki ayırımın bir nitelik farkı olduğunun iddia edilmesi de, en azından, idealist bir eğilimin göstergesidir.

Bu denli önemli bir sonuca çok çabuk vardığımız söylenebilir. Ama, ilerleyelim ve Mao'nun çelişki konusundaki başka görüşlerine de bir göz atalım.

Geçen bölümlerdeki incelemelerimizin sonucunda görmüştük ki, **Marx'ın maddeci diyalektiğini** Hegel'in idealist diyalektiğinden ayıran fark, ikincisinin yalnızca gelişimli uzlaşabilen çelişkileri tanımasına karşın, birincisinin geçişimli çelişkiler yanında karşılıklı dıştalayan çelişkileri de tanımasıydı. Şimdi, geçişim ve karşılıklı dıştalama kavramlarının, Mao'nun çalışmasında nasıl bir yer tuttuğuna bakalım.

> Özdeşlik, birlik, aynılık, geçişim (interpenetration), geçişebilirlik (interpermeation), bağımlılık (veya varoluş için karşılıklı bağımlılık), bağıntılılık veya karşılıklı işbirliği- bütün bu farklı terimler aynı anlamdadırlar ve şu iki noktayı aydınlatırlar: ilk olarak, bir şeyin gelişme sürecindeki çelişkinin iki yönünden her birinin varlığı diğerinin varlığının ön koşuludur ve iki yön de tek bir bütün içinde yan yana varolurlar, ikinci olarak, belirli durumlarda, iki çelişik yönden her biri kendi karşıtına dönüşür.[47]

Burada açıkça görülen ilk şey, Mao'nun karşıtların birliği ve özdeşliği ilkelerini bir ve aynı saymasıdır. Yalnızca bu alıntıda değil ama çalışmasının bütününde, Mao'nun karşıtların birliği ve özdeşliği ilkeleri arasındaki bir ayırımıyla karşılaşmayız. Öte yandan, Mao'ya göre, karşıtların özdeşliği ve geçişimi aynı şeydir; karşıtlardan her birinin varlığı öbürünün varlığının ön koşuludur ve karşıtlar birbirlerine dönüşebilirler. İşte Mao'nun geçişimli çelişkiyi uyguladığı bir örnek: «Özel mülkiyetten kamu mülkiyetine doğru uzanan bir köprü vardır; bu, felsefede özdeşlik veya birbirine dönüşüm veya geçişim (interpenetration) olarak adlandırılır.»[48]

Bütün bunlar, Mao'nun geçişimli çelişki kavramının, Marx, Engels ve Lenin'den çıkarttığımız sonuçlarla uygunluk içinde olduğunu gösteriyor. Önceki incelemelerimizde vardığımız gibi, geçişimli çelişkide karşıtlar birbirlerine özdeştir, birbirlerine dönüşebilirler ve birinin varlığı öbürünün ön koşuludur, yani iki karşıt bir bütün oluştururlar. Mao'nun çelişki tanımı bütün bunlara aynen uymakta. Biliyoruz ki, Hegel'in çelişki tanımı da aynen böyleydi, ama onda eksik olan şey, geçişimli uzlaşabilen çelişkiler yanında karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz çelişkileri de tanımaktı. Aynen Hegel'de olduğu gibi Mao'da da karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz çelişkinin yeri yoktur. Mao'nun tanıdığı tek tür çelişki, karşıtların birbirine geçtiği uzlaşabilen çelişkidir. Bunu Mao şu şekilde koyar: «Verilen durumlarda, **bütün karşıtlar,** bir yandan birbirlerine karşıttırlar ve diğer yandan, bağıntılı, geçişimli (interpenetration), geçişebilir ve bağımlıdırlar ve bu karakter özdeşlik olarak tanımlanır.»[49] Bu satırlar, Mao'nun tanıdığı bütün çelişkilerin, geçişimli ve uzlaşabilen çelişkiler olduğunu ortaya koyar.

Bununla birlikte, Mao'nun çalışmasında, «karşılıklı dıştalama» sözcüğüyle de karşılaşırız.* «'Karşıtlaşma', karşılıklı dıştalama (mutual exclusion) veya iki karşıt yönün mücadelesi anlamına gelir»[50] Görüldüğü gibi, karşılıklı dıştalama ilkesi, Marx, Engels ve Lenin'in kullandığından çok başka bir anlamda kullanılmıştır. Mao, karşılıklı dıştalama ilkesini, çelişkinin özsel bir belirlenimi ve «geçişim» ilkesinin karşıtı olan bir ilke olarak değil, ama karşıtların mücadelesi, karşıtlaşması anlamında kullanmıştır. Mao, karşıtların birbirine geçtiği ve birbirlerini dıştaladıkları çelişkileri, çelişkinin iki ayrı türü olarak ayırdetmemiş ve Hegel gibi, bütün çelişkileri geçişimli olarak tanımlamıştır.

Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, geçişimli uzlaşabilen çelişkiler dışsal koşullardaki belirlemelere göre antagonist hale gelebilirler ve antagonist olmaktan çıkabilirler, ama karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz çelişkiler her zaman ve her durumda antagonisttirler. Eğer Mao'nun, karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz çelişkiyi tanımadığı yolundaki tezimiz doğruysa, bunu, antagonizm konusundaki görüşleriyle de kanıtlayabilmemiz gerekir.

Mao, antagonizmi karşıtların mücadelesinin bir biçimi olarak tanımlar.

> ... antagonizm, karşıtların mücadelesinin bir biçimidir, ama tek biçimi değildir... Şeylerin somut gelişimine uygun olarak, önceleri antagonist olmayan bazı çelişkiler antagonist hale gelirlerken, önceleri antagonist olan diğerleri antagonist olmayan hale gelirler.[51]

Buradaki antagonizm tanımı, **Kapital'de** incelemiş bulunduğumuz para ile metalar arasındaki ve kapitalist üretim tarzının barındırdığı karşıt eğilimler arasındaki çelişkilerin antagonizmiyle uyuşmaktadır. Para ve metalar arasındaki çelişki bunalımlar sırasında antagonist hale gelir,

* Karşılaşırız ama, bütün makalede bir kez ve o da, Lenin'in bu kelimeyi kullandığı bir paragrafından yaptığı aktarmadan sonra.

üretimde yükselme dönemlerinde bu antagonizm ortadan kalkar. Kapitalist üretim tarzının karşıt eğilimleri, üretimde yükselme dönemlerinde antagonisttirler, bunalımlar sonucunda antagonist olmaktan çıkarlar. Çünkü bütün bu çelişkiler, geçişimli uzlaşabilen çelişkilerdir. Mao'nun çelişkilerinin tümü geçişimli uzlaşabilen çelişkilerdir. Mao, karşıtların her zaman ve her durumda antagonist olduğu bir çelişkiyi tanımaz. Çünkü, bu ancak karşılıklı dıştalayan çelişkilerin bir niteliğidir. Lenin'i tekrar analım: «Tıpkı hareketin ve gelişimin mutlak olduğu gibi, karşılıklı dıştalayan karşıtların mücadelesi de mutlaktır.»[52]

Özetliyelim. Aynı Hegel'de olduğu gibi Mao'da da karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz çelişkinin yeri yoktur. Daha önce kanıtlamaya çalıştığımız gibi, karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz çelişkileri tanımak, maddeci diyalektiği idealist diyalektikten ayıran tek farktır. Hegelci idealist diyalektiğin olduğu kadar Maocu idealist diyalektiğin de Marksist maddeci diyalektikten ayrıldığı nokta budur.

Marx, Hegel'i her fırsatta «dev bir düşünür» olarak anmıştı. Çünkü, Hegel zamanında, üretici güçlerin gelişimi ve toplumsal ilerleme, diyalektik maddeciliğin keşfedilebilmesinin maddî koşullarını oluşturacak bir düzeye ulaşmamıştı. Aynı şekilde, Çin de, toplumsal ilerlemenin alt basamaklarında yer alan, kapitalizmin gelişmediği ve tarihî olarak kapitalizme özgü olan uzlaşmaz çelişkilerin toplumun gelişmesinde ağırlığını duyurmadığı bir düzeydeydi. Örneğin, yine «Çelişki Üstüne» de, Mao'nun çelişki konusundaki görüşlerinin maddî temellerini bulabiliyoruz. «Ekonomik olarak, şehirle kır arasındaki çelişki, kapitalist toplumda... son derece antagonist bir çelişkidir... Ama sosaylist bir ülkede... bu antagonist çelişki, antagonist olmayan bir hale gelmiştir ve komünist topluma varıldığında, bu çelişki ortadan kalkacaktır.»[53]

Bugün, toplumsal ilerlemenin üst basamaklarında bulunan ileri kapitalist ülkelerde, şehirle kır arasında bir antagonizmin bulunmadığı herkes tarafından kabul edilmektedir.* Zaten Mao da sonraları, kapitalist ülkelerdeki şehir-kır antagonizmini bir kenara bırakmış, ileri kapitalist ülkeleri ve toplumsal ilerlemenin üst basamaklarındaki sosyalist ülkeleri «dünya şehirleri» olarak tanımlamış ve bunlarla, toplumsal ilerlemenin alt basamaklarındaki ülkeler arasındaki çelişkiyi «çağımızın çelişkisi» olarak ilân etmiştir. Öte yandan, yine bu makalede, karşılıklı dıştalayan çelişkiyi tanımama olarak karşımıza çıkan Maocu idealizmin, günümüzde, her bakımdan uzlaşmaz olan çelişkilerin, Maocular tarafından uzlaşan çelişkiler olarak ilân edilmesinde ifadesini bulduğunu görüyoruz. Örneğin, kapitalist sistemle sosyalist sistem arasındaki çelişki, Mao'nun tanıdığı tek tür çelişkinin hiçbir niteliğiyle uyuşmamaktadır. Kapitalist sistemle sosyalist sistem ne özdeştirler, ne bir bütün oluştururlar ve ne de birinin varlığı ötekinin varlığının önkoşuludur. Tersine, özdeş değillerdir, çünkü birisi sosyalist bir düzendir öbürü kapitalist. Tek bir bütün oluşturmazlar, çünkü her biri kendi içinde, kendine yeterli bir bütündür. Birinin varlığı öbürünün varlığının ön koşulu değildir, çünkü ileride sosyalizm tüm dünyada egemen olduğunda kapitalizm diye bir şey kalamayacaktır. Kapitalist sistemle sosyalist sistem arasındaki çelişki hiçbir zaman uzlaşamaz, çünkü bu her bakımdan karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz bir çelişkidir. Sosyalist sistemle kapitalist sistem arasındaki mücadele her zaman antagonisttir, ama sosyalist sistemin maddî gücü ve bilinçli politikasıyla, tüm insanlığın mahvına yol açacak bir düzeye ulaşması önlenmektedir.

Hemen belirtelim; sosyalist sistemle kapitalist sistem arasındaki karşıtlığın niteliğini belirleyen şey felsefe değil, ama maddî dünyanın kendisidir. Maddî dünyayı insan beynine en doğru biçimde yansıtan tek yöntem maddeci diyalektiktir. İdealist diyalektik ise, herhangi bir kişiye, dünyayı, görmek istediği biçimde gösterebilen bir yöntemdir. Genç Marx'ın söylediği gibi, idealist diyalektikle, herhangi iki şey «gelişigüzel ve mantıksız bir biçimde karşıt uçlar olarak»[54] ilân edilebilir ve özünde uzlaşmaz olan karşıtlar uzlaştırılabilirler. Maoizm de aynı şekilde, dünya şehirleri ve kırları arasındaki, sınıf içeriğinden yoksun bir çelişkinin çağımızın çelişkisi olduğunu ve kapitalist sistemle sosyalist sistem arasındaki çelişkinin de uzlaştığını ileri sürerek, Marksizm içine sızmış bir tür idealizm olduğunu yeterince kanıtlamıştır.

G. Politzer, M. Cornforth

Stalin'in **Diyalektik ve Tarihî Materyalizm** ve Mao'nun «Çelişki Üstüne» adlı çalışmaları, Marksist düşünce üzerindeki etkilerini uzun yıllar sürdürdüler. 1960'ların ortalarına dek en çok okunan eğitim kitaplarında, bu iki çalışma, Marksizm'in «değişmez doğruları» olarak tanıtıldılar. Bu eğitim kitaplarının en önde geleni şüphesiz ki G. Politzer'in **Felsefenin Temel İlkeleri**'dir.

Bu kitapta, çelişki yasası başlığı altında toplanan düşünceler, hemen hemen bütünüyle, Mao'nun adı geçen makalesinden aktarılmıştır. Burada, «antagonizm» kelimesinin türkçeye «uzlaşmaz karşıtlık» olarak çevrilmesi, ayrıca bir kavram kargaşası doğurmaktadır. Görmüş olduğumuz gibi, Mao'da her antagonizm antagonist olmayan bir hale dönüşebilir. Aynı şekilde Politzer'e göre «antagonizm, çelişkinin bir anı, en keskin anı olmaktan başka bir şey değildir.»[55] Böylelikle, proletarya ve burjuvazi arasındaki çelişki ancak devrim anında antagonist hale gelir. Halbuki Marx, proletarya-burjuvazi çelişkisini, kapitalizmin ortaya çıkışından sonuna dek an-

* Bu durum bizim Maocular tarafından da kabul edilmiş olacak ki, *Teori ve Pratik* adlı kitapta, Mao'nun bu sözleri esrarengiz bir biçimde ortadan kaybolivermiştir.

tagonist niteliğini yitirmeyen bir çelişki olarak tanımlamıştı.

Öte yandan, Politzer'in kitabında, Stalin'in **Diyalektik ve Tarihî Materyalizm**'inin olumsuz etkilerini gözlemek de mümkün. Stalin'in, diyalektiğin ve tarihî maddeciliğin en temel ilkelerini elli sayfalık bir kitap içinde verebilmesi, şüphesiz ki büyük bir iştir. Ama aynı ilkeler, aynı basitlikleri ve kısaltılmışlıkları içinde beşyüz sayfalık bir kitapta, değiştirilmeden, derinleştirilmeden verilmeye çalışılırsa, bu yapay bir şişirme olur. Kitapların niteliklerinde bir değişme olmaz. Değişen şey sadece örneklerin sayısı olur. Halbuki beşyüz sayfalık bir eğitim kitabında, diyalektiğin dört yasası değil, onaltı ögesinin tümü birden tanıtılabilir. İşte bütün bu nedenler yüzünden, G. Politzer'in kitabı tavsiye edilen bir eğitim kitabı olmaktan çıkmıştır. Fransa'da olduğu kadar başka birçok ülkede de 1954'den bu yana bir numaralı eğitim kitabı olarak kabul edilen **Felsefenin Temel İlkeleri**, birkaç yıl önce bizzat FKP tarafından piyasadan toplattırılmıştır.

Türkiye'de çok tanınmış olmasa bile, burada M. Cornforth'un üç kitaplık dizisinden de söz etmemiz gerekiyor. Bu dizi eğitim amacıyla kaleme alınmıştır. Cornforth bu çalışmasında, Politzer'ın tersine, birçok konuyu kısaltmalar yapmadan, derinlemesine ama yine de basit bir biçimde sunabilmiştir.

1952'de yayımlanan **Materyalizm ve Diyalektik Yöntem**'de çelişki konusu oldukça ayrıntılı bir biçimde ele alındığı halde, geniş ölçüde Mao'nun görüşlerinin etkisi altındadır. Örneğin, karşıtların geçişimi, genel bir ilke olarak tanıtılmıştır.

> Bir çelişkide, karşıtların geçişiminden de (interpenetration) söz edebiliriz. Mücadele içinde birleşmiş oldukları için, her karşıt eğilim, mücadelenin her aşamasında, öbür karşıt tarafından birçok yoldan etkilenmiş, kısıtlanmış ve geçişmiş olsa bile, kendi gerçek karakter ve işlevini kaybetmez. Her yan her zaman öbüründe olan ilişkisi tarafından etkilenir.[56]

Görüldüğü gibi Cornforth burada, karşıtların geçişimini, karşıtların birliğinin doğal bir sonucu olarak ele almıştır. Biliyoruz ki, herhangi iki şey, bir etkişim içine girdiklerinde karşıtların birliğini sağlarlar ve bir çelişki oluştururlar, ama karşıtların birliği, karşıtların geçişimi için yeterli bir neden değildir. Karşıtların birliğini sağladığı halde, karşıtların birbirlerini dıştalad ıkları uzlaşmaz çelişki, bu tanımın dışında kalır. Buradan da anlaşılıyor ki, Cornforth da Mao gibi karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz çelişkiyi tanımamaktadır.

Politzer ve Cornforth'un eğitici amaçlarla kaleme aldıkları kitaplardan sonra, şimdi de, Marksizm'i geliştirme amacı güden akademisyenlerin çalışmalarına bir bakalım.

H. Lefebvre, L. Althusser, M. Godelier

Lefebvre'in 1939'da yayımlanan **Diyalektik Materyalizm** adlı kitabı, Marksist düşünce içinde 1930'larda ortaya çıkan bir akımı simgeler. Marx'ın **1844 Elyazmaları** ve Engels'le birlikte kaleme aldıkları **Alman İdeolojisi** adlı kitapların ilk kez 1932'de yayımlanmaları, Marksizm'in gelişiminin o güne dek gizli kalan birçok yönünü aydınlattı. Bu eserlerde egemen olan felsefi biçim ve bunun dayandığı fetişizm, yabancılaşma ve hümanizm gibi kavramlar, bir yandan burjuva ideologlarına yeni saldırı alanları açarken, öte yandan da, Marksistler arasında önemli görüş ayrılıklarına yol açtı. Lefebvre'in **Diyalektik Materyalizm**'i, fetişizm ve yabancılaşma kavramlarının Marx'ın çalışması içindeki önemini vurgulayan ve bunu bütünsel bir biçimde sunabilen ilk eserdir. Lefebvre'in bu kitabında ortaya koyduğu sorunlar ve geliştirdiği düşünceler, hâlâ Marksizm'in belli başlı sorunları arasındadır. L. Colletti, G.S. Jones gibi, fetişizm ve yabancılaşma teorilerinin Marksizm'in asıl özünü oluşturduğunu ileri süren düşünürlerin olduğu kadar, L. Althusser, M. Godelier gibi, genç Marx'ı Marksist saymayan düşünürlerin birçok tezlerinin de, ilk kez Lefebvre'ın çalışmasında, uyuşum içinde sunulabildiği görülmektedir.

Diyalektik Materyalizm'de çelişki konusu derinlemesine ele alınmıştır. Lefebvre'e göre farklı çelişki türleri vardır ve bu farkı belirleyen şey, karşıtların birliğinin farklı dereceleridir. «Çelişik yönlerin birliği, yalnızca belirli somut biçimlerde varolur. Çelişkinin ve birliğin farklı dereceleri vardır. Daha derin bir çelişki, birliğe olan daha derin bir talep olarak kendini ortaya koyar.»[57] Yani, bütün çelişki türleri karşıtların birliği ilkesini sağlarlar, ama farklı biçimlerde ve farklı derecelerde. Lefebvre, böylelikle farklı çelişki türlerini ayırdeder.

> Çelişkinin birlikle olan ilişkisi ve mücadelesi, bir fark ve bir farklılaşma olarak daha somut bir biçimde belirlenir; bir yanın öbürü içine geçişi ve karşıtlaşma (gizli bir çelişki) olarak, antagonizm (sabrı tükenmiş bir çelişki) olarak ve bir uzlaşmazlık (geçiş ve çözüm anı) olarak.[58]

Lefebvre'in bu ayırımı, bizim vardığımız sonuçlarla oldukça uygunluk içinde görünüyor. Ayırdığı ilk tür çelişki bizim «geçişimli» dediğimiz çelişkidir. İkincisi, bu çelişkinin sabrının tükendiği zaman aldığı biçim; antagonizmdir. En önemli nokta ise, antagonizmin uzlaşmaz çelişkiden ayırdedilmesidir. Ancak, burada denilebilir ki, Lefebvre, uzlaşmaz çelişkiyi çelişkinin çözüm anında aldığı biçim olarak tanımlamıştır; genel bir tür olarak değil. Fakat böyle bir itiraz geçersizdir. Çünkü, felsefe dilinde «an» (moment) kelimesi çok kısa bir zaman parçasını değil, gelişimin herhangi bir evresini (uğrağını) belirtir. Örneğin, emek ve mülkiyet arasındaki çelişki ilk sınıflı toplumla birlikte ortaya çıkmış ve ancak kapitalist toplumda karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz bir biçim almıştır. Ama, kapitalizmin egemen olduğu yüzyıllar boyunca, bu çelişki, karşılıklı dış-

talama ve dolayısıyla uzlaşmazlık niteliğinden bir şey yitirmemiştir. Bütün bunlar, kapitalizmin, toplumların gelişiminin bir «an»ı (momenti) olduğunun söylenmesini engellemez, tam tersine, karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz çelişkilerin, toplumların gelişmesinde belirleyici rol oynadığı bir anı, bir uğrağı ifade eder.

Bunun yanında, karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz çelişkinin zamansal ve yerel değil, ama evrensel ve zaman-dışı olduğunun en güzel örneği, Marx'ın **Kapital**'de tanıttığı, değerin eşdeğer ve nisbî biçimleri arasındaki çelişkidir. Görmüş olduğumuz gibi, nisbî ve eşdeğer biçimler, değerin dolaysız mübadele sırasında aldıkları biçimlerdi. Dolaysız mübadele, her türlü toplum biçiminden bağımsız, tarih dışı bir kategoridir; kapitalizmde olduğu kadar tarih öncesi sınıfsız toplumda da geçerlidir. Değerin nisbî ve eşdeğer biçimleri arasındaki çelişki her zaman karşılıklı dıştalayan ve uzlaşmaz niteliktedir.

Az önce Lefebvre'in **Diyalektik Materyalizm**'de ortaya koyduğu düşüncelerin, bazı düşünürler tarafından tek yanlı olarak geliştirildiğini söylemiştik. Örneğin Althusser, yabancılaşma, fetişizm ve hümanizm kavramlarına karşı çıkmaktadır, ama Marx'ın Hegel'le olan ilişkisi ve Sovyetler Birliği'nin ekonomizmle suçlanması konularında, ilk kez Lefebvre'in ortaya attığı görüşleri savunmaktadır. Bununla birlikte, Althusser'ın çalışmasını belirleyen en önemli olgu, C. Lévi-Strauss'un antropolojide geliştirdiği yapısalcılığı (structuralism) Marksizm'e uygulamak olmuştur. Althusser, geliştirdiği yeni bakış açısıyla, Marksizm'in bir çok sorununu incelemiş ve görüşleri özellikle akademik çevrelerde sansasyonel bir yankı bulmuştur.

1962'de yayımlanan «Çelişki ve Üstbelirlenme» başlıklı makalesinde Althusser, Engels'in **Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu**'nda ortaya koyduğu, Hegel'in yöntemi ve sistemi arasındaki tutarsızlığı çalışmasının çıkış noktası yapar: Gerici sistemi ile uzlaştırabilmesi için, Hegel'in yönteminden ödün vermiş olması gerekir. Althusser'e göre, Hegel'in yönteminden verdiği ödün, yani Marksist diyalektikle Hegelci diyalektik arasındaki fark, iki diyalektiğin «yapı»ları arasındaki farktır.

> ... eğer Marksist diyalektik aklayuygunsa ve mistik-mistikleştirilmiş-mistikleştirici değilse, bu köklü ayırım, kendini onun özünde, yani **karakteristik belirlenmelerinde ve yapısında** ortaya koymalıdır... **bu yapısal farklar** gösterilebilir, tanımlanabilir, belirlenebilir ve düşünülebilirler.[59]

Bir yapısalcı için farkın «yapı»da olması çok doğal. Ama Althusser bunu söylemekle kalmıyor ve devam ediyor:

> ... çelişki, içinde bulunduğu toplumsal gövdenin toplam yapısından ayrılamaz, bu gövdenin varlık **koşullarından** ve hattâ bunun hükmettiği kertelerden (instances) ayrılamaz; **bunlar tarafından** köklü olarak **etkilenir**, bir ve aynı hareket içinde belirler ve belirlenir, hareket ettirdiği toplumsal oluşumun değişik **düzeyleri** ve **kerteleri** tarafından belirlenir. Bu çelişki, ilkesel olarak, **üstbelirlenmiş** olarak adlandırılabilir.[60]

Althusser'e göre Marksist çelişki, bir bütün içinde yer alan, bu bütünü belirlediği kadar onun tarafından da belirlenen bir çelişkidir. Marksist çelişki «saf» değildir, ama içinde bulunduğu bütün tarafından «üstbelirlenmiştir». «Aslında, Hegelci bir çelişki, arada sırada böyle görünse bile, hiçbir zaman üstbelirlenmemiştir.»[61] Althusser'e göre, maddeci **kır** diyalektikle idealist diyalektik arasındaki fark, çelişkinin birincisinde üstbelirlenmiş ve ikincisinde saf olduğunda yatmaktadır. Hegel'in çelişkilerinin saf, basit, bir bütün içinde yer almayan ve bunun tarafından belirlenmeyen çelişkiler olduğunu söylemek, Hegel'e yöneltilebilecek en haksız iftiralardan biridir. Çünkü Hegel, saf ve basit soyutlamalara, köklü ve gerekçeli bir biçimde karşı çıkmış ilk düşünürdü ve kendisinden önceki düşünürleri başlıca bu açıdan eleştirmişti. İşte Hegel'in bu konudaki kendi sözleri: «... ne **gerçeklikte**, ne **düşüncede**, genellikle sanıldığı kadar basit ve soyut **hiçbir şey** yoktur. Böyle bir 'basit', sırf gerçekte varolan şeylerin bilincinde olmamaya dayanan bir yanılsamadan başka bir şey değildir.»[62] Bunun da ötesinde, Hegel, organik bir bütün içinde yer alan çelişkilerin, bu bütün tarafından belirleneceğini açıkça söylemiştir. «... bir karşıtlıkta bulunarak bir uç durumunu alan belirli bir uğrak, organik bir bütün içindeki bir uğrak olarak böyle olmaktan çıkar ve aynı zamanda bir **orta** olur. Bu, mantığın [yani diyalektiğin] en önemli bulgularından biridir.»[63] Hegel'in kendisine özgü terminolojisi bir kenara bırakılacak olursa, bu, bir karşıtlığın, içinde bulunduğu yapı tarafından belirlendiği, yani üstbelirlendiği anlamına gelmez mi?

1963'de yayımlanan «Maddeci Diyalektik Üstüne» başlıklı makalesinde, Althusser bu «yapı» kavramını geliştirir. Bir önceki makalede yalnızca «yapı» olarak geçen kavram burada, «karmaşık bütünün her zaman-önceden-verilmiş (ever-pre-given) egemen yapısı» haline gelir. Althusser, «yapı»nın bu önceden verilmişliğini, Marx'ın **Grundrisse**'nin girişindeki bir cümlesine dayandırır. «En basit ekonomik kategori... yalnızca, önceden-verilmiş, yaşayan somut bütünün tek yönlü ve soyut ilişkisi olarak varolabilir.»[64] Bu önermenin Althusserci yorumuna bakalım bir de. «Marksizm ilkesel olarak, herhangi bir somut 'nesne'nin karmaşık yapısının verilmişliğinin tanınmasını sağlar.»[65] Aradaki fark açıkça görülüyor. Marx'ın «önceden-verilmiş, yaşayan somut bütün» dediği şey Althusser'de, bu şeyin yapısıyla karıştırılmıştır. Marx'ta önceden verili olan, yaşayan somut bütündür, maddî hayatın kendisidir, nesnedir, nesnenin hareketidir, ama nesnenin yapısı değildir. Çünkü «yapı» kavramı, nes-

nel gerçeklikten soyutlanmış bir kavramdır, nesnel gerçekliği insan beynine yansıtmanın bir aracıdır. Ama Althusser bize öyle bir yapı kavramı tanımlar ki, bununla herhangi bir «yaşayan somut bütün»ün kendisi bilinmeden «yapı»sı bilinebilir; yapının ögelerinin zorunlu ilişkileri yapının somut varoluşunun ön koşulları haline gelir. İşte Althusser'in «yapı»sı ve varoluş koşulları: «... her çelişki, yapının her esas eklemlenmesi ve egemen yapıdaki eklemlenmelerin genel ilişkileri, karmaşık bütünün kendisinin bu sayıdaki varoluş koşullarını oluşturur.»[66]

Az önce Hegel'in «organik bütün» kavramından söz etmiştik. Hegel, mantık alanında geliştirdiği «organik bütün» kavramını, devlet analizinin çıkış noktası yapar. Hegel önce herhangi bir organizmanın, yani genel olarak «organizma» kavramının ögeleri arasındaki ilişkileri, organizmanın doğasının zorunlu bir sonucu olarak inceler ve sonra, devletin de bir organizma olarak bu ilişkileri sağlaması gerektiğini söyler. Marx'ın bu türden bir argümana yöneltiği eleştiri oldukça kesin ve açıktır. «Organizmanın doğasından çıkarsanan ,bir organizmanın farklı elemanlarının birbirlerine karşı zorunlu bir ilişki içinde bulundukları yolundaki argüman-saf totolojidir.»[67] Marx'ın bu önermesindeki «organizma» yerine «karmaşık yapı», «farklı elemanlar» yerine «farklı düzeyler veya kerteler» ve «ilişki» yerine «eklemlenme» koyacak olursanız, Althusserciliğin özünü elde edersiniz.

Althusser'in Marksizm ve Hegelcilik arasındaki ayırımının temelinde, birincisinin «doğru», ikincisinin ise «yanlış» olduğu yolunda bir değer yargısı yatmaktadır. İşte bu yüzden Althusser, yalnızca Hegel ve Marx arasındaki farkı abartmakla kalmamış, genç ve olgun Marx arasındaki farkı da aşırı abartmıştır. İncelediğimiz iki makalesinde Althusser'in, Hegel ve Marx'ın dünya görüşlerini toplumsal ilerlemeye ve işçi sınıfının mücadelesinin gelişmişlik düzeyine bağlamak gibi bir kaygısı yoktur. Bu durumu sonraları bir özleştiriyle kabullenmiş olsa bile, böyle bir eksikliğin çelişki konusundaki görüşlerini ne yönde etkilediğini açıklamamıştır. Sorunun maddeci açıdan ortaya konuluşu ise açıktır: Hegel zamanında, kapitalizme özgü karşılıklı dıştalayan çelişkiler, toplumun ve özellikle de Prusya toplumunun gelişmesinde ağırlıklarını duyurmamışlardı. Bu yüzden, Hegelci diyalektikte karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz çelişkinin yeri yoktur, ama Marx'da vardır.

Bütün bunlardan başka, Althusser, bir süreçteki çelişkilerin bürünebileceği üç biçimi ayırdetmiştir. «Antagonizm-olmama, antagonizm ve patlama.» Mao'nun «merminin patlaması» örneğinin dolaysız teorizasyonu olan bu «patlama» evresi bir yana bırakılacak olursa, bu ayırım, uzlaşabilen çelişkilerin gelişiminin farklı evrelerine tekabül eder. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Aynen Hegel'de ve Mao'da olduğu gibi, Althusser'de de karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz çelişkinin yeri yoktur.

Althusser'in çelişki konusundaki görüşlerinin bir eleştirisi, yurttaşı olan M. Godelier tarafından yapılmıştır. Godelier 1965'de yayımlanan **«Kapital'** de Yapı ve Çelişki» başlıklı makalesinde, Althusser'in Marksizm'e uyguladığı yapısalcı bakış açısını benimsemiş ve Althusser'i yine bu açıdan eleştirmiştir.

> Althusser'e göre, Marx'ın diyalektiğinin [Hegel'inkinden] özgül farkı, çelişkilerin ilkesel olarak 'üstbelirlendiği' gerçeğinde bulunmalıdır. Başka bir düzeyde değerli pozitif ögeler sağlasa bile, bu cevap bana esas noktayı kavramamış görünüyor.[68]

Buraya kadar Godelier'yle aynı fikirde olmamak elde değil. Ama, Godelier'nin «esas nokta»sı neymiş, ona bir bakalım.

Godelier'ye göre iki farklı çelişki türü vardır. Birincisi «yapı»nın içindeki, ikincisi ise «yapı»lar arasındaki çelişkiler. Godelier bu sonuca Marx'ın **Kapital**'ini inceleyerek varır ve hemen her düşünürün kendisine özgü terminoloji içinde ifade ettiği bir gerçeği, o da tekrarlar: «İki çelişki türü arasındaki (yapı içindeki ve yapılar arasındaki) teorik ayırım ve karşılıklı eklemlenmelerinin açıklanması, ne Marx ne de Engels tarafından açıkça geliştirilmemiştir.[69]

İşte, Godelier'nin iki tür çelişkisi için **Kapital**'den verdiği örnekler:

> ... ilk çelişki, emek ve sermaye arasındaki, kapitalist sınıf ve işçi sınıfı arasındaki çelişkidir. Bu [çelişki], kapitalist üretim ilişkileri içindedir. Bu, böylelikle, **bir yapının bir iç çelişkisidir**... [Öbürü], bir yapı içindeki bir çelişki değil, ama **iki yapı arasındaki** bir çelişkidir; bu yüzden, dolaysızca, bireyler veya gruplar arasındaki değil, ama üretici güçler yapısı ve üretim ilişkileri yapısı arasındaki bir çelişkidir.[70]

Açıkça görüldüğü gibi, Godelier'nin «yapı»sıyla Althusser'in «yapı»sı aynı değildir. Godelier'nin «yapı» dediği şeyler, Althusser'in «yapı»sı içindeki «düzey» veya «kerte»lerdir. Althusser böyle bir eleştiriyi rahatlıkla göğüsleyebilir ve Godelier'ye diyebilir ki, «senin çelişkilerinin tümü yapının içindedir.»

Godelier'yle fikir birliğine varmıştık, çünkü Althusser'in «esas nokta»yı kavramadığını söylemişti. Ama, Godelier'nin «esas nokta»sının da, görmüş olduğumuz gibi, bizim «esas nokta»mızla hiçbir ilişkisi yoktur.

M. Nicolaus, L. Colletti

Bu iki düşünürün ortak niteliği, Marx'ın Hegel'le ilişkisinin sanıldığından da derin olduğunu vurgulamaktır. Ama bu vurgulama, iki düşünürde, tamamen zıt yönlerdedir. Nicolaus **Grundrisse**'ye yazdığı önsözde (1973), Marx'ın düşüncelerinin **Kapital**'e kadarki gelişimini parlak bir biçimde özetler. Nicolaus'a göre Marx'ın **Grundris-**

se'deki uğraşı, başlıca yöntem sorunu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu çaba, Marx'ın Hegel'e geri dönüşünü simgeler. Örneğin, **Grundrisse**'yle uğraştığı yıllarda Marx, Engels'e şunları yazmıştır: «Çalışma yönteminde, bir raslantı sonucu... tekrar Hegel'in **Mantık**'ına dönüşümün büyük yararı oldu.»[71]

Nicolaus, Marx'ın önüne çıkan teorik sorunların çözümünde Hegel'den ne denli yararlandığını vurgular. Bütün bunların sonucunda, Marksist diyalektikle Hegelci diyalektik arasındaki farkın iki yönünü ayırdeder.

> Hegel'in ve Marx'ın diyalektik yöntem kavramları arasındaki bazı önemli farkları özellikle kesin bir biçimde ayıran iki yön şöylece özetlenebilir: Birincisi, nereden başlanacağı sorunu ve ikincisi ise, herhangi bir birlik içindeki çelişkilerin dolaysızca ve zorunlu olarak mı, yoksa dolaylı ve koşulsal olarak mı özdeş olduğu sorunu.[72]

Görüldüğü gibi, birinci yön Hegelci idealizmle Marksist maddeciliği ayırdeder, ikinci yön ise idealist diyalektikle maddeci diyalektiği. Nicolaus'a göre maddeci diyalektikte karşıtların özdeşliği dolaylı ve koşulsaldır. Nicolaus, kendi yaklaşımının Althusser'inkinden farkını şöyle koyar.

> ... Althusser'in «Çelişki ve Üstbelirlenme»sinin kendi ayakları üstüne oturtulmaya ihtiyacı vardır. Çünkü «üstbelirlenme», ya sadece niceliksel bir şeydir (çelişkilerin en büyük toplamı veya birikmesi) —ki bu durumda söylenecek fazla bir şey yoktur—, ya da çelişkilerin koşulsallığının, ortama bağlılığının kaba ve başaşağı bir formülasyonudur.[73]

Nicolaus eleştirisinde, Althusser'in Marksist diyalektikle Hegelci diyalektik arasındaki farkı yanlış bir yerde aradığını söylemez. Ama bu farkı «kaba ve başaşağı» bir biçimde ortaya koyduğunu söyler. Çünkü Nicolaus'un kendisi de farkı aynı yerde, çelişkinin koşulsallığında, dolaylılığında aramaktadır.

İnceleyeceğimiz son düşünür Colletti, bütün öbür Marksistlerden köklü bir biçimde ayrılmaktadır. Çünkü Colletti, diyalektik ve maddeciliğin hiçbir şekilde bir araya gelemeyeceğini ileri sürmektedir. Colletti'ye göre, Hegel'in yöntemi ve sistemi arasında bir tutarsızlık yoktu, ama bu tutarsızlık Engels'deydi. Çünkü Marx hiçbir zaman «diyalektik maddecilik»den söz etmemişti. Engels ise diyalektikle maddeciliği bağdaştırmaya çalıştığı zaman maddecilikten ödün vermek zorunda kalmıştı. Colletti bunların yanında, Marx'ın **Kapital**'i yabancılaşma ve fetişizm kavramları üzerine inşa ettiğini de ileri sürer.

Colletti 1974'de yayımlanan «Çelişki ve Çatışma (contrariety)» başlıklı makalesinde, yalnızca, iki farklı çelişki türünün ayırdedilmesi sorununu ele almıştır. Birinci tür çelişki ancak diyalektikle kavranabilir. Bu çelişkide karşıtlar özdeştirler ve A=A-değil olarak ifade edilirler, birinin varlığı öbürünün ön koşuludur ve ancak ikisi birlikte bir bütün oluştururlar; birbirleri içine geçmişlerdir ve birbirlerini çekerler. Öte yandan ikinci tür çelişki «çatışma», formel mantıkla kavranabilen bir çelişkidir. Karşıtlar birbirlerinden tamamen farklıdırlar ve A=B olarak ifade edilirler; her biri kendi içinde bir bütündür ve birlik ilkesini sağlamazlar, birbirlerini karşılıklı dıştalarla ve iterler.

Colletti'ye göre yalnız birinci tür çelişki diyalektik çelişkidir; ikinci tür çelişkinin diyalektik içinde hiçbir yeri yoktur. Marx 'ın «Hegel'in Devlet Öğretisinin Eleştirisi»nde sözünü ettiği «hakiki gerçek uçlar», ikinci tür çelişkinin her türlü niteliğine sahip olduğu halde, yalnızca, Aristo, Kant ve Feuerbach'ın Marx üzerindeki etkisini simgeler ve diyalektikle bir ilişkisi yoktur. Diyalektik maddecilerin başlıca çabası bu iki tür çelişkiyi tek bir diyalektik içinde bütünleştirmektir, ama bu boşuna bir çabadır. Colletti, diyalektik maddecilerin Hegel'e karşı tavırlarını şöyle özetler:

> Hegelci hipotezleme sürecinin eleştirisi; yani madde ve akıl arasındaki kurgusal yer değiştirme ve dolayısıyla Hegel'in mantıkî çelişki ve maddî çatışma (contrariety) arasındaki, içeren (inclusive) ve dıştalayan (exclusive) karşıtlar arasındaki ayırımı karıştırmasının eleştirisi.[74]

Bütün bir incelememizin bel kemiğini oluşturan noktayı Colletti nefis bir biçimde özetliyor. Hegel, karşılıklı içeren (yani geçişimli) çelişkiyle karşılıklı dıştalayan çelişkileri karıştırmış ve bütün çelişkileri geçişimli sanmıştı. Fakat, Colletti diyalektik maddeciliğe karşı olduğu için böyle bir görüşe de karşıdır.

> Marx'a göre, ücretli emek ve sermaye arasındakinden öbürlerine kadar, kapitalizmin bütün çelişkileri 'gerçek karşıtlıklar', yani nesnel ve 'çelişik olmayan' (non-contradictory) karşıtlıklar değil, ama kelimenin tam anlamıyla **diyalektik çelişkilerdir.**[75]

Colletti'nin «kelimenin tam anlamıyla diyalektik» dediği çelişki türü, yukarıda özetlediğimiz A=A-değil türündeki çelişkidir; yani, karşıtlarından birinin varlığı öbürünün ön koşulu olan, yalnız beraberce bir bütün oluşturdukları geçişimli çelişkidir. Colletti, bu tezini kanıtlamak için **Kapital**'deki çelişkileri inceler.

Colletti, **Kapital**'den, kendine en zorlu gelen bir örneği seçer; para ve metalar arasındaki çelişki. Colletti bu çelişkiyi çok yakın bir zamana kadar «uzlaşmaz hakiki gerçek uçlar» sandığını ve artık aklının başına geldiğini söyler. Colletti'ye göre, kutuplarının bunalımlar sırasında ayrışması, bu çelişkinin «hakiki gerçek uçlar» olduğu yolunda bir yanılsamaya yol açmaktadır. «Sanırım ki, bu noktada diyalektik maddeciler ellerini oğuşturmaktadırlar. Ama korkarım, bir kez daha durumu anlamakta yanıldılar.»[76] Çünkü bu «çok özel bir durum»dur ve çelişkinin kutupları ayrışmış ve bağımsızlaşmış olsalar bile, özlerinde hâlâ «ayrışmaz»dırlar.

Colletti'nin inancının tersine, bütün bunlar «diyalektik maddecilik» açısından son derece anlaşılır şeylerdir. Çünkü **Kapital**'ı incelerken göstermiş olduğumuz gibi, para ve metalar arasındaki çelişki geçişimli ve uzlaşabilen bir çelişkidir. Ama geçişim olgusu derecelidir. Para ve metalar arasındaki çelişkinin geçişimlilik derecesi, bunalım ve istifçilik durumlarında büyük ölçüde düşer, yani kutuplar büyük ölçüde ayrışırlar ve bu yüzden antagonist hale gelirler, ama özlerinde her zaman geçişimlidirler. Bunalım ve istifçilik durumları ortadan kalktığında tekrar eski antagonist olmayan hallerine dönerler.

Görüldüğü gibi Colletti'nin tezi, hiç de diyalektik maddecilik açısından anlaşılmayacak bir şey değildir. Tersine Colletti, **Kapital**'de kendi verdiği örnekten birkaç sayfa önce yer alan, değerin nisbî ve eşdeğer biçimleri arasındaki karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz çelişkiyi görmemezlikten gelerek, yalnızca konuyu anlamadığını değil, tam bir seçmeci olduğunu da kanıtlıyor. Colletti eğer, değerin nisbî ve eşdeğer biçimleri arasındaki çelişkiyi de incelemesine katacak olsaydı, Marx'ın geçişimli uzlaşabilen çelişkiler yanında karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz çelişkileri de tanıdığı sonucuna varacaktı. Ama Colletti bunu yapamaz, çünkü o diyalektik maddeciliğe karşıdır.

SONUÇ

«Felsefenin ikibın yıllık gelişimi boyunca» der Lenin **Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm**'de,

> materyalizmle idealizm arasındaki mücadele; Eflatun ve Demokritus'un felsefi eğilimleri ve çizgileri arasındaki mücadele, din ile bilim arasındaki; nesnel gerçeğin inkârı ile onun kabulü arasındaki mücadele ve duyu üstü bilgi taraftarları ile onun karşıtları arasındaki mücadele eskiyebilmiş midir?[77]

Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm, Rus Sosyal Demokratları ve Kadetler veya Bolşeviklerle Menşevikler arasındaki değil, bizzat Bolşevikler arasındaki bir mücadelenin ürünüdür. Materyalizm ve idealizm arasındaki mücadele, tarihin gördüğü en devrimci partinin safları arasında bile yer almışken, bu mücadelenin, günümüzde global bir nitelik kazanmış olan Marksist-Leninist hareket içinde de sürüp gidiyor olması doğal karşılanmalıdır. İnsanlığın gelişiminin ikibin yılı boyunca egemenliğini sürdüren idealizmin bir çırpıda kökünün kazınması beklenmemelidir. Marksizm, ortaya çıktığı anda egemen dünya görüşü haline gelmedi, ama geleceğin egemen dünya görüşü olacağını ispatladı. Marksizm'in bu süreç içindeki gelişimi, Marksizm'i idealizme karşı savunma ve özellikle de Marksızm içine sızmış her türlü idealizmi ayıklama yönünde yer aldı. Günümüzde, devrimci hareketlerin dev boyutlara ulaşmasına paralel olarak, Marksıst-Leninist hareket içindeki maddecilik-idealizm mücadelesi de dev boyutlara ulaştı ve kendini bu hareket içindeki bir bunalım olarak ortaya koydu.

Lenin her fırsatta, çeşitli görüşler arasındaki farkların kesin bir çizgiyle ayırılması gereğinden söz etmişti. Ancak, mücadelenin bir aşamasında çekilen bir çizgi, zaman ilerledikçe, mücadele geliştikçe bulanıklaşır, farkları belirleyemez duruma düşer; yeni aşamalar yeni çizgileri gerektirir. Özellikle felsefe alanında, maddecilik ve idealizm arasındaki mücadelede, bu iki eğilimi kesinlikle ayıran ölçütler zamanla aşılmakta, yeni ölçütlere ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin, Marx ve Engels, insanlık tarihinde ilk kez, maddecilikle idealizm arasındaki çizgiyi kesinlikle çektiler: madde mi düşünceden önce gelir yoksa duşünce mi maddeden? Bu çizgi bir kez çekildikten ve maddenin düşünceden önce geldiği kesinlikle ispatlandıktan sonra, aklı başında hiçbir kimse bunun tersini iddia etmedi, ama idealizm de ortadan kalkmadı, yalnızca kılık değiştirdi. Lenin'in **Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm**'de eleştirdiği tür idealizm, hiçbir zaman düşüncenin maddeden önce geldiğini iddia etmemişti. Ama Lenin, yöntemi diyalektik olmayan bir maddeciliğin önünde sonunda idealizme kayacağını açıkça gösterdi. Günümüzde ise sorun daha karmaşıklaşmıştır. Çünkü yeniden kılık değiştirmiş olan idealizm, hem maddeci hem de diyalektik olduğunu iddia etmektedir. Bu durumda, kılık değiştirmiş idealizmle diyalektik maddecilik arasındaki ayırım, ne maddenin mi düşünceden yoksa düşüncenin mi maddeden önce geldiği sorusuna verilen cevapta, ne de diyalektiğin en doğru yöntem olarak kabul edilişinde aranabilir. Ayırım çizgisi, bizzat diyalektiğin kategorilerinde aranmalıdır.

Diyalektiğin özünün çelişki kategorisinde yattığını, Marx, Engels ve Lenin kadar, Hegel, Mao ve Althusser de vurgulamışlardır. Ama, ilk üç kişiyi ikinci üç kişiden ayıran kesin fark, bütün incelememiz boyunca göstermeye çalışmış olduğumuz gibi, iki farklı çelişki türünün ayırdedilmesinde yatmaktadır.

Geçişimli uzlaşabilen çelişkiler ve karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz çelişkileri ayırdetmek, bu iki tür çelişkinin diyalektik maddecilik içindeki özgün yerini tanımak ve geçişimli çelişkilerin bazen antagonist hale gelebileceklerini, bazen de antagonist olmaktan çıkabileceklerini, buna karşın karşılıklı dıştalayan çelişkilerin her zaman ve her durumda antagonist olacaklarını kabul etmek: işte son moda idealizmi diyalektik maddecilikten ayırdetmenin ölçütü.

■

[1] *Aydınlık*, n. 57, Kasım 1975, s. 5
[2] V.I. LENİN, Marksızmin Üç Kaynağı ve Üç Bileşeni, *Collected Works, Moscow:* Progress Publishers, 1973, v. 19, p. 23.
[3] K. MARX-F. ENGELS, Ludwig Feuerbach ve Klasık Alman Felsefesinin Sonu, *Felsefe İncelemeleri*, Ankara: Sol Yayınları, 1968, s. 8. ve *Selected Works*, London: Lawrence and Wishart, 1968, p. 594.
[4] K. MARX, *Kapital*, Ankara: Sol Yayınları, 1975, c. 1, s. 26. ve London: Lawrence and Wishart, 1974, v. 1, p. 29.
[5] F. ENGELS, Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, ss. 17-29, pp. 602-612.
[6] K. MARX, *Kapital*, c. 1, s. 26, v. 1, p. 29.
[7] V. I. LENİN, *Felsefe Defterleri*, Ankara: Sosyal Yayınlar, 1976, s. 146. ve *Collected Works*, Moscow: Progress Publishers, 1973, v. 38, p. 180.
[8] V. I. LENİN, *Felsefe Defterleri*, ss. 113-114, v. 38 pp. 139-141.
[9] M. BELGE, Althusser Üstüne, *Lenin ve Felsefe*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1976, s. 11.
[10] K. MARX, Hegel'in Devlet Öğretisinin Eleştirisi, *Early Writings*, London: The Pelican Marx Library, 1975, pp. 69-70.
[11] K. MARX, *aynı yerde*, p. 73.
[12] K. MARX, *aynı yerde*, p. 153.
[13] K. MARX, *aynı yerde*, p. 152.
[14] K. MARX, *aynı yerde*, pp. 155-156.
[15] W. T. STACE, *Hegel Üstune*, İstanbul: Bırikim Yayınları, 1976, s. 167.
[16] K. MARX, s.g.e. p. 156.
[17] K. MARX, *aynı yerde*, p. 116.
[18] K. MARX, *Kapital*, c. 1, s. 14, v. 1 p. 19.
[19] K. MARX, *aynı yerde*, c. 1 s. 71, v. 1 p. 55.
[20] K. MARX, *aynı yerde*, c. 1 s. 127, v. 1 107.
[21] K. MARX, *aynı yerde*, c. 1 s. 127, v. 1 p. 107.
[22] K. MARX, *aynı yerde*, c. 1 s. 127, v. 1 p. 107.
[23] K. MARX, *aynı yerde*, c. 1 s. 151, v. 1 p. 130.
[24] K. MARX, *aynı yerde*, c. 1 s. 177, v. 1 p. 156.
[25] K. MARX, *aynı yerde*, c. 1 s. 135, v. 1 p. 115.
[26] K. MARX, *aynı yerde*, c. 1 s. 159, v. 1 p. 138
[27] K. MARX, *aynı yerde* v. 3 p. 257.
[28] K. MARX, *aynı yerde*, v. 3 p. 249.
[29] F. ENGELS, *Doğanın Diyalektiği*, Ankara: Sol Yayınları, 1975, s. 79. ve Moscow: Progress Publishers, 1974, p. 62.
[30] F. ENGELS, *aynı yerde*, s. 339, p. 287.
[31] F. ENGELS, *aynı yerde*, s. 216, p. 256.
[32] F. ENGELS, *aynı yerde*, s. 252, p. 212.
[33] F. ENGELS, *Anti-Duhring*, Ankara: Sol Yayınları, 1975, s. 422. ve Moscow: Progress Publishers, 1974, p. 337.
[34] V. I. LENİN, *Felsefe Defterleri*, s. 303, v. 38 p. 359.
[35] V. I. LENİN, *aynı yerde*, s. 304, v. 38 p. 360.
[36] V. I. LENİN, *aynı yerde*, s. 304, v. 38 p. 360.
[37] V. I. LENİN, *aynı yerde*, s. 303, v. 38 p. 359.
[38] V. I. LENİN, *Devlet ve Devrim*, Ankara: Sol Yayınları, 1976, ss. ve *Collected Works*, Moscow: Progress Publishers, 1973, pp. 266-268.
[39] J. STALİN, *Diyalektik ve Tarihi Materyalizm*, Ankara: Bılim ve Sosyalizm Yayınları, 1974, s. 7.
[40] V. I. LENİN, *Felsefe Defterleri*, s. 179, v. 38 p. 221
[41] K. MARX, *Kapital*, c. 1 s. 804, v. 1 p. 715.
[42] MAO ÇETUNG, Çelişki Üstüne, *Teori ve Pratik*, Ankara: Sol Yayınları, 1971, s. 50. ve *Selected Readings From the Works of Mao Tsetung*, Peking: Foreign Languages Press, 1971, p. 110.
[43] MAO ÇETUNG, *aynı yerde*, s. 43, p. 102.
[44] MAO ÇETUNG, *aynı yerde*, s. 53, p. 113.
[45] MAO ÇETUNG, *aynı yerde*, s. 33, p. 91.
[46] MAO ÇETUNG, *aynı yerde*, s. 37, p. 96.
[42] MAO ÇETUNG, Çelişki Üstüne, *Teori ve Pratik*,
[48] MAO ÇETUNG, *aynı yerde*, s. 60, p. 120.
[49] MAO ÇETUNG, *aynı yerde*, s. 59, p. 119.
[50] MAO ÇETUNG, *aynı yerde*, s. 65, p. 125.
[51] MAO ÇETUNG, *aynı yerde*, ss. 65 - 66, pp. 125-126.
[52] V. I. LENİN, *Felsefe Defterleri*, s. 304, v. 38 p. 360.
[53] MAO ÇETUNG, a.g.e., s. 65, p. 127.
[54] K. MARX, Hegel'in Devlet Öğretisinin Eleştirirsi, p. 153.
[55] G. POLİTZER, *Felsefenin Temel İlkeleri*, Ankara: Sol Yayınları, 1971. s. 105.
[56] M. CORNFORTH, *Materialism and the Dialectical Method*, London: Cape Editions, 1968, p. 94.
[57] H. LEFEBVRE, *Dialectical Materialism*, London: Cape Editions, 1969, p. 39.
[58] H. LEFEBVRE, a.g.e p. 39.
[59] L. ALTHUSSER, *For Marx*, New York: Pantheon Books, 1969, pp. 93-94.
[60] L. ALTHUSSER, *aynı yerde*, p. 101.
[61] L. ALTHUSSER, *aynı yerde*, p. 101.
[62] G. W. F. HEGEL, *Bütün Yapıtları (Seçmeler)*, Ankara: Onur Yayınları, 1976, s. 233.
[63] G. W. F. HEGEL, Aktaran: K. MARX, Hegel'in Devlet Öğretisinin Eleştirisi, p. 153.
[64] K. MARX, *Grundrisse*, London: Pelican Marx Library, 1975, p. 101.
[65] L. ALTHUSSER, *For Marx*, p. 198.
[66] L. ALTHUSSER, *aynı yerde*, p. 205.
[67] K. MARX, Hegel'in Devlet Öğretisinin Eleştirisi, p. 66.
[68] M. GODELIER, Structure and Contradiction in *Capital, Ideology in Social Science*, London: Fontana, 1972, p. 356.
[69] M. GODELIER, *aynı yerde*, p. 359.
[70] M. GODELIER, *aynı yerde*, pp. 350-351.
[71] K. MARX ,*Grundrisse*, p. 26.
[72] M. NICOLAUS, *Grundrisse*'ye önsöz, p. 35.
[73] M. NICOLAUS, *aynı yerde*, p. 40.
[74] L. COLLETTI, Contradiction and Contrariety, *New Lleft Review*, n. 93, October 1975, p. 19.
[75] L. COLLETTI, *aynı yerde*, p. 23.
[76] L. COLLETTI, *aynı yerde*, p. 25.
[77] V. I. LENİN, *Materyalizm ve Ampriyokritisizm*, Ankara: Çağrı Yayınevi, 1975, s. 160 ve *Collected Works*, Moscow: Progress Publishers, 1973, v. 19, p. 130.

ŞİİRLER

SAKSIDAKİLERE

O bir saksıydı siperde
Her sabah sulanırdı hizmetçilerde
Yağmuru gördü ya şimdi
Aklı orda hep:
dindi mi
dinmedi!

O bir saksıydı siperde
Gökten inenleri gördü de
Anladı gayrı:
Yağmur yemek nerdeee
El elinden sulanmak nerde!...

SERÇELEME

Çok oldunuz be serçeler
Kapatırım şimdi kapıyı
Dedim
Dinlemediler beni
Ben de kapatmadım kapıyı
Varsın dinlemesinler

MERHUM BİR NEFERİ MERKUMA

Vâdideki kurrâ zambak
Kökü dünyada da olsa
Mevtaya çiçek açacak...
Kaçak!
Kaçak!
Kaçak!
Kaçak!
Sen ölürsen tavşanından ak
Tavşanından kim kaçacak?

DELİRİYUM TİREMENS

Dün ne güzeldi gün
Dün bir düğün
Vapurun bacasında bir zambak açmış
Kulağımın zarında bir sümbül
Tırnaklarım hepsi papatya
Ayaklarımla geziyorum dünyayı
Ayaklarım ki manolya
Uzun bir mavi bu Boğaz
Çıkı çıkıveriyor heryerden
Sanki milletçe işimiz
Bir sandalı denize indirmek
Ben övmüyorum hiçbişeyi
Ağaç elmasıyla öğünüyor
Bir mevlût sanki Hatice
Giyinmiş Sırmakeş'e gidiyor
Bu kadar güzel olmamalıydı yeryüzü
Dayanamıyorum dayanamıyorum
Şıp dedi güneşin ilk gözyaşı
Şıp dedi damladı denize
Beni tutmayın artık tutmayın
Ve kızaran kızaran tomatlar
N'olur beni unutmayın
Benim karım Hâle olacaktı
Ölmüş ve ressam bir kadın

ECE AYHAN

YORT SAVUL

1. Atlasları getirin! Tarih atlaslarını!
   En geniş zamanlı bir şiir yazacağız

2. Harbi karşılık verecek ama herkes
   Göğünde kuş uçurtmayan şu üç soruya :

3. Bir, Yeryüzüne nasıl dağılmıştır
   Tarihi düzünden okumaya ayaklanan çocuklar?

4. İki, Daha yavuz bir belge var mıdır ha
   Gerçeği ararken parçalanmayı göze almış yüzlerden?

5. Üç, Boğaziçi bir İstanbul ırmağıdır
   Nice akar huruc alessultanlarda bayraksız davulsuz?

6. Nerede kalmıştık? Tarihe ağarken üç ağır yıldız
   Sürünerek geçiyor bir hükümet kuşu kanatları yoluk

7. Çocuklar! ile bile muhbirler! ve bütün ahali!
   Hep birlikte, üç kez, bağırarak, yazınız

8. — Kurşunkalemle de olabilir
   Yort Savul!

Lenin'in Emperyalizm Analizi

Birikim'in ilk sayılarında emperyalizm üstüne uzun teorik yazıların çevirilerini ve bizim bunlarla ilgili yorumlarımızı yayımlamıştık. Ama bundan sonra uzun bir süre emperyalizm konusu üstüne düzenli bir yayın yapmadık. Ancak geçen sayımızda, katılmadığımızı açıkça belirttiğimiz iki yazı yayımlayarak, bugünün dünyasında emperyalizm konusunda ileri sürülen bazı yeni yorumları duyurmuş olduk. Bunları yayımlarken de, emperyalizm konusuna bundan sonra daha sık değineceğimize söz verdik.

Soruna kestirmeden girelim: bugünkü dünyada yer alan çeşitli Sosyalist kamplar arasında, emperyalizmle ilgili değişik yorumlar var. Bunlardan bazıları, Sosyalizmin iktidarda olduğu, ama hemen hemen hiçbir konuda birbiriyle anlaşmayan ülkelerin **resmî** tezleri. Bu resmî tezler, **aynı** sorunsal alanı üstünde çeşitli karşıt tezlerin de doğmasına yol açıyor. Dolayısıyla bugün, emperyalizm konusunda birden fazla ve birbirinden değişen derecelerde farklı görüşler var.

Emperyalizm konusunda, bütün bu değişik görüşleri ileri sürenlerin gene değişen derecelerde kaynak olarak aldıkları, Lenin'in, bu adı taşıyan eseri, elimizdeki ana metin. Bu metin ortada olduğu halde, ortaya atılan tezler de bu derece farklı. Şu halde, Lenin'in **Emperyalizm**'i yazdığı günden bugüne, emperyalizm olgusunda değişiklikler olmalı — yoksa durmadan yeni teori üretmeye gerek kalmazdı. Hayatın, hayat koşullarının sürekli değiştiğini bilen bir Marksist, böyle bir değişiklik olduğunu daha baştan ilke olarak kabul eder. Olaya biraz daha yakından bakınca da, gerçekten bir değişiklik olduğunu gösteren kanıtları görmekte güçlük çekmez.

Öyleyse, şu soruyu sorabiliriz: Lenin'in eserinde ele aldığı **olgular** değiştiyse, bu durum, onun **teorik yaklaşımını** geçersizleştirmeye yeterli midir? Bir başka söyleyişle, Lenin'in **Emperyalizm**'inde gördüğümüz temel teorik yaklaşım, bugünün dünyasında ortaya çıkan olguları, yeni olguları, kucaklamıyor mu? Biz, olgular değişse de, Lenin'in **temel** yaklaşımının, yeni olguları anlamaya ve açıklamaya **yeterli** olduğu kanısındayız. Bu nedenle de, Lenin'in sözkonusu eserinde öne sürdüğü tezlere yeniden, kısaca göz atmak gerektiğine inanıyoruz.

Ama bundan önce bir soru daha soralım: Lenin'in kitabı ortada olduğuna göre, buna göz atmak da herkesin elinde. Böyle bir iş ihmal edildiği ya da Lenin'in kitabı **yanlış anlaşıldığı** için mi ortaya çıkıyor bugünkü kargaşalık? Bu soruya olumlu cevap vermek, büyük bir iyimserlik olur. «Yanlış anlama» dediğimiz şey, belirli koşullarda geçerli olabilir, ama tarihin bu vaktinde, böyle bir safiyete yer kalmamıştır. Örneğin Lenin'in emperyalizm **tanımı** ortadayken, Sovyetler Birliği'nin «Sosyal» **Emperyalist** olduğunu söylemek, yani Lenin'in emperyalizmi tanımlarken sıraladığı **ögelerin** Sovyetler Birliği'nde **varolduğunu** söylemek, herhalde yanlış anlamadan gelen bir safiyet olamaz. Bir olgunun şöyle değil de böyle görülmesini gerektiren **başka** nedenler vardır ve bu nedenler açısından bakılınca, Lenin'in kitabında ne söylediği, pek fazla önem taşımamaktadır.

İşte bu nedenle, Lenin'in **Emperyalizm**'ine bir daha dönüp bakmayı öneriyoruz. Emperyalizm konusunda bugün söylenenler, söyleyenlerin politik hedefleriyle belirleniyor. Ama Sosyalizmin bir emperyalizm teorisi de var ve bu teori, Lenin'in kitabından kaynaklanıyor. Sorun, bu kitaba, yeni koşullara uygun **yeni bir yorum** getirmek de değil. Kitabı, kendi yazılış koşulları içinde ele almak ve nesnel bir gözle görebilmek mümkündür ve yapılması gereken bir şeydir.

LENİN'İN «EMPERYALİZM» TANIMI

Lenin bu kitabı, sürgünlük koşulları altında, oldukça acele bir biçimde yazmıştı. Çok derinlemesine araştırmaya girecek durumda değildi. Kitabın büyük kısmının, aralarında Hobson veya Hilferding gibi, bugünkü terminolojide «liberal burjuva» diye tanımlayabileceğimiz çeşitli burjuva araştırmacıların bulgularının aktarılmasından oluştuğunu görüyoruz. Lenin bu bulguları, pek fazla değiştirmeden koyuyor kitabına. Çoğu zaman, böyle bir durum bazı şüpheler uyandırır: farkına varmadan, bir başka teorik sorunsalın etkisi altında kalınıp kalınmadığı şüphesi. Ama Lenin, bütün aldıklarını aldıktan sonra, bunları kendi düşünce sistematiğine göre sıralıyor. Bunlara dayanarak da olsa, hiçbirinde tek tek bulunmayan bir bütünlük üretiyor. Bizim için sorun, Lenin'e özgü olan bu bütünlük üzerinde durmak.

Lenin, emperyalizmi, kapitalizmin yeni bir

aşaması olarak gösterir. Kapitalizmin bu evresini, önceki rekabetçi kapitalizm evresinden titizlikle ayırır. Ayrımın ölçütü, doğal olarak, **tekelleşmedir.** Bu tekelleşmenin bir tarihi, bir de, yarattığı yeni gelişme incelenir. Sonuç olarak ortaya çıkan tanımda her iki öge de içerilmiştir. Bu unlü tanımı bir kere daha aktaralım:

> «1 — Üretimde ve sermayede görülen yoğunlaşma öyle yüksek bir gelişme derecesine ulaşmıştır ki iktisadi hayatta kesin rol oynayan tekelleri yaratmıştır;» (Lenin, **Emperyalizm,** s. 105 - 106).

Burada, tekelleşmeye yol açan etken inceleniyor. Dağınık üretim birimleriyle başlayan kapitalizm, sermaye ve üretimi yoğunlaştırmış, böylece, kapitalist sistem içinde, mülkiyetin kamulaştırılması noktasından önce mümkün olabilecek son yoğunlaşma noktası olarak «tekel» ortaya çıkmıştır. Varolan tekeller arasında bireysel birleşmeler mümkün olsa da, birden fazla tekel kalacaktır. Tekelin mülkiyete verdiği biçimden, ancak, kamu mülkiyeti biçimine geçilebilir (oysa Kautsky, bu tekellerin de zamanla tek bir dünya tröstüne dönüşeceğine inanıyordu).

2. Banka sermayesi ile sanayi sermayesinin birleşip kaynaşması ve bu malî sermaye temeli üzerinde bir malî oligarşinin yaratılması.

Bu da, tekelleşmenin tarihiyle ilgili bir açıklama. İki tür sermayenin birleşmesi, tekelleşmenin üzerinde yükseleceği zorunlu temeli oluşturuyor. Burada dikkat edilmesi gerekli bir nokta, sözü edilen oligarşının, bugün sıkça kullanılan «oligarşi» kavramından nitelikçe çok farklı olması. Lenin, bu deyime Aristoteles'in verdiği anlamdan çok farklı bir anlam vermiyor. Malî sermayeye tekel düzeyinde hâkim olan en yüksek tabakayı kastediyor. Yani, bir çeşit «hâkim sınıflar bileşimi biçimi» olarak bir «oligarşi» değil bu.

3. Emtea ihracından ayrı olarak sermaye ihracının istisnaî bir önem kazanması.

Bu üçüncü maddenin üstünde, ileride de durmamız gerekecek. Biz de bu özelliğin, tekelci kapitalizme dayalı emperyalizmin **belirleyici** bir özelliği olduğuna inanıyoruz. **Yaygın** bir özellik olmayabilir — özellikle azgelişmiş ülkeler sözkonusu olduğunda. Ama sistemin işleyişini her zaman belirleyebilmektedir. Bu arada, Lenin'in, sermaye ihracından söz ederken, bu sermayenin **nereye** ihraç edildiği konusunda kesin bir niteleme yapmadığına da dikkati çekelim. (Daha doğrusu, verdiği örneklerin çoğu gelişmiş ülkelerden başka gelişmiş ülkelere ihraç edilen sermayeyle ilgili). Burada böyle bir niteleme bulunmadığı gibi, aynı konunun işlendiği başka bölümlerde de, sermaye ihracının azgelişmiş ülkeleri sömürmekte ana yöntem olarak kullanıldığı söylenmez. Bu hatırlatmaya şu nedenlerden gerek duyuyoruz:

Bilindiği gibi bazı ortodokslaşmış tezlere göre, emperyalist ülkeler, azgelişmiş ülkeleri sermaye ihracı ve dış yatırım yoluyla sömürmekteler. Bu anlayış, hem gerçekte varolan sermaye ihracını ajitatif nedenlerle abartıyor, hem de bu tür yatırımların azgelişmiş ülke yapısında, üretici güçlerin gelişme düzeyine yaptığı katkıyı görmezlikten geliyor böylece, olaya tek-yanlı bir biçimde bakıyor. Öte yandan, geçen sayımızda, Warren'ın yazısında gördüğünüz tıpkı karşı-tezler de gene aynı kaynaktan türüyor; bunlar da, bu tür yatırımın ekonomide şuphesiz bir hızlanma yarattığı olgusunu büyüterek, emperyalizmin sonuçta üretici güçleri geliştirici, olumlu bir etkisi olduğunu ileri sürüyorlar.

Öte yandan, Emmanuel gibi düşünürler de (hem geçen sayımızdaki, hem de ikinci sayımızdaki yazılarında bu yaklaşımının izleri belliydi), emperyalizmin gerçekte mübadele düzeyinde belirdiğini kanıtlamak için, **azgelişmiş ülkelere** sermaye ihracının azlığını vurguluyorlar. Bu büyük ölçüde doğru, ama Lenin'in söylediği de sermayenin topluca azgelişmiş ülkelere ihraç edildiği değil, sadece, ulusal sınırların sermaye için yetersizliği, sermayenin sürekli uluslararasılaşması eğilimi. Daha doğrusu, sermayenin kendi akış mantığı karşısında, «ulusal sınır» kavramının yetersizliği. Bu açıdan bakıldığında, Lenin'ın söyledikleri bugün de sapasağlam duruyor karşımızda. Ama bu konuya yeniden döneceğiz.

4. Dünyayı aralarında paylaşan uluslararası tekelci birliklerin kurulması ve 5 .En büyük kapitalist devletler arasında bütün dünyanın toprak bakımından paylaşılması tamamlanmıştır

Bu sayılan özelliklerden ilk ikisi, kapitalist uretim tarzında, tekelleşme olayının ortaya çıkmasını sağlayan etmenler (faktörler); son üçü ise, bu olayın olgunlaşmasıyla emperyalist sistemin oluşması ve bunun yarattığı sonuçlar. Son iki madde, emperyalist sömürünün iki biçimini tesbit ediyor. Arada oldukça önemli farklar var. 4. maddede birim olarak uluslararasılaşmış **tekel** sözkonusu. Bu tekeller, çeşitli ülkelerde iş görme biçiminde paylaşıyor dünyayı. Lenin burada, şimdilerde çok sık sözü edilen «çok-uluslu» şirket olgusuna değiniyor. Son maddede ise, tekelci kapitalizmin anayurdu sayılan ülkelerin, ulke olarak, devlet güçleriyle, azgelişmiş ülkeleri zaptederek paylaşmaları sözkonusu ediliyor. Lenin'in verdiği tanımlar arasında, **yapısal** değil de **tarihi,** yani gününun **konjonktürüne** en fazla bağlı diyebileceğimiz tanımlama ögesi budur. Çünkü bugün artık emperyalizm toprak işgal etmiyor, bu nedenle de, «neo-emperyalizm» gibi deyimler bulma gereği duyuluyor. Biz de bu toprak işgali yöntemini, emperyalizmin geçici bir özelliği sayma eğilimindeyiz. Ancak bizce Lenin'in burada asıl anlatmak istediği, fiilî bir askerî işgalden çok, dünyanın bütün bölgelerinin kapitalist/emperyalist ilişkilere açılmasıdır. O dönemde, bunu sağlamak için askerî işgal yöntemine başvurmak zorunluydu ve genel eğilimin doğrultusu da buydu. Sonuçta askerî işgaller kalksa, eski sömürgeler politik bağımsızlık kazansa da, bu bölgelerin emperyalist metropol-

lerle ve emperyalist sömürüyle ilişkileri devam etti. Lenin'in asıl kastettiğinin bu olduğunu söylemek de, herhalde, Lenin'in eserini keyfi bir yoruma tabi tutmak anlamına gelemez. (Bu fiilî işgal konusunun ayrıntılarına da biraz ileride değineceğiz.)

Lenin'in sıraladığı bu beş madde, **Emperyalizm**'in yazılmasından bu yana, Markssistlerin bu konuyu anlamak için her zaman başvurdukları temel özellikleri kapsar. Öte yandan, kitabın, yukarıda değindiğimiz yazılış koşullarının iyi anlaşılması da önemlidir. Bilindiği gibi bu kitap da, Lenin'in yazdığı başka birçok kitap gibi, Marksizmin Marksizm-dışı bir yorumuna karşı kaleme alınmış bir polemiktir. Enternasyonal'e hâkim olan, dolayısıyla kendisine oranla, o yıllarda çok daha prestijli bir konuma sahip bulunan Kautsky, genellikle polemiklerinin baş hedefiydi. **Emperyalizm** de Kautsky'ye karşı yazılmış kitaplardan biridir.

Ama Lenin'in bütün kitaplarında olduğu gibi burada da, kitabın belirli bir polemik amacı olması onu sınırlayan, fazlasıyla aktüel, geçici koşullar için geçerli bir eser haline getiren bir etmen **değildir**. Tersine, Lenin'in **o günün** sapmasını tesbit edişi, yani bir görüşun yalnızca yanlış olduğunu değil, niçin, ne gibi amaçlarla özellikle yanlış kurulduğunu göstermesi, o günden bugüne bütün Sosyalizm tarihi için geçerliğini korumuştur. Şimdi, Kautsky ile polemiğin özelliğine bir göz atalım.

KAUTSKY'NİN EMPERYALİZM ANLAYIŞI

Lenin ile Kautsky arasındaki tartışmaya bugün baktığınızda, aradan geçen zamanın yer yer Kautsky'yi haklı çıkarmış olduğunu düşünebilirsiniz. Ama doğru değildir bu; Lenin, tartışmanın her noktasında haklı çıkmıştır. Tabiî, Kautsky'nin teorik bozgununun en çarpıcı örneği, dünya savaşının çıkmayacağını açıklayan bir yazı yayımladıktan iki hafta kadar sonra savaşın bütün şiddetiyle patlak vermesiydi. Ama sorun, sadece bu konuda yanılmak da değildi. Çünkü Kautsky, emperyalizm üstüne bütün bir teori geliştirerek savaşla ilgili sonuca varıyordu. Şimdi, geliştirilen o teorinin her basamağının da yanlış kurulduğunu görebiliyoruz.

Lenin, Kautsky'nin emperyalizmi tanımlamasını alıyor başlangıçta.

> «Kautsky'nin tanımı şöyledir:
> 'Emperyalizm, büyük ölçüde gelişmiş sınaî kapitalizmin ürünüdür. Onu, sanayileşmiş her kapitalist ulusun, gittikçe daha geniş **tarım** (italikler Kautsky'nindir) bölgelerini, bu bölgelerde hangi uluslar oturursa otursun, ilhak etmek ya da egemenliği altına almak olarak da tanımlayabiliriz.'» (Lenin, **a.g.e.**, s. 107).

Lenin, hiç beğenmiyor bu tanımı. Kautsky'nin birinci cümlesi üstüne sözü oldukça kısa: «Emperyalizmin ayırıcı özelliği sınaî sermayede değil, ama tamamen malî sermayededir» Lenin, **a.g.e.**, s. 108. Lenin bu konuyu daha önce de işlediği için burada fazla ayrıntıya girmiyor. Gene de, Kautsky'nin tanım yaparkenki **tutumuna** biraz daha yakından bakmak yararlı olabilir.

Bu tanımda, **yapısal** denebilecek hemen hiçbir şey yok. Sanayi kapitalizmi var; bu, «çok» gelişiyor; o zaman tarım bölgelerini ilhak etme gereğini duyuyor ve böylece emperyalizm oluyor. Demek ki, emperyalizme, sanayi kapitalizminin **nicelik artışı** yol açıyor; tek başına, çizgisel olarak gelişen bir olay bu. Lenin'de ise, yukarıdaki beş maddede, en kısa özetlenmiş biçimde gördüğümüz tanım bile, karmaşık bir tarihi kapsar. Üretimin, sermayenin yoğunlaşması süreci, bundan ayrı olarak, malî sermayenin oluşması ve güçlenmesi süreci, her türden sermayelerin tekelleşme süreçleri (ki son derece yoğun bir tarihi vardır) ve sonuç olarak iki türden sermayenin birleşmesiyle kurulmuş tekellerle girilen emperyalizm çağı. Bundan sonrası da, Lenin'de, az önce Kautsky'nin tanımında gördüğümüz gibi basit değil. Kautsky, sanayi sermayesini belli bir «çok»luk derecesine vardırınca toprak ilhakına başlıyordu. Oysa Lenin araya başka yapısal etmenler sokuyor: sermaye ihracının, meta ihracına karşı öncelik kazanması gibi, önemli, yapısal, belirleyici değişiklikler.

Bir şeyi tanımlamanın bu iki anlayışı arasındaki fark birçok şeyi açıklıyor. Kautsky, tanımını başka türlü yapamazdı. Lenin'in gördüğü, tanımının ögeleri haline getirdiği şeyleri göremezdi. Görse bile başka türlü değerlendirmesi gerekirdi. Bu fark, çıkış noktalarının farklılığından ileri geliyor. Lenin, insanların hangi koşullarda nasıl davranarak dünyayı değiştirecekleri arıyor ve anlıyor. Kautsky ise, kendi seçtiği bir köşebaşında, dünyanın oraya gelmesini bekliyor ve geleceğine inanmak için hesaplar yapıyor.

Kautsky'nin bu tanımını ele alan Lenin, yukarıda gördüğümüz gibi, tanımın başlangıcındaki cümleyle çok fazla ilgilenmez, eleştirisinin ağırlığını, emperyalizmin işgalciliğiyle ilgili sözler üzerinde toplar. Bu sorun bizi oldukça ince bir noktanın tartışılmasına getiriyor.

Kautsky'ye göre, bu ilhaklar önemsiz bir konudur; burjuvazi, bu siyasetten vazgeçebilir. Lenin de onun bu tezini hiç çarpıtmadan, şöylece özetler:

> «Asıl olan şu ki, Kautsky, emperyalizmin politikasını ekonomisinden ayırmakta; ilhakların malî sermayece 'tercih edilmiş' bir politika olduğunu ileri sürmekte; ve bu politikanın karşısına, güya mümkün olan ve gene malî sermaye temeline dayanan başka bir burjuva politikası çıkarmaktadır. Bundan da ekonomi içinde, tekellerin tekelci olmayabilen, kaba kuvvete başvurmayabilen, fetih politikası gütmeyebilen bir politika tarzıyla bağdaşabile-

ceği sonucuna gitmektedir.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 110).

Şimdi, bugün de Kautsky'ci bir politik çizginin varolması mümkün olsa da, bu çizginin bir temsilcisi ortaya çıksa, «tarihin daha sonraki gelişmesi, Kautsky'yi haklı çıkardı,» diyebilir miydi? Dünyanın bugünkü görünümü, Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğundan çok farklı gerçekten. O zaman dünya hızla, emperyalist devletler arasında paylaşılıyordu ve bu, fiilî, askerî bir paylaşmaydı. Lenin de, sözkonusu kitabında, sürekli olarak bu eğilimi vurgulamıştı. Bu vurgulamalardan birkaç örnek verelim:

> «İlk defa olarak, dünya paylaşılmış bulunmaktadır, öyle ki topraklar ileride ancak yeniden paylaşma konusu olabilir; yani efendisi bulunmayan toprağa bir 'efendi'nin sahip olması yerine, toprak bir sahipten diğerine geçebilir.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 91).

Lenin bu paylaşmada ana eğilimin, kesin ve tam bağımlılık olduğunu savunuyor. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Çin gibi «yarı bağımlı» ülkeleri ayırıyor, bunların da tam bağımlı hale getirilmesine çalışıldığını söylüyor. Bu anlamda bir sömürgeleşmeyi, neredeyse mutlak görüyor ve yapısal olarak, tekelleşmenin mantığına bağlıyor:

> «Çünkü, bir yandan, mali sermaye, birkaç tekelci büyük banka sermayesinin tekelci sanayi guruplarının sermayesiyle kaynaşmasının bir sonucudur; öte yandan, dünyanın paylaşılması olayı da, herhangi bir kapitalist devletçe el konmamış bölgelere kolayca yayılan sömürge politikasından, tamamıyla paylaşılmış yer yüzü topraklarının tekellerin mülkiyetine geçmesi için uygulanan sömürge politikasına geçişi ifade etmektedir.» (Lenin, **a.g.e.**, s 105).

İşte çağdaş bir Kautsky'ci, «Lenin'in bütün bu anlattıkları geçiciydi. Daha sonra, o zamanın bu burjuva siyaseti yerine, 'başka bir burjuva siyaseti' konabildi; bunu koyanlar da, 'aynı mali sermaye temeli üzerinde' yükselmekteydi,» diye cevap verebilir. Ama böyle bir cevap başlı başına büyük bir çarpıtma olur. Çünkü o zamandan bu zamana, Lenin'in teorisinin doğruluğunu kanıtlayan **iki dünya savaşı** olmuştur Ancak bundan sonra, eski sömürgeler «siyasî bağımsızlık» kazanmış, dünya haritaları, filan renk İngiliz sömürgelerini, falan renk Fransız sömürgelerini göstererek çizilir olmaktan çıkmıştır. Oysa Lenin, her ne kadar emperyalizmin uzun vadede geçerli olacak tanımını yapıyorduysa da, bir iki yıl içinde olacaklar, bir devrimci için, elli yıl sonra olacaklardan elbette daha önemlidir. Tartışmanın asıl odak noktası, **kısa dönemde ne olacağı**, buna karşı **doğru devrimci pratiğin nasıl kurulacağıydı**.

Kaldı ki, Lenin toprak ilhakını **neredeyse** mutlak, yapısal bir ilke olarak koyar, ama bir Marksist olarak, bu konuda da önemli bir **teorik açıklık** bırakmaktan geri durmaz. Kautsky'nin ilhak sorununa getirdiği açıklamayı eleştirirken şöyle der:

> «İkincisi, emperyalizm için başta gelen şey, egemenlik için çalışan büyük güçler arasındaki rekabettir; yani doğrudan doğruya kendisi için değil, ama rakipleri zayıflatmak, onların egemenliklerini sarsmak için de toprak ilhak edilmektedir. (Belçika, İngiltere'ye karşı bir destek noktası olarak Almanya'yı ilgilendirmektedir; İngiltere'nin Bağdat'a ihtiyaç duyması, buranın Almanya'ya karşı bir destek noktası olarak kullanılmasındaki elverişliliktir v.b.). (Lenin, **a.g.e.**, s. 108).

Yani, Lenin, bunca sık sözünü ettiği toprak ilhakı ve işgalinin, pekâlâ geçici bir şey olabileceği ilkesini de yerli yerine koymayı unutmamıştır. Bu ilhakçı politika, günün somut konjonktürünün yarattığı bir ihtiyaç, bir zorunluktur. O gün vurgulanması gereken de budur. Kautsky ise, emperyalizmin toprak ilhakı dışında bir siyaset uygulayabileceğini söylerken, bunun, o gün için de geçerli olabileceğini savunuyordu. Oysa o günün somut konjonktüründe böyle bir şey hiç mümkün olamazdı. Kautsky'nin saptırıcılığı da buradan ortaya çıkıyordu.

Yıllar sonra Sweezy, emperyalizmin ilhakçı döneminin mantığını oldukça iyi açıklamıştır:

> «İngiliz kapitalistleri ilhak yoluyla çok fazla bir şey kazanmayabilirler... Ama başkalarının ilhakları onlara çok şey kaybettirebilir... Sonuç, net bir kayıp olarak ortaya çıkabilir... (fakat) önemli olan bundan önceki duruma kıyasla kayıp ya da kazançların ne olduğundan çok, bir rakip işe karışacak olsaydı, doğacak duruma kıyasla ne kadar kayıp ya da kazancın sözkonusu olduğudur.» **(The Theory of Capitalist Development).**

Bilindiği gibi kapitalist sömürü, **ekonomi-dışı zor**'a başvurmadan gerçekleşir. Artık değer, doğrudan doğruya ekonomik süreç içinde alınır. Belki Kautsky de bu «yapısal» analize bakarak, emperyalizmde ilhakçı bir siyasete gerek olmadığını söylüyordu. Ama kapitalizmin kâğıt üstünde «yapısal» analizi başka, somut hayatta içinde yer aldığı somut konjonktür başkadır. O günün teknolojik koşullarında, politik biçimlenişinde, azgelişmiş ülkelerin bu olgunluk düzeyinde sömürülmesi imkânsızdı. Emperyalistler arası rekabet her şeyi belirliyordu. Bu durumda ilhak zorunluydu. Çünkü ancak bu şekilde bir pazar ve aynı zamanda bir ham madde kaynağı belli bir emperyalist ülke hesabına kapatılabiliyordu. Kautsky de, bu somut güncel gereği hesaba katmadan, kapitalizmin gelişmesini kâğıt üstünde hesaplayarak, emperyalizmin barışçı biçimde gelişeceğini önerebiliyordu.

Sweezy, ilhakın mantığını iyi açıklıyor. Ama daha önce Lenin'den verdiğimiz kısa alıntıda bu zaten açıklanmıştı. Lenin, bu tesbitiyle, değişen

koşullarda emperyalist siyasetin değişebileceğini göstermişti. Demek ki, Lenin'in 1916'da işaret ettiği bir olgu, ta 1942'de (Sweezy'nin kitabının yayımlandığı yıl) bir kere daha formüle edilmiş oldu.

Ayrıca, emperyalist sömürünün bugün bu olgunluk düzeyine varmış olması, yani, «normal» sayılan koşullar altında bu sömürünün ilhak gibi temelde «ekonomi-dışı zor»u gerektirir bir yönteme gerek kalmadan sürdürülmesi, koşullar «anormal» olunca emperyalizmin bilinen zor yöntemlerine başvurmayacağı anlamına da gelmiyor. Bunun yığınla örneği ortada ve hepsi gene Lenin'i doğruluyor. Dolayısıyla bu konu üstünde durmaya bile gerek yok, değinip geçmek yeter.

KAUTSKY NEREYE VARMAK İSTİYORDU?

Buraya kadar, Kautsky'nin, geçen zamanda ortaya çıkan gelişmeler sonucunda, **en haklı görülebileceği** tartışma noktasında, Lenin'in mutlak haklılığını kanıtlamaya çalıştık. Aslında Kautsky, emperyalist siyaseti bu şekilde tanımlamakla nereye varmak istiyordu? Bunlar açıklandığında, Kautsky teorisinin bütün temelleriyle saçma olduğu iyice ortaya çıkacaktır.

Bilindiği gibi Kautsky'nin tezi, bir «Ultra-emperyalizm» olgusunun varlığı idi. Bu tezi Lenin'in özetinden izleyelim:

> «'Salt ekonomik açıdan, diye yazıyor Kautsky, kapitalizmin, kartellerce izlenen politikanın dış politika alanına taşacağı yeni bir evre, bir ultra-emperyalizm evresi olanaksız değildir.' Yani bir süper-emperyalizm evresi bütün dünya emperyalistlerinin kendi aralarındaki mücadeleyi bırakıp birleştikleri, kapitalist düzen içindeki savaşların bittiği bir evre, uluslararası ölçüde birleşmiş malî sermayeyle 'yeryüzünün hep birlikte, ortaklaşa sömürüleceği' bir evre.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 111).

Kautsky'nin bu teorisine Lenin'in verdiği cevabı, tarihin hangisini doğruladığını birkaç sözle anlatmak mümkün. Ancak, bugünlerde bile benzer görüşler zaman zaman ortaya çıktığına göre, konuyu, özellikle de yöntemsel temellerini biraz açmakta yarar var.

Yukarıda, Kautsky'nin emperyalizm tanımına bakarken, bütün olayı «çok gelişen sanayi kapitalizminin ürünü» gibi kavradığını görmüş, bu anlayışın **çizgisel, evrimci** karakterine değinmiştik. Kautsky'nin anlayışına göre kapitalizmin evrelerini ciddî bir şekilde **dönemleştirmek** mümkün görünmüyor. Çünkü her yeni dönem, ögelerin bütünüyle yeni bir bileşimi (bu arada, bazı eski ögelerin bütünüyle yok olup bazı bütünüyle yeni ögelerin ortaya çıkması) demektir. Kautsky'de sadece niceliksel bir değişim, bir şeyin gelişmesi diye özetlediği, çizgisel **bir ilerleme** sözkonusu. Oysa Lenin bu sorunu da çok farklı koyuyor: «Emperyalizmin mümkün olan en kısa tanımını yapmak gerekseydi, şöyle derdik: Emperyalizm, kapitalizmin tekelci aşamasıdır.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 105). Burada, **süreklilik** ön planda, çünkü Lenin emperyalizmi kapitalizmin bütünsel yapısı içindeki yerine koyuyor; ama şunu da söylüyor:

> «Aynı zamanda şunu da görüyoruz: tekeller, kendisinden çıkmış oldukları serbest rekabeti yok etmiyor; onun üstünde ve yanında varoluyor; böylece de iyice keskin, şiddetli sürtüşmelere, çatışmalara yol açıyor. **Tekel, Kapitalizmin daha yüksek bir düzene geçiş evresidir.**» (Lenin, a.g.e., s. 105, abç).

Lenin, serbest rekabetçi kapitalizmde hangi süreçlerin üstüste yığılarak tekelcilik aşamasına geçtiğini bu kitapta genişlemesine anlatır. Onun bu açıklamaları, Marx'ın, feodal toplumdan kapitalizmin doğuşunu açıklamasına benzer. Çünkü açıklama ilkesi, çizgisel olmayan, farklı gelişme süreçlerini ve sonuçlarını bir arada ele alan **yapısal bir nedenselliktir.** Kautsky'de ise, bütün dünya tarihi, arızasız, engebesiz bir yoldan yürüyerek, evrimsel bir şekilde önceden çizilmiş olan hedefe **ilerlemektedir.** Burada nedensellik değil, **teleoloji** vardır. Kautsky'nin, yukarıda gördüğümüz «Ultra-emperyalizm» tezinin temelinde, bu teleolojik anlayış yatar. Bunu şöyle eleştiriyor Lenin:

> «Salt ekonomik açı sözünden 'salt' bir soyutlama anlaşılıyorsa, söylenebilecek her şey şu görüşe getiriliyor demektir: gelişme, tekellere doğru, bunun sonucu olarak, evrensel bir tekele, tek bir dünya tekeline doğru gidiyor. Bunun itiraz götürür bir yanı yok, ama saçma olduğu kadar, 'evrimin' besin maddelerinin laboratuarda üretilmesine doğru 'gittiği' sözü gibi anlamdan da yoksundur. Bu anlamda, bir 'ultra-tarım teorisi' ne kadar saçma olacaksa, ulta-emperyalizm 'teorisi' de o kadar saçmadır.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 111 - 112).

Kautsky, dünyayı istediği hedefe getirmek, yani gelişmeyi kendi beklediği köşebaşına vardırmak için, mantığı zorluyor. Yaşadığı çağdaki tekelleşmenin, bütün dünya mülkiyetinin tek bir tekelde toplanacağı bir aşamaya geçeceğini düşünüyor. Niçin? Çünkü o zaman kendisinin ve başka Sosyalistlerin yorucu, üzücü işler yapmasına bir gerek kalmayacaktır. Üretim son kerteye kadar toplumsallaşacak, mülkiyetin bireyselliğiyle çelişkisi aşırı ölçüde artacak, ama gerçekte mülkiyetin bir anlamı da kalmayacaktır. Bu durumda, mülkiyet de İskender'in Gordiyom düğümü gibi bir darbede toplumsallaştırılır ve böylece dünya Sosyalist oluverir. **Ekonomist** Kautsky, dünyayı Sosyalistleştirme işini de —tembel bir bürokrat gibi— kapitalistlere havale ediyor böylece. Üstelik bu, «sırf ekonomik açıdan» bakılarak söyleniyor. Başka düzeylerin belirleyiciliğini düşünmek, hesaba katmak, Kautsky'nin işine gelmiyor çünkü.

Lenin, az önceki eleştirisini şöyle sürdürüyor:

> «Kautsky'nin ultra-emperyalizm hakkındaki hiç bir anlam taşımayan sözleri de, öbür sözleri gibi, emperyalizm savunucularının değirmenlerine su taşıyan çok yanlış bir fikri, malî sermaye egemenliğinin, dünya ekonomisindeki eşitsizlikleri ve çelişkileri azaltacağı fikrini desteklemektedir. Oysa, gerçekte, malî sermaye bu eşitsizlikleri ve çelişkileri arttırır.» (Lenin, **a.g.e.,** s. 112).

Kautsky'nin Hegelci diyalektik anlayışı, merkeze koyduğu tek çelişkinin hesabını veremeyeceği bir takım başıbozuk çelişkilere tahammül edemeyeceği için, bütün bunların perdeden silindiği bir işleyiş özlemi içindedir. Dolayısıyla, Kautsky'nin kapitalizmi eşitsizlik yaratmaz, başka (kötü, ilkel) üretim tarzlarından ötürü varolan eşitsizlikleri de düzeltir.

Şimdi, buraya kadar söylediklerimizi kısaca özetliyelim. Kautsky, kapitalizmin düz bir çizgi halinde, nerdeyse mantığı önceden çizilmiş bir nihaî hedefe doğru **ilerlediğini** düşünüyordu. Onun kafasında, bu soyut model en önemli tasarım olduğu için, somut hayatta kendini çarpıcı biçimde gösteren çelişkileri, v.b. ciddiye almıyor, önemsemiyordu. Tarihin diyalektiği çizilmişti ona göre: bireysel sermaye ile toplumsal emek arasındaki çelişki derinleşecek, sonunda kopacak ve dünya Sosyalizme geçecekti. Arada olup biten birkaç ufak tefek kural dışı olayı (örneğin dünya savaşı) Kautsky gibi, Hegel'den gerekli diyalektik dersini çıkarmış bir düşünür ciddiye alamazdı.

Ama bu işin yalnızca bir yanı. Kautsky'nin sırf diyalektiği böyle anladığı için boyle düşündüğünü söylemek, bu yazının başında sözünü ettiğimiz **safiyane yanlış anlamanın** bir başka örneği. Kautsky, tarihi yanlış anlamaya baştan kararlıydı. Teleolojisi, basit Hegelci çelişkisi, bu zorunlu yanlış anlamanın teorik kılıfı olarak, pekâlâ bilinçli diyebileceğimiz bir şekilde **seçilmişti.** Nitekim, Kautsky'nin dedikleri, Kautsky'nin hayat süreci içinde yalanlandı. Ama Kautsky hiçbir zaman bir olayı **yanlış anladığını** düşünmek gereğini duymadı. «Emperyalizm, çelişkileri yok edecektir,» diyordu; böyle olmadı. Bu konuda kategorik yargısını verdikten bir iki hafta sonra dünya savaşı patlak verdi. Ama o zaman da Kautsky, bir ülkenin proletaryasının, savaşta o ülke burjuvazisinin yanında saf tutması gereğini savundu. Onun için Kautsky teorisine bir yanlış anlama diyemeyiz; Kautsky, anlamak istediği şeyi, çok **doğru anlamıştı.** O zamandan beri de, tarihte, Kautsky'nin anlamak istediği şeyi anlayanlar, hep aynı yönteme sarılmışlardır. Aynı «diyalektik», her zaman, ekonomizmin ve milliyetçiliğin gerekçesi olmuştur.

Can Çekişen Kapitalizm

Lenin, Kautsky'nin «ekonomist» yaklaşımına şiddetle yükleniyor. Öte yandan, kapitalizmin can çekiştiğini de söylüyor: «Emperyalizmi, bir geçiş kapitalizmi, daha doğrusu can çekişen bir kapitalizm olarak tanımlamak gerekir.» (Lenin, **a.g.e.,** s. 149). Bunun dışında da, emperyalizmin krizinden, «çürüme»sinden, yarattığı çelişkilerin yoğunluğundan sık sık söz ediyor. Bütün bunlar, bugun de, emperyalizme çürümuş, ölmeye yüz tutmuş bir sistem olarak bakılmasının kaynakları olabilir. Ne var ki, aradan altmış yıldan fazla bir zaman geçmiş ve emperyalizm, bütün çürümüşlüğüne karşın ayakta ve güçlü. Gerçi dünyanın toprak olarak önemli bir kesimi, nüfus olarak çok önemli bir kesimi emperyalizmin doğrudan doğruya nüfuzun dışında yaşıyor bugün. Ama varolan Sosyalist ülkeler, dünya sisteminin emperyalist bir sistem olmasını henüz önlemiyor ve emperyalist sistem, dünyanın işleyişini hâlâ büyük ölçüde belirleyebiliyor. Şu halde, bu nasıl can çekişme? Bu nasıl buhran? Ya da, emperyalizm doğdu doğalı buhran içinde olduğuna göre, buhranının kaçıncı döneminde olduğunun hesaplanmasına gerek yok; çünkü görünüşe bakılırsa, buhran içinde olmak, emperyalizmin varoluşunun bir koşulu.

Bir başka soru akla geliyor. Emperyalizmin buhran içinde olduğu tezi, büyük ölçüde ekonomik gerekçelere dayandırılıyor. Böyle gerekçelendirilmiş bir tez de, yüzeyde farklılıklar gösterse bile, Kautsky'nin yaklaşımına temelde benzemez mi? Sorun şoylece özetlenebilir mi? Kautsky de, Lenin de, emperyalizmin artık son aşamasına varmış kapitalizm olduğunu görüyorlardı ve bu noktada anlaşıyorlardı. Yalnız Kautsky, kapitalizmin daha alması **gereken** bir mesafe olduğunu, bu mesafe yok edildikten sonra düzenin kendiliğinden Sosyalizme dönüşeceğini söylüyor, yani, emperyalist sürece müdahale edilmemesi gerektiğini öğütlüyordu. Lenin ise, emperyalizmin ekonomik buhranında, onu çökertecek darbelerin vurulabileceğine inanıyor, daha fazla gelişmesini beklemeden çökertmek üzere saldırmayı öneriyordu.

Çok şematik bir şekilde koyduğumuz bu ortaklık ve bu ayrılık, Kautsky ile Rosa Luxemburg'un tartışmalarını açıklamakta geçerli olabilir. Ama Lenin'in tavrı başkaydı. Şu kısa açıklaması bu farklılığı özlü bir biçimde dile getirir:

> «Burjuvazinin gitgide artan bir ölçüde sermaye ihracından gelen kazançlar ve 'kupon kırpmakla' yaşadığı 'rantiye-devlet'in, tefeci-devletin yaratılması, gitgide daha belirgin bir biçimde emperyalizmin eğilimlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu çürüme eğiliminin, kapitalizmin hızlı gelişimini önleyeceğini sanmak yanlış olur. Önlemez. Emperyalist dönemde, bazı sanayi kolları, burjuvazinin bazı tabakaları, bazı ülkeler, bu eğilimlerden birini ya da ötekini, küçük veya büyük ölçüde gösterirler. Bütünüyle kapitalizm, eskiye göre çok daha büyük bir hızla gelişmektedir. Bu gelişme, yalnızca genel olarak

gitgide daha eşitsiz hale gelmekle kalmayıp, ayrıca da eşitsizliği özellikle sermayece en zengin ülkelerin (ingiltere) çürümesinde kendini götermektedir.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 147).-

Buradaki yaklaşımın farkı oldukça açık. Lenin, çürüme ile hızlı ekonomik gelişmeyi **birlikte** koyuyor. Kendi haline bırakılmış kapitalizmin, eskisinden fazla gelişme de sağlayarak daha çok uzun süre yaşayacağını görüyor. Kautsky gibi, kapitalizmin henüz bir dinamiğe sahip olduğuna ve bu dinamiğin sonunda onu Sosyalizme vardıracağına inanmıyor. Öte yandan, Luxemburg gibi kapitalizmin artık bir vuruşta yıkılacak çürük bir düzen olduğuna da inanmıyor. Şunu söylüyor: emperyalizm aşamasında, kapitalizmin olgunlaşması (ya da «aşırı olgunlaşması») Sosyalist bir devrimin başarılma imkânını hazırlayacak dereceye varmıştır. Ama Sosyalist devrim (devrimler) yapılmazsa, kapitalizm kendi çelişkilerini yumuşatarak sürüp gider. Lenin'in bu açıklama tarzı, ekonomist bir açıklama ile taban tabana karşıt.

Bazı Marksistler, ekonominin belirleyiciliğini bazan fazla mekanik bir biçimde düşünürler. Kapitalizmin, emperyalizmin yıkılacağına inanılacaksa, bunun da ekonomik bir açıklaması olması istenir. Böyle bir açıklama elbette bir ölçüde olacaktır, çünkü maddî hayatın üretilmesinde ekonominin önemli yeri açıktır. Gelgelelim, ekonomi her zaman aynı temel ölçüde belirleyici olmayabilir. Lenin, emperyalizmin büyüme gösterdiği bir dönemde yıkılması ihtimalini düşündüğüne göre, ekonominin belirleyiciliğini oldukça değişik bir gözle görüyor olmalıydı. Aynı şeyi, Rusya'da devrim başarıldıktan sonra da söyler. Rusya'da kapitalizm geri kalmıştır, ama devrimin yapıldığı anda, kendi gelişme tarihinin en hızlı evresini yaşamaktadır. Şu halde, devrimin ön-koşulu ekonomik durgunluk, ekonomik gerileme değildir; tam tersine, ekonomik büyüme elverişli koşulları yaratmakta daha etkili olabilir.

Emperyalizmin yıkılışına ,öncelikle ekonomik gerekçelerle yaklaşanlar, metropol ülkelerin zenginliğine bakarak burada devrim şansı olmadığını söylüyorlar. Buna karşılık, azgelişmiş ülkelerde devrim şansı görüyorlar. Bu da tabiî aynı gerekçeye dayanıyor. Emperyalizmin orada durgunluk, gerilik yaratması. Oysa Lenin'in kitabında emperyalizmin azgelişmiş ülkeleri durgunluğa mahkûm ettiği yolunda bir söze rastlamıyoruz. Örneğin Hilferding'in şu gözlemlerine olduğu gibi katılıyor:

> «Eski toplumsal ilişkiler temelden değişikliğe uğrar; 'tarihin kenarında kalmış uluslar'ın binlerce yıldan beri süregelen tarımsal yalnızlıkları bozulur; onlar da kapitalist girdaba sürüklenirler. Bizzat kapitalizm, yavaş yavaş, boyun eğmiş toplumlara kurtuluşun yollarını ve araçlarını hazırlar.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 143).

Geçen sayımızda Bill Warren, emperyalizmin geri kalmış ülkelerde mutlak durgunluk yaratmadığını, gelişmeye yol açtığını, kapitalist büyüme sağladığını uzun uzun anlatıyor, ayrıca, çok yeni ve çarpıcı bir tez ileri sürmenin bilinciyle anlatıyordu. Bir anlamda, tezini yeni sayması anlaşılır bir şeydir, çünkü uzun zamandan beri, dünya solu, emperyalizmi ve kapitalizmi geldiği yeri kahreden, her türlü verimliliği kurutan, napalm bombası gibi bir şey olarak görme eğilimindeydi. «Gelişmemize emperyalizm engel oluyor» yargısı, belki ajitasyon amacıyla türetilmişti ama, zamanla bir teorik doğru haline de getirilmişti. Oysa Lenin şöyle diyor:

> «İhraç edilmiş sermaye, ihraç edildiği ülkelerde, kapitalizmin gelişmesini etkiler, hızlandırır. Böylece, sermaye ihracı, ihracatcı ülkelerdeki gelişmeyi bir parça durdurma eğilimi taşısa da, bunun, bütün dünyadaki kapitalizmi derinlemesine ve genişlemesine geliştirmek pahasına olduğunu unutmamalı.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 75-76).

Lenin'in bu satırları yazdığı dönemde, emperyalizmin sömürgeleri geriliğe mahkûm ettiğini düşünmek çok daha kolaydı. Çünkü o dönemde, azgelişmiş ülkelerde kapitalist gelişme denilen şey bir hayli önemsizdi. Ama Lenin bunu daha 1916'da görmüştür. «Kapitalizm, sömürgelerde ve denişaşırı ülkelerde en büyük bir hızla gelişmektedir. (Lenin, **a.g.e.**, s. 1115).

Ne var ki, Lenin, bazı başka teorisyenlerin tersine, kapitalist gelişmeyi, bir azgelişmiş ülkenin başına gelebilecek en büyük nimet gibi görmez. Dolayısıyla Bill Warren gibilerin kafasını işgal eden, «emperyalizm iyi mi, kötü mü?» gibi sorularla bir ilgisi yoktur. Boyle bir soruya cevap vermek aklına bile gelmemiştir. Onu ilgilendiren konu, emperyalizmin bir **«dünya sistemi»** haline gelmesidir.

Şüphesiz ki, bu dünya sisteminin o günkü işleyişi, bugünkünden farklıdır. Dolayısıyla, Lenin'in vurgulamaları ile, bugünkü durum arasında belirli farklar da olacaktır. Ama sistem, temelde aynı sistemdir. Şimdi bu konu üstünde biraz duralım.

BİR DÜNYA SISTEMİ OLARAK EMPERYALİZM

Yukarıda verdiğimiz alıntıların çoğu, bu konunun işlenmesine de aydınlık getirecektir. Bunlardan bazılarına da yeniden dönerek, emperyalizmin bir dünya sistemi haline nasıl geldiğini ve nasıl bir dünya sistemi olduğunu Lenin'le birlikte izleyelim.

Birikim'in birinci sayısında, Laclau'nun kaleminden, Gunder Frank'ın eleştirilmesini görmüştük. Frank, emperyalizmi kapitalist pazarla açıklıyarak, merkantilist yayılmadan beri azgelişmiş ülkelerde kapitalizm olduğunu ileri sürmüştü; Laclau da, buna, üretim tarzı mübadeleye göre değil, üretime göre belirlenir diyerek karşı çıkmıştı.

Lenin de, kapitalist bir dünya pazarı yaratılmasının eskiliğini vurguluyor: «Ama kapitalist düzende iç pazar zorunlu olarak dış pazara bağlıdır. Kapitalizm uzun bir süreden beri dünya pazarını yaratmıştır.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 79). Ama Lenin de, dünyada kapitalizmin yayılmasını bu pazarla açıklamıyor. Dünyanın, **kapitalistlerin bir pazarı haline** getirilmesi, dünyanın kapitalist olmasına yetmez; bu ikincisi için, her düzeyde kapitalist ilişkilerin dünya yüzünde yerleşmesi gerekir. İşte emperyalizm, bu nitelikte bir kapitalizmi dünya çapında kurmuştur:

> «Sermaye ihracı arttıkça ve büyük tekel gruplarının yabancı ülkeler ve sömürgelerle ilişkileri ve 'nüfuz bölgeleri' her bakımdan genişledikçe, 'pek doğal olarak', işler, bu gruplar arasında genel bir anlaşmaya ve uluslararası kartellerin kurulmasına doğru yöneliyordu.
>
> Sermaye ve üretimde görülen evrensel yoğunlaşmanın bu yeni derecesi, daha önceki dönemlerde görülenlerden çok yüksektir.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 79-80).

Emperyalizmin, geri kalmış ülkelere kapitalizmi yerleştirmesinin çeşitli yolları vardır. Bunlardan biri, demiryolları, limanlar, yollar yapılması, böylece, ülkenin kapitalist dolaşıma elverişli hale getirilmesi, yani burjuva eknomisi anlamında «altyapı»nın kurulmasıdır. Bu tabii sürecin ilk aşamalarından. Kapitalist mübadeleyi de, Lenin, kapitalizmin yerleşmesini belirleyen bir etmen olmamakla birlikte, önemli hazırlayıcı bir etmen olarak sayıyor; bunun dışında, bir de sermaye ihracını getiriyor. Bu, yazının başında da söylediğimiz gibi önemli bir öge. Çünkü belirleyici bir özelliği var. Geldiği yere, kapitalizmin işleyişinin gününe göre en ileri biçimini de getiriyor. Azgelişmiş ülkede kapitalizmin kuruluşuna en fazla katkıda bulunan biçimin bu olduğunu söyleyebiliriz.

Ama Lenin'in dikkatle gösterdiği gibi, emperyalist sistemin dünyada kurulması, haritayı akla karaya boyayacak şekilde, gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler diye ayırabileceğimiz, kendi kümelerinde aşağı yukarı birbirine eşit iki kampta toplamaz. Örneğin, Portekiz'i şöyle anlatıyor Lenin:

> «Portekiz, siyasî bağımsızlığının yanında, malî ve diplomatik bağımlılığın biraz farklı bir örneğini vermektedir. Bağımsız ve egemen bir devlettir Portekiz, ama aslında, iki yüz yıldır, İspanya Veraset Savaşından (1701 - 1714) bu yana İngiliz himayesi altındadır. İngiltere, hasımları olan Fransa ve İspanya'ya karşı mücadelesinde, kendi durumunu kuvvetlendirmek için Portekiz'i ve sahip olduğu sömürgeleri savunmuştur. Buna karşılık, ticarî avantajlar, Portekiz'e ve Portekiz sömürgelerine meta ve özellikle sermaye ihracı konusunda ayrıcalıklar, Portekiz limanlarından ve adalarından, telgraf şebekesinden yararlanma hakları v.b. elde etmiştir. Böylesi ilişkilere büyük devletlerle küçük devletler arasında her zaman rastlanmıştır. Ama kapitalist emperyalizm döneminde bunların genel bir sistem haline geldiği, 'dünyanın paylaşılmasını' örgütleyen ilişkiler bütününün tamamlayıcı bir parçası olduğu görülüyor. Dünya malî sermaye işlemleri zincirinin halkalarını meydana getiriyor.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 101-102).

Son cümleye kadar, İngiltere ile Portekiz arasındaki ilişkinin, emperyalist sistemin kurulmasından önceki biçimlenişini görüyoruz. Son cümlede ise Lenin, bu eski ilişkiye yeni kurulan tekelci kapitalizmin verdiği yeni karakteri açıklıyor. Eski dönemde, ortada olan şey, biri güçlü, öburü güçsüz iki ülke arasındaki ekonomik-politik ilişki iken, bu anlamda bir yarı bağımlılığı içerirken, emperyalizmin kuruluşundan sonra, bu ilişki, bütünsel bir sistemin halkalarını oluşturan bir ilişkiye dönüşüyor. Lenin, bu paragraftan bir sayfa önce de, Latin Amerika'da Arjantin'in hangi somut tarihî, iktisadî koşullar sonucunda Portekiz'den farklı, ama gene de bir «ara» ülke işlevini gören bir halka haline geldiğini anlatır. Burada bu konuya eğilemeyeceğiz, ama bugün «alt-emperyalizm» adı altında incelenen konunun ipuçlarını da, Lenin'in 1916'da yazdığı, polemik amaçlarını karşılamak üzere aceleyle yazdığı kitapta görüyoruz.

Kurulan bu dünya sistemi, Lenin'in takrar tekrar vurguladığı gibi, dünyadaki eşitsizlikleri giderecek özelliklere sahip bir sistem **değildir.** Bunları gidermek bir yana, kendisi «eşitsiz gelişme» yaratan bir sistemdir. Lenin, Kausky'nin «barış getirici emperyalizm» anlayışına karşı, emperyalizmin uzun vadede her zaman savaş getirdiği ilkesini de, bu eşit olmayan gelişme kavramıyla açıklar:

> «...çünkü kapitalist düzende farklı girişimlerin, tröstlerin, sanayilerin, ülkelerin, eşit şekilde gelişecekleri düşünülemez. Almanya, yarım yüzyıl kadar önce kapitalist gücü o zamanki İngiltere'nin gücüyle kıyaslandığında, zavallı önemsiz bir ülkeydi; Rusya'yla kıyaslandığı zaman Japonya da aynı durumdaydı. On ya da yirmi yıllık bir süre içinde, emperyalist güçlerin nispî kuvvetlerinin **değişmeden** kalacağını söyleyebilir miyiz? Kesinlikle söyleyemeyiz.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 141).

Şu halde emperyalist sistem, hiçbir zaman sabit kalmayacaktır. Güç dengeleri her zaman, eşitsiz gelişmeye göre değişecektir. Emperyalizm her zaman kendi içinde önemi değişen çelişkiler barındıracaktır. Emperyalizm, sistemin bir ucunu mutlak biçimde ilerletir, geliştirirken, öbür ucunu mutlak durgunluğa mahkûm etmeyecek, o ucu da geliştirecektir. Ama emperyalizm her zaman **hiyerarşik** bir sistemdir. Bu hiyerarşik yapısı, etkilerini, hayatın **her düzeyinde** duyurur. Dolayısıyla, sistem içinde eşitsiz gelişme sonu-

cu olarak çeşitli ters gelişmeler olsa, bir zamanın güçlüleri güçsüz, bir zamanın güçsüzleri güçlü hale de gelse, sistemin hiyerarşik işleyişinde bir değişiklik olmayacak, her bireysel ülke, sistemin kendisine izin verdiği ölçüler içinde gelişecektir. Bu sistem içinde, ulusallık dediğimiz olayın belirli bir mantığı vardır. Ama ulusallık, sermayenin uluslararasılaşma eğilimi karşısında ikincil plandadır. Örneğin, İtalya'nın güneyi, ekonomik rasyonellik açısından parlak bir gelecek vaadetmiyorsa, İtalyan sermayesi de, ulusal sınırlar içindeki bu geri bölgenin kalkınması için kendini seferber edecek yerde, ulusal sınırlar dışında daha kârlı alanlara akmayı tercih edecektir. Üstelik, ekonomik verimliliğin bu kuralına karşı, İtalya'nın ulusal devleti de hemen her zaman sermayenin bu tercihini doğrulamak durumunda kalacaktır. Dolayısıyla emperyalist sistemin hiyerarşik işleyişinde, ulusal sınırlardan çok ekonomik alanlar sözkonusudur. Ülkeler arası dengesizlik olduğu gibi, ülke içindeki bölgeler arasındaki dengesizlik de bu sistemde devam edecektir.

EMPERYALİZM VE ULUS BİRİMİ

Lenin kitabını yazarken, yukarıda da gördüğümüz gibi, azgelişmiş ülkelerin askerî yöntemlerle ilhak edildiği bir dünyanın sorunlarıyla karşı karşıyaydı. Bu yüzden, ulusallık sorununa, bugünkünden değişik bir vurgu koyması doğaldı.

Lenin'in yazdığı yıllarda iki önemli etmen, emperyalizm sorununun ulusallık sorunuyla içiçe geçmişliğini belirliyordu: a) emperyalist ülkelerin kendi aralarında kıyasıya rekabet vardı ve bu, zorunlu olarak, milliyetçiliği dünya çapında bir sorun haline getiriyordu; b) azgelişmiş ülkelerin hemen hemen hepsi fiilen işgal altındaydı, dolayısıyla, emperyalizme başkaldıran politik hareketlerde, milliyetçilik ön planda geliyordu. Ayrıca, bu sırada daha Sovyet Devrimi de yapılmamış, yani, emperyalizme karşı milliyetçi tepkinin yerini alabilecek bir Sosyalist sistem alternatifi de kurulmamıştır.

Lenin bu dönemde, emperyalizmi duralatacak, yıpratacak bir etmen olarak milliyetçi hareketlere önem verir.

Gelgelelim, daha sonradan bazılarının yaptıkları gibi, emperyalizm analizinin temel ölçütü olan **sınıfla**, ulusallık ölçütlerini birbirine karıştırmaz Lenin. Her iki olguyu ayrı ayrı koymakta, sınıf ölçütüne kesin öncelik tanımakta, belirli durumlarda olumlu sonuçlar alınabilecek bir yan etmen olarak da milliyetçi tepkilere değinmektedir.

Kapitalist üretim tarzı içinden, emperyalizm denen sistemin çıkmasını, Lenin, **tekel** olgusuna bağlamıştır. Bunu sık sık vurgular:

> «...ilkin, bütün gelişmiş kapitalist ülkelerde tekelci kapitalist birleşmeler; sonra, sermaye birikimi dev ölçülere ulaşmış çok zengin bazı ülkelerin kurduğu tekel durumu.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 73).

Burada da görüldüğü gibi, önce ulus sorunundan ayrı **bir birim** olarak «tekel»i koyuyor; ancak bundan sonra, ekonomilerinin büyük kısmını tekelci işleyişe göre ayarlamayı başaran en ileri kapitalist **ülkelerin** bütün olarak tekelci durumuna geçiyor. Her konuda, tekelin başka kurumlardan **ayrılığını** önce belirtip, bağlantılarını sonradan gösteriyor; Lenin'in bu tutumu, tekel, ulusallık ve devlet gibi ayrı düzeylere tekabül eden gerçeklikleri düz bir mantık içinde yuvarlayıp birbiriyle özdeşleyen bazı Marksistlerinkinden bir hayli farklı. Örneğin şurada:

> «Bir tekel, bir kere kurulup milyarları çekip çevirmeye başladı mı, **siyasî rejimden** ve daha başka 'ayrıntı sorunları'ndan bağımsız olarak karşı konmaz bir şekilde toplumsal yaşamın **bütün** alanlarına sızacaktır.» Lenin, **a.g.e.**, s. 67, abç).

Bu kısa cümlede, kapitalizmde tekelleşmeden sonra, devletin de yeni bir nitelik kazanacağı doğrusu sezdirilmiş (örneğin, rekabetçi, dönemin liberal devletine dönüşün artık mümkün olamayacağı açık); öte yandan, Lenin, tekeli hemen hükümetle özdeşlemiyor da. Önermesinin biçiminden, tekelin, hükümeti **dıştan** etkilediğini anlıyoruz.

Örneğin, Rockfeller'in petrol tröstü ile Alman devleti ve Deutsche Bank'ın petrol mücadelesini anlatırken, tekelin, devletin ve milliyetçiliğin bu gibi durumlardaki ilişkilerini, önem derecelerini, etkililik alanlarını ve etkililik biçimlerini çok somut bir biçimde gösterir. Deutsche Bank, güçlü Amerikan tekeliyle petrol alanında yarışmak istemektedir. Bunun için, bir **devlet tekeli** kurmak daha elverişli görünmektedir, sermayenin Almanya'daki kompozisyonunda böylesi daha uygundu.)

> «Basın da Amerikan tröstünün sulta'sına karşı bu harekete 'yurtsever' alkışlarını esirgemedi ve 15 Mart 1911'de Reichtag petrole tekel konması konusunda hükümetçe bir yasa tasarısı hazırlanmasına ilişkin önergeyi hemen hemen oybirliği ile kabul etti. Hükümet, bu 'halkçı' fikre hemen yanaşıverdi...» (Lenin, **a.g.e.**, s. 84).

Görülduğü gibi burada, Amerikan «sulta»sına karşı Alman milliyetçiliği, bir malî tekelin basını harekete geçirmesiyle ayaklandırılıyor ve aslında bir tekelin amacına hizmet ediyor. Herhangi bir ekonomik ya da politik hareket için, ideolojinin nasıl gerekli olduğu ve nasıl seferber edildiğini de görüyoruz bu örnekte. Böylece tekelin isteği, «halktan gelen» bir istek haline geliyor. Ama bundan sonra da Alman tekelleri arasındaki rekabetle karşılaşıyoruz: «Fakat önce büyük Alman bankaları, ganimetin paylaşılması üzerinde, kendi aralarında ağız kavgasına tutuştular. Disconto-Gesellshaft, Deutsche Bank'ın gizli niyetlerini açıkladı...»

Bundan sonraki satırlarda ise, tekellerle

devletin ilişkilerine ışık tutan sözler var: «sonra da hükümet Rockfeller'le mücadeleye tutuşması ihtimali karşısında korkuya kapıldı, çünkü Almanya'nın başka kaynaklardan petrol sağlıyabilmesi çok şüpheliydi (Romanya'nın istihsali çok küçüktü); üçüncüsü, tam bu sıralar, Almanya'nın savaş hazırlıkları için 1 milyar mark tutarındaki 1913 kredileri oylanıp kabul edilmişti. Petrol tekeli tasarısı ertelendi.» Burada bir tekelin devleti etkileme gücü, sermayenin bütününün genel çıkarlarını kollamakla yükümlü olan devlet kurumunun, ağırlığını bazan tekel politikasının tersi bir yönde kullanma imkânı, yani aslında iktidarının kaynağı olan tekellere karşı aynı zamanda göreli bir özerkliğe sahip oluşu, yani bütün bir devlet teorisi var. Lenin'de çok zaman olduğu gibi, teorik analiz ögeleri somut durumun analiziyle içiçe geçmiş durumda.

Tekelci-emperyalist politikalarla milliyetçi gerekçeler arasındaki görünürdeki bağlantılılığı ve gerçekte sınıfsal sorunun her şey üzerindeki belirleyiciliğini bir başka örnekle de gösteriyor Lenin:

> «Diyelim ki, bir Japon, Filipinler'in Amerika tarafından ilhakını suçluyor. Onun, bunu Filipinler'i kendileri ilhak edemedikleri için değil de, genellikle; ilhak denen şeyden nefret ettiği için yaptığına çoğu inanır mı acaba? Ve Japonun ilhaklara karşı 'mücadelesinin' içtenliğini ve siyasî yönden dürustlüğünü ancak, Kore'nin Japonya tarafından ilhakına karşı direndiği ve Kore'nin Japonya'dan ayrılma özgürlüğünü savunduğu zaman, kabul etmek durumunda değil miyiz?» (Lenin, **a.g.e.**, s. 144).

BAZI SONUÇLAR

Emperyalizm konusunu incelemeye devam edeceğiz. Lenin'in emperyalizm analizini bu nedenle ele aldık ve bir başlangıç noktası yaptık. Şimdi, bu incelemeden çıkan sonuçları, bundan sonra işlenecek sorunlara yönelecek şekilde bir kere daha sıralayabiliriz.

Lenin'e göre, emperyalizm, kapitalizmin en yüksek aşamasıdır. Bu, kapitalizmin zaman içinde biraz daha gelişerek varmış olduğu bir çeşit niceliksel büyüme hali değil, nitelikçe öncekinden radikal biçimde farklı bir evredir. Lenin'in dediği gibi, kapitalizmin özelliklerinin kendi karşıtlarına dönüştüğü, örneğin, bir zamanlar kapitalizmin ruhu sayılabilen rekabetin yerini tekele bıraktığı, tarihte üretimi bizzat yönlendiren ilk sınıf olan burjuvazinin çeşitli biçimlerde üretimden uzaklaşarak asalaklaştığı bir aşamadır. Gene Lenin'in dediği gibi, kapitalizmden daha yüksek bir evredir. Bu nedenle, emperyalist çağın özelliklerini, kapitalizmin daha önceki evrelerine göre daha değişik bir mantık içinde ele almak gerekir.

Emperyalizm, sermayenin tekelleşmesi sürecinin ortaya çıkardığı bir toplumsal sistemdir. Önceki, rekabetçi kapitalist dönemin büyük işletmesinden tamamen farklı bir yapıdır tekel. «Büyük işletme»de, Kautsky'nin tanımına uygun, niceliksel bir büyüme sözkonusudur; tekel ise, niceliksel terimlerle açıklanamaz. Sanayi ve malî sermayenin özel bir bileşiminden çıkar. Yapısı gereği, uluslararasıdır.

Kapitalist üretim tarzı kendi genişletilmiş yeniden üretimini, içinde bulunduğu toplumsal formasyon içinde sürdürdüğü gibi, aynı zamanda, bu toplumun sınırları dışına da taşar. Bu açıdan bakıldığında, olay kapitalizm kadar eskidir ve yalnızca emperyalist döneme özgü değildir. Ne var ki, Lenin'in haklı olarak belirttiği gibi, emperyalist dönemde, sermaye ihracı, kapitalizmin **belirleyici** işleyiş tarzı olmuştur (meta ihracının yerini almamakla birlikte, ondan daha etkili sonuçları vardır); bu da, gene tekel dediğimiz birimin kurulmasıyla ilgili bir olaydır.

Böylece, emperyalist dönemde, bütün dünyanın kapitalist/emperyalist ilişkilere açılması, bu ilişkiler için bir alan haline gelmesi süreci tamamlanmıştır. Lenin'in, **Emperyalizm**'de değil ama **Dönek Kautsky**'de belirttiği gibi, kapitalizmin bu aşamasında dünyanın bütün mülkiyet sahibi sınıfları finans-kapital egemenliği altına girerler. Bunun anlamı, emperyalizmin bir dünya sistemi olması demektir.

Ama, bir «dünya sistemi» olmak ne demek? Dünyadaki bütün, irili ufaklı (gelişmiş, azgelişmiş) toplumların işleyişlerini belirlemek değil mi? Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta var. Emperyalizmin bir «dünya sistemi» olması, emperyalizmin, dünyadaki bütün kapitalis ülkelerin **aritmetik toplamı** olması anlamına mı gelir? Böylesi, herhalde bir sistemi tanımlamaz. Çünkü bu durumda, sistem, ülkelerin dışında olan bir şeydir. Bu ülkeleri dıştan belirlemekte, gütmektedir. Oysa emperyalizm, yani sermaye ilişkilerinin dünya çapında yaygınlaşması, sermaye ilişkilerinin bütün dünya kapitalist ülkelerinde içselleşmesi demektir. Bu bakımdan, «emperyalizm» ile «azgelişmiş ülke»yi, iki karşıt kutup gibi koymak da doğru bir yaklaşım değildir.

Lenin'in zamanında, dünyada çeşitli emperyalist ülkeler arasında kıyasıya bir pazar rekabeti vardı. Onun için, emperyalizm, çeşitli emperyalist ülkelerin yan yana konup toplanması şeklinde anlaşılabilirdi. Nitekim, o gün de, bugün de, emperyalizmin bu şekilde kavranması daha yaygındır. Ama Lenin, rekabetin en yoğunlaştığı bu dönemde de, emperyalizmin emperyalist ülkeler toplamını aşan bir şey olduğuna, bir «dünya sistemi» olduğu gerçeğine parmak bastı ve bu olguyu, analizinin öncülü haline getirdi. Yalnızca burjuvaziye değil, işçi sınıfının muhtemel gelişme potansiyellerine de öncelikle bu açıdan baktı.

Bugünün koşullarında yapılacak emperyalizm analizlerinde, «dünya sistemi» kavramı özellikle önemlidir. Çünkü sistem, bugün, çok daha bütünseldir. Bunun aynı zamanda tamamen **hiyerarşik**

bir sistem olduğunu, eşitsiz gelişme yasası gereği, ögeleri arasında her zaman yer değiştirme ve kaymalara imkân verdiğini, ama bütün bu değişikliklerin, sistemin ögeleri arasında bir eşitleme, dengeleme yaratmayıp, tam tersine, hiyerarşik yapıyı vurguladığını, Lenin'in kitabını incelerken görmüştük. Bugünün dünyasında, emperyalist sistem içinde öne çıkan Amerika'nın durumu da, aynı sonuçları veriyor. (Bugünkü emperyalizmde rekabet ve çelişki sorunlarına bundan sonraki yazılarda değineceğiz).

Tekel dediğimiz birim, emperyalizm özellikleri olarak sayılan bütün bu ögeleri gerçekleştirmek için en uygun biçimdir. Tekel, klasik mülkiyet kavramını altüst etmiştir. Bir kere, hâkim olduğu korkunç sermaye hacmiyle, daha önceki kapitalist dönemlerin bireysel sermaye ölçülerinin kat kat ilerisine geçmiştir. Bu aynı zamanda, sermaye sahibi olmanın da büyük ölçüde önemini kaybetmesi demektir. Çünkü eski dönemde, kazanç, ister istemez, kazanan kişinin yapacağı tüketime göre ölçülürdü. Bugünün tekellerinin sağladığı kâr ise, sermaye sahiplerinin en çılgınca tüketim yarışı içinde bile bitiremeyecekleri bir miktardadır. Öte yandan, tekelde asıl karar sahibi olanlar da zaten bu sermaye sahipleri değildir. Bir başka önemli özellik de, asıl belirleyici mülkiyet böylece, hatta sermaye sahiplerinin bile ötesinde bir yere ulaşırken, toplumun daha alt tabakalarında yaşayan birçok insanın da bu tekellerde bir çeşit sermaye sahipliği imkânına kavuşmalarıdır. Böylece, tekel devleşerek bireylerin ellerinden kaçmakta, ama geniş tabakalar hisse yoluyla sermayeye ortak edilerek düzenin işleyişi içine çekilmektedir. Bu ekonomik sözde düzelmenin kaçınılmaz tamamlayıcısı da, normal insanların, hiçbir alanda hiçbir gerçek karar verme imkânlarının kalmamasıdır.

Tekel, yaptığı işler bakımından uluslararası olduğu gibi, sermayesinin oluşumu bakımından da uluslararasılaşmaktadır. Bu da, gene, emperyalist dönemin temel özelliklerini yansıtan bir durum. Birçok olaya baktığımızda, **ulus** denilen birimin bugünkü dünyada bir geçerliği kalmadığını düşünsek yeridir. Sermayenin uluslararası akışının yanısıra, yeryüzünde emeğin dolaşımı da ulusal sınırların ötesine geçmiştir. Sermayenin temelde yarattığı hiyerarşiye uygun bir biçimde, işçiler kapitalist üretimin gereklerine uyarak ülkeden ülkeye göçmekte, kafa işçileri, doktorlar, teknisyenler v.b. gene aynı akışa uymaktadır.

Bütün bunlara karşın, ulus birimi, önemini tamamen yitirmiş değil. Çünkü dünyada, sermayenin bütün bu uluslararası hareketine karşın, tekel dediğimiz birimlere karşın, **toplumsal formasyonlar** da var. Bütün bu toplumsal formasyonlar, ekonomik düzeylerinde artık evrenselleşmiş emperyalizmin ritmiyle çalışsa da, her biri, aynı zamanda politik ve ideolojik pratik düzeylerinin de eklemlendiği özgül birimler. Ve her toplumsal formasyonun, sınıf mücadelesini denetleyen, bu mücadeleyi yansıtan, **ulusal devletleri** var.

Bizim için sorun, bu ulusallık birimini, dünyanın daha önceki evrelerine tekabül eden kavramlar içinde düşünme alışkanlığından sıyrılmak. Çünkü milliyetçilik, «gerçek» milliyetçilik, «en gerici» sınıfların müttefiki emperyalizm, «millî burjuvazi» gibi nosyonlar, bugünkü dünyada herhangi bir şey açıklamıyor, hatta, birçok şeyin açıklanmasını önlüyor. Bu sorunlara önümüzdeki sayılarda gireceğiz. ■

Emperyalizm Döneminde Sosyalizmin Sorunları

«Emperyalizm sorunu» Uluslararası Sosyalist Hareketin tarihinde bir kez daha başlıca tartışma konularından biri olma durumundadır. Günümüzde bir çok Marksist, bu soruna yeniden eğilme ihtiyacını duymakta ve bunlardan bazıları yeni «emperyalizm teorileri» ileri sürmektedir.

Bu yeni tezlerin en ilginç ve kendi içinde tutarlı olanlarını **Birikim**'de yayımladık. Görülüyordu ki bunlar emperyalizm konusunda klasik Marksist yaklaşım olduğu kabul edilen Lenin'in analizine şu ya da bu ölçüde karşı çıkmakta, bu analizin «yetersiz»liğini bazen açıkça öne sürmektedirler. Örneğin A. Emmanuel, Lenin'in yaklaşımı için «bilimsel olmamak» gibi bir niteleme yapabilmektedir.

Böylece bugün emperyalizm konusundaki tartışmalarda; biri klasik yaklaşımı şu ya da bu biçimde savunan «ortodoks», diğeri de «eleştirici» olarak niteleyebileceğimiz iki ayrı gurup vardır. Görünür ayrım böyle tanımlanabilir.

Emperyalizm sorununun ilk kez Uluslararası Sosyalist Harekette tartışıldığı Stutgard'daki Enternasyonal Kongresinde (1908) de biçimce buna benzer bir guruplaşma olmuştu.

«Ortodoks Marksist» olarak tanımlanan ve R. Luxemburg, K. Kautsky, G. Plekhanov ve V. I. Lenin'in tümünü de içeren gurup, emperyalizme, emperyalist metropollerin sömurgelerdeki eylemlerine karşı çıktılar. Bunların karşısında yer alan bir gurup ise emperyalizmi «uygarlık taşıyıcı» olarak niteleyip onaylama görüşünü savunmaktaydı.

Fakat I. Dünya Savaşı emperyalizme tavır almayı, tartışma platformundan somut eylem platformuna taşıdığında görüldü ki, 1908'in bu görünür ayrımı, asıl ayrımı ifade etmekten çok uzaktır ve bu adeta bu asıl ayrımı gizlemekten öte bir anlamı olmamıştır. 1908'in Ortodoks gurubu dramatik biçimde bölündü ve sonradan III. Enternasyonali oluşturacak olan Marksist gurup, daha dune kadar yanıbaşlarında saydıkları birçok «ortodoks»un karşılarında yer aldığını gördüler. Lenin'in «sosyal-emperyalist» diye nitelediği adamların çoğu daha savaşın patlamasından bir gün önce «ortodoks» etiketini taşıyan ve o zamana kadar yıllarca emperyalizme karşı olduğunu bağıra çağıra ilân etmiş adamlardı. Hatta bunların hemen tümü bizzat «kendi» hükümetleri yanında saf tutarken bile emperyalizme karşı olduklarını hâlâ söyleyebiliyorlardı da.

Uluslararası Sosyalist Hareket; bunalımların ilk **görünür** kutuplaşmasını ifade eden **ayrımların**, hayati, temel sorunlar karşısında alınan tavırlarda açığa çıkan **gerçek ayrıma** tekabül etmediğini, I. Dünya Savaşı'nın kanlı deneyi içinde çarpıcı biçimde öğrendi. Bu bakımdan bir bunalımın görünür kutuplarından birine takılan «ortodoks» adı hemen her defasında yanıltıcıdır.

Bunun içindir ki bugün Lenin'in emperyalizm teorisini savunduğunu öne süren «ortodoks Marksist-Leninist» gurup içinde yer alan bir dizi eğilimin aralarındaki nüanslar ihmal edilmez önemdedir. 1917 öncesinin dersleri ışığında rahatça söyleyebiliriz ki asıl köklü ayrım, gerçek ayrım işte bu nüanslardadır. O halde Lenin'in yaptığı analizi kabul etmek yeterli değildir. Şu anda asıl önemli olan, Lenin'ın yaklaşımını nasıl anladığımızdır ve bu konuda gerekirse ayrıntı sayılan noktalara kadar inen sistemli yorumumuzun ne olduğunu açık açık ortaya koymalıyız. Eğer «günümüzdeki emperyalizmi» analiz ederken Lenin'in yaklaşımını temel aldığımızı söylüyorsak, ilkin bu temel aldığımız «şey»in ne olduğunda bu şeyin içeriğinde, derin anlamında ortak olup olmadığımıza bakmalıyız.

Biz bu yazımızda, Lenin'in yaklaşımının mümkün tek bilimsel ve kuşkusuz Marksist yaklaşım olduğu şeklindeki temel düşüncemizi yukarıda söylenen çerçeve içinde açıklamaya çalışacağız. Yani genel olarak dahil olduğumuz «ortodoks» gurup içinde Lenin'in yaklaşımından ne anladığımızı açık, kesin çizgilerle belirterek bulunacağız. Bu açıklamalarımıza —ki bu ortamda bir Lenin yorumu sayılacaktır— karşı çıkabilecek diğer bir «ortodoks» eğilimden de aynı biçimde, Lenin'in yaklaşımından ne anladığını, teorinin **tümünü** nasıl kavradığını açıkça belirtmesini talep edeceğiz. Veya o eğilimlerin yapmış oldukları emperyalizm analizlerini bu perspektif içinde değerlendireceğiz.

LENİN'İN EMPERYALİZM ANALİZİNDE YÖNTEM

Lenin'in emperyalizm olgusunu ele aldığı temel eser olan «Emperyalizm...», on bölümden oluşmuştur.

Eserin ilk yedi bölümünde Lenin; Hobson,

Hilferding ve hatta açıkça emperyalist burjuva araştırmacılarının tesbitlerini, daha ötesi yorumlarını, çoğu kez olduğu gibi vermektedir Lenin'ın bu bölümde yaptığı tek şey, bütün bu verileri sınıflandırmaktır. Marksizmin kendine özgü bilimsel bakışı bu evrede henüz farkedilmez. Nitekim Lenin, eserinin bu ilk kısmının sonunda (7'nci bölüm) o ana kadar yaptığı tasnifin bir «bilançosu»nu çıkaracağını söyleyerek, «emperyalizmin beş temel özelliği»ni sıralar ve buna bağlı bir tanım yapar:

> «Emperyalizm, tekellerin ve mali sermayenin egemenliğinin kurulduğu, sermaye ihracının birinci plânda önem kazandığı, dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başlamış olduğu ve dünyadaki toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşülmesinin tamamlanmış olduğu bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizmdir.» (**a.g.e.**, s. 106, Sol Yayınları).

Bugün «ortodoks» eğilimlerin hemen tümü, işte bu **«bilanço»**yu içeren tanımı, Lenin'in analizinin **sonuçları** olarak, Lenin'in temel düşüncesinin toplu ifadesi olarak kabul etmektedirler.

Oysa kesinlikle yanlıştır bu. Şu yukarıdaki alıntının biraz ilerisinde Lenin aynen şunları söylüyor.

> «... **Şimdilik, yukarıdaki anlamda kavranan emperyalizmin,** (yani ünlü 5 temel özelliğe dayalı tanım kastediliyor. Ö.L.) kaçınılmaz bir surette, kapitalist gelişmenin özel bir evresini temsil ettiği gerçeğine parmak basalım. Okurda yeterince oturmuş bir emperyalizm fikrini oluşturmak için, çağdaş kapitalist ekonominin iyice yerleşmiş, tartışılmaz duruma gelmiş olayların, genellikle, kabul etmek zorunda kalan **burjuva** iktisatçılarının fikirlerini andık.» (**a.g.e.**, s. 106, altını biz çizdik.)

Çok açıkça görülüyor ki Lenin, bu tanımın henüz Marksist sayılamayacağını söylemektedir Alıntının ikinci cümlesi özellikle vurguluyor bunu.

Demek oluyor ki, Lenin bu sınırlı gerçeklik payı içeren tanımı yaptığında henüz daha işin başındadır. Burjuva bilimin ulaşabileceği sınırdadır. Marksizmin bu bilim disiplini ile paylaşabileceği alanın sonuna gelinmiştir. Marksist yaklaşım asıl bundan sonra başlayacaktır.

Bu nokta son derece önemlidir. Lenin, asıl bundan sonra konuşacak ve sözkonusu 5 temel özelliği bu kez Marksist yaklaşım içinde yeniden ele alacaktır.

Burjuva bilim anlayışının üretebileceği en yetkin nesnel sonuçlar, Marksist yaklaşım içinde nitelikçe üstün ve çok yönlü hale gelirler Yani burjuva bilimin en son ürünü, Marksist bilimin ancak hammaddesi sayılmalıdır.

Nitekim, Lenin, yaptığı bu ilk tanımın hemen altında şu dikkate değer ikazı yapıyor:

> «Yukarıdaki tanımda olduğu gibi, sadece salt **iktisadî temel kavramlar değil,** aynı zamanda, genel olarak kapitalizm karşısında kapitalizmin **bugünkü evresinin tarihî yerini de,** başka türlü söylersek, **emperyalizm ile işçi hareketi içinde belirmiş iki temel eğilimin ilişkilerini de,** gözönünde tuttuğumuzda, **emperyalizm hakkında yapılabilen ve** yapılması gereken öbür tanımı ileride göreceğiz.» (**a.g.e.**, s. 106, altını biz çizdik).

Lenin'in emperyalizm analizinin kavranılmasında kilit noktası işte buradadır. Özellikle altını çizdiğimiz satırların anlamını yerli yerine oturtamayan birinin, Lenin'den onun emperyalizm yaklaşımından zerre kadar haberi yok demektir.

Bir kez daha vurgulamakta yarar vardır. Lenin, emperyalizm olgusunun nasıl ele alırsak Marksist sayılacağımızı açıkça söylemektedir:

> «... Salt iktisadî temel kavramları değil, aynı zamanda, genel olarak kapitalizm karşısında kapitalizmin bugünkü evresinin tarihî yerini de, başka türlü söylersek, emperyalizm ile işçi hareketi içinde belirlenmiş iki temel eğilimin ilişkilerini de gözönünde» tutmak.

Marksist bir emperyalizm analizi ancak bu perpektif içinde oluşturulur, emperyalizm tanımı ancak bu tip bir analizin sonucu olmalıdır.

«Emperyalizm'in 5 temel özelliği»ni tekrarlayıp durmanın yetersiz olduğunu niçin ısrarla vurguladığımızı okur anlamış olmalıdır.

Ama kuşkusuz bu vurgulamanın sahibi Lenin'dir. Yalnızca bu alıntıda değil, eserinin birçok yerinde sürekli bir ikaz işareti gibi kendini gösteren bu satırlar, boşuna yazılmadı.

Eğer «İşçi hareketi içinde belirmiş iki temel eğilim», arızi bir olay olarak görülmüş olsaydı, bu kadar geniş kapsamlı bir analizin bu kadar tekrarlanan bir motifi olmazdı. Okur, **Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi** gibi çok daha özel ve dar kapsamlı bir konuda hayli hacimli bir araştırma yapmış Lenin'in emperyalizm gibi çok geniş bir konuda daha küçük boyutlu bir eserle yetinmiş olmasını hatırlasın. Lenin, eserinin bu hacmine rağmen yetersiz olduğunu hiçbir zaman söylemedi. Bu küçük hacimli kitapta konunun kavranılması için gerekli bütün yapısal, temel ilkelere işaret edilmiştir. Eser adeta bir çekirdektir. Ve bu çekirdeğin merkezinde ise yukarıda belirttiğimiz öge bulunmaktadır.

Okur I. Dünya Savaşı öncesinde Uluslararası Sosyalist Hareket içinde ortaya çıkan bunalımı hatırlamalıdır.

Savaşın hemen öncesine kadar bu bunalımın temelleri, derin kökleri fazlasıyla açık görülemiyordu. Bernstein'cı revizyonizmin hâlâ partiler içinde bulunabildiğini biliyoruz. Ve görünümde varolan ayrım, «ortodoks Marksistler» ile revizyonistler arasındaki açık çizgiyle tanımlanıyordu. Oysa savaş patladığında asıl ayrım

çizgisinin, «Ortodoks Marksistler»in içindeki önemsiz gibi görünen bir nüansın üzerinden geçtiği tüm çarpıcılığıyla görüldü. 1912'de Basel Manifatosunu birlikte imzalıyanlar arasında koptu asıl ayrım.

O halde 1900'lerde açığa çıkan bunalımı doğuran temel sorun, yani bunalımın kökleri, savaş öncesi evrede adeta derinlerden yüzeye bir dizi kırılmalarla yansımıştı. Savaş bu derindeki nedenin en kısa yoldan yansıması imkânını yaratmıştı.

Lenin, emperyalizmin çıkış dönemi ile Uluslararası Sosyalist Hareket'te iki temel eğilimin ortaya çıkış döneminin aynı zamana denk düştüğü tarihî gerçeğini görmüş ve bu iki «ayrı» olgunun birlikteliğini hangi nesnel temellerden kaynaklandığını araştırmıştır.

İşçi hareketinde iki temel eğilim (iki nitelikçe farklı çizgi) artık yapısal bir özellik olma durumundadır. Çünkü «ayrılma»nın nesnel temelleri vardır ve bu temeller ancak emperyalizmin ortadan kaldırılmasıyla yokedilebilirler. Buradan çıkan ilk temel önemdeki siyasal ilke şudur ki, bütün işçi hareketinin ekonomik ve siyasal kalıcı örgütlenmeler içinde birliği, artık nesnel olarak engellenir haldedir.

Bu konuya daha sonra döneceğiz. Çünkü Lenin'in emperyalizme karşı **Marksist anlamda mücadele** anlayışının en önemli öğesidir bu.

Toparlarsak; Lenin, emperyalizmin salt iktisadî bir analizini, daha ötesi emperyalizmi «kapitalist gelişimin özel bir evresi» olarak niteleyen daha bir kapsamlı analizi bile yeterli saymamaktadır. Çünkü emperyalizm, kapitalist sistemin temel ögelerinde son derece köklü değişikliklerin olduğu bir evredir, değişimler niteliksel değerdedir ve **sistem** kendi içinde bir dönüm noktasını gerçekleştirmiştir.

Bu değişimler, elbette ki sınıfsal yapının tümünde olduğu gibi tek tek sınıfların «iç durumu»nda da kendini göstermiştir. (İşçi sınıfı içinde iki **temel** eğilimin meydana gelmesi olgusunu hatırlayalım. Lenin kapitalist sınıf içindeki ve genel olarak tüm mülk sahibi sınıflar içindeki yeni oluşumları da belirtecektir). Emperyalizm, toplumsal yapının her alanında ve özel olarak sınıf mücadelesinde yeni bir döneme girilmesiyle de karakterize edilmelidir.

O halde, Lenin'in neden **«kapitalizmin en yüksek aşaması»** gibi geriye dönülme imkânsızlığını da içeren bir nitelemeyi kullandığını anlayabiliriz. Çünkü emperyalizm, ne «özel bir evre», ne de tercih edilmiş bir «politika»dır. O en yüksek aşamaya ulaşmış kapitalizmdir, yani bir toplum biçimidir. «Kapitalizmin esas özelliklerinden bazıları kendi karşıtlarına dönüşmeye başladığı zaman» teşekkül etmiştir.

Emperyalizm sorununa bağlı tüm diğer sorunlar:, sömürge ve bağımlı ülkelerin durumu, millî mesele, bağımsızlık ve kurtuluş hareketleri v.b.'nin yorumu, ancak bu çerçeve içinde yapılabilir. Bunları sırası gelince tek tek ele alacağız.

Fakat daha henüz Lenin'in analizinin önemli noktalarına varmış sayılmayız. Bunlara ise özellikle «günümüzdeki emperyalizm» sorununa nasıl yaklaşacağımızı gösteren teorik ilkeleri anlamak için ihtiyacımız vardır.

BİR TOPLUM BİÇİMİ OLARAK EMPERYALİZM

Emperyalizm kitabının sekizinci bölümü şöyle başlar:

> «ŞİMDİ, emperyalizmin, bu konudaki yargılarda pek az önem verilmiş en temel özelliklerinden birini daha inceleyeceğiz. Marksist Hilferding'in hatalarından biri, onun, bu noktada, marksist olmayan Hobson'a göre geriye bir adım atmasıdır. Emperyalizme özgü asalaklıktan sözetmek istiyoruz.» **(a.g.e., s. 117).**

«Emperyalizme özgü asalaklık»... Bu kavramı unutmayalım.

Yukarıdaki alıntıdan hemen sonra Lenin, daha önce saydığı 5 temel özelliği bu açıdan incelemeğe başlar.

> «... Bütün tekeller gibi, kapitalist tekel de şaşmaz bir şekilde bir durgunluk ve çürüme eğilimine yol açar. Tekel fiyatlarının, geçici olarak bile sabit tutulması, bir noktaya kadar, ilerlemedeki itici ögeleri yok eder, bunun sonucu olarak da bütün ilerlemeleri frenler.» **(a.g.e., s. 118).**
>
> «Çok geniş, zengin ve uygun yerlerdeki sömürgelere sahip olma tekeli de aynı yönde işler.
>
> Devam edelim. Emperyalizm, az sayıda ülkede, daha önce de gördüğümüz gibi 100-150 milyar frankı bulan büyük bir parasermaye birikimidir. **Rantiye sınıfın ya da, daha doğrusu rantiye tabakanın yani 'kırptıkları kuponlarla' yaşayan insanların, herhangi bir işletmenin çalışmasına hiçbir şekilde** katılmayan insanların, meslekleri işsizlik olan insanların olağanüstü bir şekilde büyümesi bundandır. Emperyalizmin başta gelen ekonomik temellerinden biri olan sermaye ihracı, rantiye tabakasının üretiminden kopuşunu daha da artırır ve denizaşırı bazı ülkelerin ve sömürgelerin emeğinin sömürüsüyle yaşayan ülkenin topuna asalaklık damgasını vurur.» **(a.g.e., s. 118, altını biz çizdik).**

«En büyük kapitalist güçlerce dünyanın toprak bakımından bölüşülmesi» olayının siyasal-toplumsal anlamı üzerine Hobson'un yazdıklarını aynen aktaran Lenin; «emperyalizmin güçleri bir direnmeyle karşılaşmadığı takdirde» (s. 123) bütün dünyada aşağıdaki gibi bir durumun doğacağını söyleyen Hobson'u onaylar:

> «'Batı devletlerinin geniş bir ittifakı, büyük devletlerden meydana gelmiş bir Avrupa Federasyonu, bize, işte bu olanakları sunmaktadır: evrensel uygarlığı ilerletmekten uzak olan böyle bir birlik, büyük bir Batı

asalaklığı tehlikesi getirecektir; sanayice ilerlemiş bir grup ulusu öbürlerinden ayıracaktır; öyle ki, bu ulusların üst sınıfları, Asya ve Afrika'dan muazzam bir haraç alacak ve bu haracın yardımıyla yeni malî aristokrasinin denetimi altında, artık tarım ve sanayi ürünleri üretiminde değil de, kişisel ya da tamamlayıcı hizmetlerde, ikinci derecede sınaî işlerde büyük bir memur ve uşak kitlesi besleyecektir.» (a.g.e., s. 122).

Böylece görüyoruz ki «emperyalizmin 5 temel özelliği»nin bir de bu yanları vardır. Dolayısıyla Lenin'in yerinde belirttiği üzere «salt iktisadî» olan bir tanımdan yola çıkmak, Marksist Hilferding'in hatasını işlemek demektir. Hilferding daha sonra K. Kautsky'nin yanında doğal yerini aldı. Bu yer ise özenilecek bir yer değildi herhalde.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Lenin'in «emperyalizm» yaklaşımı adeta bir çekirdektir. Bu kadar geniş bir konuyu bu kadar dar hacimli bir eserde incelemiş olması gözönünde tutulursa, Lenin'in her cümlesinin bütünle bağıntılı olarak yorumlanması gerekir.

Bu bakımdan bazı sorular sormamız gerekiyor: Önce en genel ama en belirleyici anlamı olan bir soru:

Emperyalizmin «salt iktisadi» olan 5 temel özelliğine yukarıdaki boyutların da eklenmesi sonucunda yapılacak bir tanım, nitelik olarak neyin tanımıdır?

Emperyalizm kitabının sekizinci bölümünün tümü dikkate alındığında cevap açıktır: Bir toplum biçimi.

Ama bu toplum biçiminin alanı artık tüm dünyadır. O halde «emperyalist toplum biçimi»nin tüm sorunları, ancak bu çerçeve içinde konulmalıdır.

İkinci bir soru: «Asalak»lık Lenin'in yaklaşımında niçin bu kadar önemli bir yer tutmaktadır? Bu soruyu daha iyi anlayabilmek için, «kapitalist sömürü»nün hâlâ devam ettiğini dikkate alalım. Ayrıca Lenin'e «en yüksek aşama» nitelemesini yaptırtan en önemli olgulardan birinin de bizzat bu olgunun varlığı olduğunu hatırlayalım.

Lenin'in analizinin en özgün yerlerinden biri ve en önemlisi, bu sorunun cevabıyla görülecektir.

Lenin «asalaklığın» emperyalist metropol durumuna varmış bir ülkenin «topuna birden» yayılması olgusundan sözeder. (Bkz. s. 118). Demek ki bütün sınıflar sözkonusudur burada.

Kapitalistler de dahil olmak üzere tüm mülk sahipleri için bu olgunun görünümü, rantiyeleşmenin yaygın hale gelişidir. «'Kırptıkları kuponlarla' yaşayan, ... herhangi bir işletmenin çalışmasına hiçbir şekilde katılmayan», «üretimden kopmuş» insanlar haline gelmektedir bu sınıflar.

Oysa kapitalist sınıf, Marx'ın **Manifesto**'da özellikle belirttiği gibi üretim sürecinde doğrudan bir fonksiyonu olan ilk egemen sınıftır.

«Burjuvazi üretim araçlarında ve dolayısıyla da üretim ilişkilerinde, yani toplumsal ilişkilerin tümünde durmaksızın, devrim yapmaksızın varolamaz. Bunun tersine eski üretim tarzının hiç değiştirilmeden korunması, önceki sanayici sınıflar için varlıklarının ilk şartıydı.» (**Manifesto**, s. 40).

«Yüzyıla ulaşan sınıfsal egemenliği süresinde, burjuvazi, geçmiş kuşakların tümünden daha fazla ve daha büyük üretim güçleri yarattı.» (a.g.e., s. 42).

Kapitalist sınıfın «devrimci misyonu»ndan bunun için sözederiz. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren kapitalist sınıfın **bizzat** içinde bulunduğu, «müteşebbis» rolüyle bir dizi risklere katlanarak gerçekleşmelerinde «itici» rolü oynadığı dev değişimler oldu.

Ancak XX. yüzyılın başından itibaren geçmişte sahip oldukları sermaye ile birlikte üretim sürecinde yer alan sermaye sahipleri, üretim sürecinin dışına çıktılar. Geçmişte, hiç değilse çalışmalarının «müteşebbis»lik fonksiyonlarının karşılığı olarak elde ettikleri kârları, şimdi sırf sermayenin hukukî sahipliğine dayanarak almaya başladılar.

Sermaye sahipliği ile sermayeyi yönetmek fiilleri ayrılmıştır. Günümüzde bu olgunun uç örneklerini görüyoruz. Dev sermayeleri yönetenler ile bu sermayenin şu ya da bu oranda sahibi olanlar iyice birbirlerinden ayrılmıştır. Kimilerinin «tekel bürokratları» ya da «bürokrat burjuvazi» dediği, «menejer»ler, «iş adam»ları, çoğu kez temsil ettikleri sermaye üzerinde hukukî bir sahiplik iddiası olmayan «ücretli» kişilerdir. Mal sahibi patronlar devri kapanmış ya da kapanmak üzeredir.

Malî sermaye olgusu da bu çerçeve içinde ele alınmalıdır. Çoğu kez bankaların sanayi kuruluşları üzerinde hiçbir sahiplik hakkı yoktur. Ama sanayi işletmelerinin likit sermayeye olan ihtiyaçları, bankaların **denetimi** altına girmeleri sonucunu doğurur. Banka, işletmenin sermayesine iştirak ederek hukukî mülkiyet hakkı da edinebilir.

Ama dikkat etmemiz gereken şey, bu satın almakta kullanılan paranın da aslında bankanın kendi öz malı olmadığıdır. Bu paralar, binlerce kişinin tasarruflarıdır. Yani onların mülkiyetindedir. Banka geçici olarak sahiplendiği tasarrufları kullanarak kalıcı mülkiyete sahip oluyor ve bu hale gelince de bu kez bir rantiye gibi o da, aynı deyimle ifade edersek, «kupon kesmeğe» başlıyor.

«Ödemelerde aracı olmak» gibi sıradan bir iş için kurulan bankalar, tüm bu faaliyetleri ile sınırsız kazanç sağlarlar. Doğrudan üretimle en ufak ilgileri olmamasına rağmen, üretilenlerden giderek daha büyük pay bunların eline geçer.

Sahip oldukları hisse senetlerinin getirdiği gelirlerle (rantla) yaşayan rantiyeler, sahip olmadıkları sermayelerle, doğrudan katkılarının bulun-

madığı üretim faaliyetlerinden pay alan bankalar bize neyi gösterirler?

«Kapitalizmin esas özelliklerinin kendi karşıtlarına dönüşmesi»nin örnekleridir bunlar. Çünkü kapitalist işleyişte sermaye, sermaye sahibi ile birlikte düşünülür ve sermayenin «hakkı» olduğu ileri sürülen kâr, sermaye sahibinin çalıştığı varsayılarak savunulurdu.

Üretime hiçbir katkısı olmadığı halde serflerden aşar, burjuvalardan vergi olarak saltanat süren feodallere, çalışanların önderi olarak karşı çıkan burjuvazinin kendisi de kupon kesmekle yaşayan rantiyeye daha fazla benzemeye başlamıştır. Tasarruflarını hisse senetlerine yatıran ya da kendilerine miras kalan hisse senetlerinin getirdiği gelirlerle yaşamını sürdüren binlerce burjuva, asalaklığın ta kendisini temsil etmektedir.

Bu sözler, ahlâkî bir karşı çıkış sayılabilir mi? Lenin'in bunca önem verdiği asalaklığın, egemen sınıfa özgü görünümü olan «rantiyeleşme», Marksist toplum teorisinin nesnel ölçüleri ile uyuşmakta mıdır?

Hiç kuşkusuz.

Üstelik Lenin'in bu tesbiti kapitalist toplum biçiminin kavranılmasında çok önemli bir teorik katkıdır da.

Marx'ın «kâr oranlarının düşme eğilimi» ile ilgili analizini hatırlayalım. Bilindiği üzere bu analiz iki temel ögeyi barındırır. İlki kapitalistlerin ancak kâr güdüsüyle yatırıma yöneldikleri, ortalama kâr haddinin altındaki alanlara yatırım yapmadıklarıdır. İkincisi ise, kapitalist üretimin genişleme süreci içinde, sabit sermayenin artışıyla orantılı olarak kâr oranının kaçınılmaz düşüşüdür. Böylece ortalama kâr haddi de düşer. Öyle bir an gelir ki birçok kapitalist yatırım yapmak istedikleri halde, kâr oranlarının bu durumu karşısında atıl kalmak zorunda kalırlar. Kriz doğar.

Kapitalizmin ekonomik krizlerinin mekanizması konumuz dışındadır. Şu anda bizim için sözkonusu olan nokta bu krizlerin kapitalizmi yıkıma götürdükleridir.

Ama burada önemli bir nokta var. Dikkat edilirse kapitalistler amaçları, niyetleri dışında bir durumla karşı karşıya kalırlar. Yani istedikleri halde, yatırım yapma fonksiyonlarını yerine getiremezler. Sistemin çelişkisidir bu.

Görülüyor ki burada kapitalist sınıfın **«kendi fonksiyonunu yerine getirememe veya getirmeme»** gibi bir durum doğar. «Getirmeme», her ne kadar öznel bir tercih gibi gözükse de aslında kapitalist gerçekliğe, bu nesnel zorunluluğa uyarlı bir tavırdır. Bu ise kapitalistin varlık nedeni olan, «üretici güçleri geliştirme tarihî görevi»ni yapmaması demektir. Kapitalist bu potansiyele sahiptir ama «tıkanıyor» ve sonuçta «gelişme»yi engellemiş oluyor.

Lenin'in analizi başka bir noktadan yola çıkıyor ve fakat aynı yere hayli zengin bir katkıyla varıyor:

Kapitalist bir rantiyeye dönüştüğünde üretimden fiilen kopar. Oysa yukarıdaki kapitalist bu sürecin içindedir ve geliri —kârı— bu süreç içinde yerine getirdiği somut bir fonksiyondan kaynaklanır. Ama şimdi rantiye olmakla, kapitalisti tarih içinde olumlu yapan özellikten fiilen vazgeçiyor, bu rolü terkediyor.

Yukarıdaki durumdan farklı bir sonuçtur bu **«Fonksiyonunu yerine getirmemek» değil,** bu **«fonksiyondan fiilen uzaklaşmak, vazgeçmek, yapamaz hale gelmek»** sözkonusudur. Sermaye sahibi olmanın kapitalist sınıfa yüklediği tarihî görev, bu sınıfın bu görevi yürütecek potansiyeli kaybetmesi ile artık yapısal olarak aşılmış oluyor.

Böylece Lenin, kapitalizmin temel sınıfsal ilişkisini mümkün kılan iki ögeden (kapitalist ve işçi) ilkinin içerikçe değiştiğini, onun fonksiyonundan uzaklaşmasını işaret ederek gösteriyor. Aynı şeyi işçi sınıfı içinde de inceliyor. İşçi sınıfının bir kısmının «burjuvalaşarak», «bozulduğuna» dikkati çekiyor. Kapitalist sistemin çürümesi işte bu «temel ilişki»nin değişimi olgusuna bağlanır.

Lenin'in analizi, «temel ilişki»nin ögelerine, onların fonksiyonlarında meydana gelen değişimlere ağırlık verilmesi doğrultusundadır.

Biz işte bu doğrultudan giderek «temel ilişki»nin öbür ögesi olan işçi sınıfının fonksiyonunda meydana gelen değişimleri inceleyeceğiz.

Emperyalist metropoldeki işçi sınıfına asalaklığın yansıması olayını açıklamak için, yalnızca metropol ülkeyi değil, tüm dünyayı gözönüne almak gerekir. Bununla beraber olayın üretici güçlerin gelişme düzeyi ile de sıkı bir ilişkisi vardır.

Bu iki temel neden içiçedir. Lenin'in dar hacimli eserinde bazen geçerken söylenmiş gibi gelen bazı sözler, eserin son derece derinde olan nedenleri gözönüne alarak yazıldığını gösterir. İşçi sınıfı içinde beliren iki temel eğilimden biri olan **oportunizmin kökleri, sırf gözle** görülen bazı olaylarla sınırlı değildir.

Asalaklığın işçi sınıfına yansıması iki önemli sonuçla kendini gösterdi: İlki metropol ülkelerde işçi sınıfı hareketinin devrimcilikten reformizme kayışı, ikincisi ise milliyetçiliğin (sosyal Şovenizm, sosyal emperyalizm tanımlarının içeriğine uyarlı biçimde) bir ideoloji olarak güçlenmesi. Ki bu ikincisi özellikle geri bıraktırılmış ve sömürge ülkelerdeki kurtuluş hareketleri sorununda son derece önemli etkiler yaptı.

Bu konu «emperyalizm ve ulusal sorun» başlığı altında incelenecektir. Şimdilik, ancak kısaca ve yeri geldikçe değineceğiz.

İşçi hareketi içinde oportunizmin nasıl güçlenebileceği konusunda İngiltere örneğini veren Lenin, Marx-Engels'in mektuplaşmalarından pasajlar* aktararak, bu olayın temel nedeninin sö-

* Bu pasaj aşağıdadır:
Engels'in Marx'a 7 Ekim 1858 tarihli mektubu;
«Gerçekte, İngiliz proletaryası gitgide daha fazla burjuvalaşmaktadır; öyle görülüyor ki, başka uluslara göre daha burjuva olan bu ulus, kendi burjuvazisinin *yanısıra* bir burjuva aris-

mürgelerin varlığı olduğunu söyler:

«İngiltere'de, emperyalizmin, işçileri bölmek, onlar arasında oportunizmi kuvvetlendirmek, işçi hareketinin ani bozulmasını tahrik etmek eğiliminin, 19. yüzyılın sonundan ve 20. yüzyılın başından çok önce ortaya çıktığını belirtelim. Çünkü emperyalizmin iki temel özelliği —geniş sömürgelere sahip olma ve dünya pazarının tekel altına alınması— İngiltere'de, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmıştır.» **(a.g.e.,** s. 126).

«Böylece nedenler ve sonuçlar açıkça beliriyor. Nedenler: (1) İngiltere tarafından dünyanın sömürülmesi; (2) dünya pazarı üzerindeki tekeli; (3) sömürgeci tekeli. Sonuçlar: (1) İngiliz proletaryasının bir kısmının burjuvalaşması; (2) bu proletaryanın bir kısmının, burjuvazi tarafından satın alınmış, hiç değilse beslenmiş adamların yöneticiliğine ses çıkarmaması» **(a.g.e.,** s. 127).

Bütün bunların sonucunda Lenin şu değerlendirmeyi yapıyor:

«... Emperyalizm, işçiler arasında da imtiyazlı kategoriler yaratma, onları proletaryanın büyük yığınından ayırma eğilimi taşıyor.» **(a.g.e.,** s. 126).

Emperyalizm bu eğilimini gerçekleştirmesi için genel olarak iki metod kullandığını söylüyor Lenin. Bunların ilki işçi sınıfı içinde ücret düzeyi itibariyle diğerlerinden ayrılan bir imtiyazlı tabakanın oluşturulması. Böylece, işçilerin «üst tabakası» ve «gerçek proletarya demek olan alt tabaka» biçiminde bir ayrılık yaratılmış oluyor. İkincisi ise «yabancı» işçilerin çalıştırılması. Özellikle ağır, «pis» işlerde çalıştırılan bu işçi kesimi, yabancı, ayrı milliyetten oldukları için, geldikleri ülkenin işçileriyle kaynaşamazlar. Kaldı ki yerli işçiler «gözetici» veya «daha iyi ücret ödenen» işlerde çalıştıkları için arada ulusal farklılığa ek olarak bir de ekonomik ayrıcalık ve hiyerarşik üstünlük farkı da doğar.*

1916'da yazılan ana metinde Lenin, sorunu böyle koymaktadır. Bundan edinilecek ilk izlenim; işçi hareketindeki bozulmanın, daha çok egemen sınıfın işçi hareketini bozmak için uyguladığı politikalardan ötürü olduğu şeklindedir.

Ancak 1920'de esere yazdığı önsözde Lenin, sorunu bu ilk izlenimden hayli farklı koyar:

«Anlaşılıyor ki, sağlanan bu muazzam **aşırı kârlarla** (çünkü bu kârlar, kapitalistlerin 'kendi' ülkelerinin işçilerinden sızdırdıkları kârların çok daha üzerindedir) **işçi liderlerini** ve işçi aristokrasisini oluşturan bu yüksek tabakayı **bozmak mümkün olabilmektedir.** 'İleri' ülkelerin kapitalistleri de, dolaylı ya da dolaysız, açık ya da maskeli, bin türlü çareye başvurarak, onu bozmaktan geri kalmamaktadır.» **(a.g.e.,** s 14).

Açıkça görülüyor ki burada egemen sınıfın bölme girişimlerine tali bir değer verilmektedir.

Yukarıdaki alıntı şöyle devam ediyor:

«Hayat tarzlarıyla, ücretleriyle, dünya görüşleriyle tamamen küçük-burjuva niteliği taşıyan bu burjuvalaşmış işçi tabakası ya da 'işçi aristokrasisi', II. Enternasyonalin başlıca desteği olmuştur; günümüzde de **burjuvazinin baş toplumsal** (askeri değil) desteğidir. Çünkü bunlar, **işçi** hareketi içinde, **burjuvazinin gerçek ajanları,** kapitalist sınıfın işçi uşakları (labour lieutenents of the capitalism class), reformizmin ve şovenizmin gerçek yayıcılarıdır. Proleterya ile burjuvazi arasındaki içsavaşta, bunlar, kaçınılmaz olarak ve oldukça önemli bir sayıda, burjuvazinin yanında, 'komüncü'lere karşı 'Versailles'cıların yanında yer alırlar.

Bu olayın ekonomik kökleri kavranmadıkça, siyasi ve toplumsal portresi değerlendirilmedikçe, komunist hareketin ve önümüzdeki toplumsal devrimin pratik sorunlarının çözümüne doğru bir tek adım bile atılamaz.» **(a.g.e.,** s. 14-15).

Lenin bu alıntıların üstünde, işçi hareketi içinde beliren iki temel eğilim (oportunist ve devrimci) arasında silâhlı savaşa varan çatışmalara işaret eder.

Onun cevap vermeye çalıştığı şey işte bu «tarihi ve evrensel olay»ın temelleridir. Emperyalizm analizi bu olayı odağına yerleştirmeksizin, bu olay çerçevesinde olgunun tümünü açıklamaya ağırlık vermeksizin yapılamaz.

Şimdi 1970'lerde bu «tarihi ve evrensel» olayın sözünü etmek için çok daha fazla gerekçeye sahip değil miyiz?

1920'lerin oportunist hareketinden kendini kesinlikle ayıran devrimci işçi hareketi, III. Enternasyonali kurdu. Şimdi bu Enternasyonalin son biçimsel kurumları bile resmen ve fiilen kaldırıl-

tokrasisi ve bir burjuva proletaryası yaratmaya yönelmekte. Bütün dünyayı sömürmekte olan bir ulus için bu, elbette, bir dereceye kadar mantıklı bir şeydir.'» *(a.g.e.,* s. 126)

Engels'in Kautsky'ye yazdığı 12 Eylül 1882 tarihli mektup;

«'İngiliz işçilerinin sömürge politikası konusunda ne düşündüklerini mi soruyorsunuz bana? Genel olarak politika konusunda ne düşünüyorlarsa, onu düşünüyorlar. ... İşçi Partisi yok burada; sadece tutucu radikaller ve liberaller var; işçilere gelince onlar da İngiltere'nin sömürgeler ve dünya pazarı üstünde kurduğu tekele rahatça katılıyorlar'» *(a.g.e.,* s. 127).

* Bugün ABD'deki zenciler. Porto Ricolular ve diğer «renkli» uluslardan işçiler düşünülsün. Aynı şeyin Avrupa'nın metropol ülkelerindeki «yabancı işçi»ler için —İtalyanlar dahil— sözkonusu olduğunu çok iyi biliyoruz.

dı. Enternasyonal yok artık. Onu sessizce gömenler, birbirlerine törensel başarı dileklerini sunarak «kendi ülkeleri»ndeki işleri başına döndüler. Öte yandan «kendi» gücümüze «güvenmemiz» gerektiği, söylemek istediği «acı gerçeği» söyleyemeyenlerin sıkıntılı gerilimi içinde öneriliyor.

Dokunulmayan, dokunuldukça sıkıntı veren bir sorun var ortada. Ve bu sorunu doğuran «emperyalizm»e tüm sıkıntımızı ifade eden bir öfkeyle saldırıyoruz. Lenin'in «emperyalizme... karşı proletaryanın vereceği karşılık... sosyalizmdir» demesine rağmen, bu öfkeyle saldırdığımız emperyalizme verdiğimiz karşılıklar arasında en az duyulanı da yine «sosyalizm».

Bugünkü bunalımın kaynağı buradadır. Sorun işçi hareketini fiilen ayıran 1920'lerden daha ağır ve çok yönlüdür. O gün ayrılıktan sözedilirse bugün parçalanmadan söz edilmelidir. Görünüm ancak böyle tanımlanabilir.

Metropollerden «umut kesilmiştir»; ve bununla da kalınmayarak bu umut kesikliğinin olumsuz etkileri olduğu gibi geri bıraktırılmış ülkelerdeki kurtuluş hareketlerinin siyasal hedeflerinin içeriğine yansıtılır olmuştur.

Köklü sorular sormak zorundayız. Enternasyonalizmden «olumlu» milliyetçiliğe, devrimcilikten reformizme doğru eğilim gösteren sürecin **nesnel temelleri** derinliğine incelenmezse, bu olumsuz durumu **aşacak** yeni perspektifi edinmemiz mümkün olamaz.

Bu bakımdan, incelememizin henüz metropoller alanında olduğu bu evrede, bu alanın işçi hareketini etkileyen bütün temel faktörlerin gelişim süreçlerini, yukarıdaki amacımız açısından ele alacağız.

Lenin'in iktisadî temellerini açığa çıkardığı bu eğilimin «üretici güçlerin gelişim sürecinde» de nesnel temelleri vardır. Günümüzde çok açıkça görülebilen bazı gelişmeler, olgunun bu yanına özellikle ağırlık vermemizi gerektiren önemdedir. Çünkü işçi sınıfının devrimci potansiyelinin kaynağı da bizzat bu gelişmelerin varlığında daha aydınlık olarak gözükmektedir.

ÜRETİCİ GÜÇLERİN GELİŞMESİ VE İŞÇİ SINIFININ DURUMU

Lenin, emperyalizmin temel ögesi olarak koyduğu tekellerin tarihinde başlıca üç evre sayar:

> «Böylece tekellerin tarihindeki başlıca evreler şöyle beliriyor: (1) Serbest rekabetin gelişmesinin en yüksek noktaya eriştiği 1860 - 1880 yılları. Tekeller, ancak görülebilir embriyonlardır. (2) 1873 bunalımından sonra, kartellerin önemli gelişme dönemi; böyle olmakla birlikte, bunlar, henüz istisna halindedir. Oturmuş bir durumları yoktur. Henüz geçici bir niteliktedirler. (3) 19. yüzyılın sonundaki ilerleyiş ve 1900 - 1903 bunalımı: bu dönemde, karteller, baştanbaşa iktisadî hayatın temellerinden biri haline geliyor. Kapitalizm, emperyalizme dönüşmüştür.» (a.g.e., s. 26).

Biz, bu evreleri emperyalizmin tarihindeki başlıca evreler olarak kabul edebiliriz. Ancak buna ayrıca bir dördüncü evre daha ilâve etmek gerekir. Bu dördüncü evreye terimleştirmeden şimdilik «tekellerin olgunlaşması», ya da «en yetkin biçime varması» evresi diyelim. Günümüzdeki durumu bu evre içinde ele alacağız.*

Lenin, tekellerin oluşmasına imkân veren temel koşulların «sanayiinin olağanüstü gelişmesi» ve «üretimin gitgide daha büyük işletmeler içinde son derece hızlı yoğunlaşması» olduğunu söyler. (a.g.e., s. 19).

Bu iki temel koşuldan ikincisi olan yoğunlaşmayı, kitabında yeterince kapsamlı olarak anlatır. Biz burada asıl olarak ilk koşuldan sözedeceğiz.** Bunu da sanayiin gelişmesinin işçi sı-

* Bu evreleri «emperyalizmin bunalım dönemleri» v.b. gibi ayrımların yerine koymak gibi bir amacımız yok. Yalnızca «üretici güçlerin gelişmesi» olgusunu analiz etmekte açıklayıcı değerleri olduğu için kullanıyoruz. Lenin, kendisi saydığı bu üç evreye kategorik bir anlam yüklememiştir zaten.

** «Sanayiin olağanüstü gelişmesi» kavramı açıktır ki üretici güçlerde niteliksel değişimler olduğu tesbitine dayanır. Her ne kadar Lenin bu konuyu fazla açıklamamışsa da Liefmann isimli yazarın aşağıdaki sözlerini, bir burjuva yazarın itirafı olarak değerlendirip kabul etmesi yeterince fikir verir:

> «'Doğrusu, insanlığı, yakın bir gelecekte teknik yönden önemli devrimler beklemektedir; bunlar ulusal ekonominin örgütlerini de kesin bir şekilde etkileyecektir.. (elektrik, havacılık). Çoğunca ve genel olarak boyle derin ekonomik dönüşüm dönemlerinde, büyük bir spekülasyon eğiliminin çoğaldığı görülür..'. (a.g.e., s. 34).

Lenin'in yine bir burjuva yazarı olan Jeidels'den yaptığı alıntıda da aynı noktayı vurgulamak istediğini soylemeliyiz:

> «... İşte çağdaş tekellerin tarihi içindeki bir dönüm noktası olan 1900 bunalımının önemi üzerine Jeidels'in yararlı birkaç düşüncesi:
> '1900 bunalımı, temel sanayi kollarındaki dev işletmelerin yanında, bugünkü buluşlara göre önemini yitirmiş yapıda birçok işletme, 'basit' (yani birleşmemiş) işletmeler buldu; sanayideki yükselişin dalgaları onları da refaha götürmüştü. Birleşmiş dev işletmeleri hiç etkilemeyen ya da çok kısa bir süre için etkileyen fiyat düşüşü, bu 'basit' işletmeleri büyük bir sıkıntı içine attı. Bu bakımdan 1900 bunalımı, eski 1873 bunalımına oranla, çok daha fazla bir sanayi yoğunlaşmasına yol açmıştır; gerçi 1873 bunalımı da en iyi donatımlı işletmeleri seçerek ayıklamıştı; ancak o dönemdeki teknik seviye yüzünden, bu ayıklama, bunalımdan başarıyla çıkmış işletmelere bir tekel olanağı sağlayamamıştı. Böyle sürekli ve yüksek ölçü-

nının yerine getirdiği fonksiyon üzerinde etkilerini tesbit etmeye ağırlık vererek yapacağız.

Böylece Lenin'in özellikle vurguladığı «proletaryanın emperyalizme karşı vereceği cevap sosyalizmidir» temel ilkesinin, —bu analizin verilerine uyarlı— somut içeriğinin ne olacağı da en azından genel hatlarıyla belirecektir.

a) Kapitalizmin 1860 - 1880'e Kadarki Gelişimi

İlk makinalarla yapılan sanayii faaliyeti, manifaktürün teknolojik temellerini sarstı ve onu yıkıma götürdü.

Başlangıçtaki sanayi devrimi, manifaktür üretimle aynı ürünleri üreterek rekabete girişti. Örneğin dokuma her ikisinde de üretilirdi. Ama buhar gücüyle çalışan makinalar, daha ucuza mal etme imkânını yarattıkları için manifakturu kolayca gerilettiler.

İlk dönemin özelliği şudur: Yeni ürünler değil, yeni makinalar vardır. Yani aynı ürünleri, ayrı bir üretim biçimiyle elde etmek sözkonusudur. Tezgâh yerini makinaya bırakmıştır. Devrim makina olgusundadır.

Bu dönemin makinasının ayırdedici niteliği, uretici bireyin iki özelliğini birbirinden ayırmasıdır. Kol gücü ile üretim ustalığı, yani tezgâh sistemindeki bir işçide birlikte olan bu iki özellik, görünür biçimde ayrılmıştır. Güç kaynağı olarak makinalar, kol gücüne düşen payı azaltır. Bir örnekle açıklayalım: El tezgâhını kullanan bir işçi, enerjisinin ve dikkatinin bir kısmını tezgâhını harekete geçirmek için kullanır. Bir yandan bunu yaparken bir yandan da mahareti ile ürünü işler. Oysa makina, onun hareket ettirmek için harcadığı enerjiyi ve dikkati kendi üzerine alır büyük ölçüde. İşçi artık bütün çalışmasını ürünü işlemeye teksif eder. Üretim ritmi hızlanır. Bir dokuma tezgâhındaki iğlerin hareketiyle bir dokuma kompleksindeki iğ hareketini gözönüne alalım. Aynı şeyler bir maden haddehanesinde de gözlemlenebilir. Eski demircilerin kol güçleriyle, ya da ilkel araçlarla yaptıkları, taşıma, kaldırma işlemleri mekanik vinçlerle hem de daha kısa sürelerde yapılmakta, demirciler işin daha çok el hüneri isteyen bölümü ile ilgilenmektedir. Bütün bunlar işçiler açısından genel olarak işin kolaylaşması olmuyordu kuşkusuz. Aksine makinaların hızlı hareketine uyarak daha çok çalışmak zorunda kiler.

El hünerinin fazla fizik güce ihtiyaç göstermeyen biçimlerinde (dokuma gibi) ergin işçi yerine kadın ve çocuk işçiler kullanılır olmaya başladı. Bu ise düşük ücretleri kolaylaştırıyordu.

> de bir tekel durumu, her yana dalbudak salmış örgütleri ve sermayelerin büyüklüğü sayesinde modern demir, çelik ve elektrik sanayii dev işletmelerinde; daha aşağı bir ölçüde de makina sanayiinde, bir kısım metalurji ve ulaştırma sanayiinde v.b. vardır.'» *(a.g.e.*, s. 34).

«İş», işlem olarak daha basit, az yönlü hale gelmiş, ama yoğunlaşarak daha yıpratıcı bir özellik kazanmıştır. İşçi, eskiden araç olarak gördüğü iş aracının, yaptığı işe ortak olduğunu, hatta giderek kendisinin araca tabi hale geldiğini görmektedir.

«İş aracının işçiden kopuşu» olarak tanımladığımız bu durumun, işçinin kendi fonksiyonunu değerlendirişine yansıyan ve ihmal edilmez önemde olan bir özelliği de budur

Sanayi öncesi dönemde iş aracı elin uzantısıdır. Makina insanı kendi uzantısı yaparak bu ilişkiyi radikal biçimde değiştirdi.

İşçiden kopmuş olan iş aracı, kapitalistin mülkiyetindedir. Makina onundur, onun «temsilcisi», uzantısı gibidir. Bu dönemin grevlerinde görülen makinaları tahrip eylemi, kapitalistlere olan öfkesini onun simgesi gibi gördüğü makinalardan çıkaran işçilerin durumuna, olayı yorumlayışlarına uyarlıdır.*

Bu evrede makina ürüne biçim vermez, bunu işçi yapar. İşçi ürünüyle tamamen ayrılmamıştır, onda kendi katkısını görür.**

Toparlarsak; **ilk sanayii devriminin bu evresi, işçi açısından, fonksiyonunun ikiye ayrılması, sonucunu getirmiştir.**

Makinaların geleneksel üretimi her yanda dağıtması sonucu işsiz kalan eski usta işçiler yanında durgun kır hayatından kopup gelen niteliksiz işgücü sahipleri de makinaların önlenmez bir haşinlikle kendilerine kabul ettirdikleri bu dar, yıpratıcı yorgunlukta işi ister istemez yapmak zorundaydılar. Ama bu zorlamanın üstüne bir de giderek azalan ücretlerin gün be gün güçleştirdiği hayat koşulları eklenince işçi ayaklanmaları ve direnişler, sanayii alanının sık görülen olayları oldu.

Burada şunu vurgulamak önemlidir: Bu işçi isyanlarında başı çeken önder işçilere dikkat edilirse bunların **usta işçi niteliğinde ve görece daha iyi ücret düzeyine sahip olduklarını görürüz.** Bunlar arasından Weitling, Albert, Blanc gibi işçi teorisyenleri çıktı. Hemen her ülkede bugün bile **en militan işçi kesimini** barındıran **madeni araçlar kolundaki işçiler, kendi katkılarını yarattıkları üründe en dolaysız görebilen ve bu yüz-**

* «Makinaları tahrip» etmenin iki ayrı biçimi olmuştur ve burada sözkonusu olan bunların ikincisidir. Yani bizzat o makinaları kullanan işçilerin yaptığı «tahrip etme»lerden sözediyoruz. Bir de eski tezâh sahipleri ve zanaatkârların kendi işlerini elinden alan, yoksullaştıran ve onları kendisine tabi olmaya zorlayan bu makinalara karşıduydukları tepkinin ürünü olan tahripler vardır. Bu sonuncusunun farkı açıktır. Üretici güçlerin gelişimine tepki duyan, karşıt olan bir anlayışa özgü olduğu için «gerici» niteliktedir bu ikincisi.

** Buraya kadarki bölümün ana ilkelerinin daha geniş bir açıklaması için bkz. *Kapital* I. Cilt 2. kitap s. 9 - 32 arasındaki bölüm. (Odak Yayınları, Mehmet Selik'in çevirisi).

den de sınıfsal fonksiyonlarının bilincine en kolay varabilen ve sahiplenen kesimi oluştururlar. Bu kesim ve genel olarak ustalık faktörüne yer vermek durumunda olan sektörlerdeki işçiler, **yüksek ücret düzeylerine rağmen** yine de mücadelenin ön safını tutarlar.

Makinalar, sözkonusu dönemi geçmişten ayırdeden bu üretici güçler gelişmesinin sembolleri, bütün etkililiklerine rağmen genel olarak işçi sınıfının ve özel olarak onun nitelikli, usta bölümlerinin kendi yaratıcı, değiştirici fonksiyonlarına olan güvenlerini, bu sınıfsal ayrıcalıklarını gidererememişlerdi. Zaten bunların pek çoğunu geliştiren, uygulamaya sokanlar usta işçilerdir. Bazen de makinaları daha randımanlı hale getiren bir dizi ufak değişiklikler, yine işçiler tarafından gerçekleştirilmekteydi.

Dolayısıyla kol gücüyle, maharetin ayrılması işçilerin üretici yeteneklerini daha somut görmelerini sağlıyordu. Fizik gücün işçiden ayrılması özünde işçiler açısından olumlu bir devrimdir, bu olay devrimci bir adımdır. Maharet sahibi olmanın önündeki fizik (doğal) engelleri geçersizleştirir çünkü. Örneğin iyi bir demirci ustası olmak için eskiden gerekli olan kol kuvveti artık gerekli olmamaya başlar.

Kol gücünün, fizik gücün (doğal özelliğin) işçiden ayrılmasının ilk görülduğü evre manifakturdür Manifaktür işletmelerin genellikle kırsal alanda ve birbirlerinden kopuk, uzak olduklarını biliyoruz. İşçiler iş araçlarından kopuşlarının ve yarattıkları ürüne kıyasla aldıkları ücretin azlığının farkındadırlar, ama yaratıcı yeteneklerinin daha bir artmış olduğunu kolayca görebildikleri ve bunun bilincine vardıkları için, her fırsatta baş kaldırıyorlar ve konumlarına uyarlı **siyasi programları** kendi başlarına oluşturuyorlardı. Özellikle İngiliz burjuva devriminde varlıklarını bu nitelikleriyle açıkça hissettirdiler. (Leveller hareketinde) Fransız Devrimi'nin ünlü Paris proletaryasının çekirdeği bu tip işçilerden oluşmuştu

Ancak çok küçük gruplar halindeydiler. Sözünü ettiğimiz nitelikleri değişmeksizin sanayi işçisi olarak şehirlerde yoğunlaştıkça, yapılarından gelen ve yapıcı, yaratıcı bir özü olan devrimci potansiyellerini en azından şehir çapında birleştirdiklerinde; örneklerini 1830 ve 1848 ihtilâllerinde gördüğümüz etkin siyasal güçler haline gelebiliyorlardı. Programları, çağlarının üretici güçlerinin niteliğine tepki değildi. Yalnızca bu programlarının siyasal içeriği, ideolojik yanılsamanın etkisini taşıyordu.

Bu son söylediklerimizin önemi üretici güçlerdeki yeni değişimleri incelediğimizde anlaşılacaktır.

b) 1860 - 1900 Geçiş Evresi

Bu dönem, 1900'lerde uç verecek olan üretici güçlerdeki nitel değişimlerin ilk biçimlenişlerinin yer aldığı dönem olmakla birlikte, asıl olarak işbölümünün belirginleşmesiyle karakterize edilmelidir.

İlk makinaların kol gücüyle (fizik güçle) el hünerini ayırdığını; iş aracını asıl hareket ettirenin (makinanın), o aracı maharetiyle kullanan insandan ayrıldığını söylemiştik. İlk evre bununla tanımlanmıştı.

Bu kez, iş araçlarını hareket ettiren güç kaynakları daha geliştirilip daha büyük çaplı ve rantabl hale getirilmeleri yanında, ikinci bir olay daha gözlenir. Bu da el emeğinin çeşitli safhalarını birbirinden ayırmak, yani işbölümünün daha da incelmesi.

Bu olgunun en göze batan sonuçları maden işleme, madenî ürünler alanında oldu. Bant sistemi denilen ve bir ürünün bir dizi işçi elinden her defasında biraz daha tamlanarak geçişi ve sonuçta hazır hale getirilişi, gerçi manifaktürden bu yana uygulanan bir yöntemin daha da geliştirilmiş hali idi; ama bu kez sözkonusu işlemi ayırdeden bir öge vardır: Manifaktürde bu işbölümü süreci, **yer alan insanların çalışma temposunca** belirlenirken, yani işin ritmi çalışan işçilerin niteliğine tabi iken; bu kez, çalışma ritmi, ya bir makinayla (döner bant) ya da önceden titizlikle hesaplanan çalışma cetvelleri ile tayin edilmektedir. Herhangi bir işçinin yapacağı hareket, saniyelere kadar hesaplanmış ve işçi bu tesbit edilmiş süre içinde, tesbit edilmiş bir eylemi bitirmeğe mecbur edilmiştir.

Asıl önemlisi, ustalık isteyen işlerin de son derece basit, mekanik hareketlere bölünebilme imkânlarının yaratılmış olmasıdır. Bu alanda en iyi örneği maden işleme alanından verebiliriz. Eskiden metallere şekil verme, onları «işlenebilir yumuşaklıkta tutma süresi» içinde mümkün oluyordu. Ve bir metal parçası ürün haline getirilinceye kadar bu ısıtma işlemi defalarca tekrarlanmak zorundaydı. Ama şimdi soğuk metalleri işlemeyi mümkün kılan âletler, hem ürün elde etme süresini kısaltıyor, hem de usta emeği daha basit hale getiriyor, bunun da ötesinde bu emeğin de iş bölümü konusu yapılmasını, yani parçalanmasını imkân dahiline sokuyordu.

İşçinin fonksiyonunun bir adım daha geriletilmesidir bu. Gerçi toplam olarak işçi sınıfının ürüne katkısında fazlasıyla bir değişiklik yoktur ama birey olarak işçinin ürettiği nesne üzerindeki katkısı, ona daha da uzak gelmeye başlar.

Bu olayın ideolojik-politik yansıması işçi sınıfının örgütlenmelerinde görülür. Ayrı ve birbirine rakip eğilimde sendikalar açıkça ortaya çıkar. Eskiden sırf irtibat yokluğundan ve aynı amacı gerçekleştirmek için farklı yöntemler önermekten doğan ayrı gruplar, bu kez **amaç açısından birbirleriyle farklı,** hatta zıt durumda olabiliyorlardı.

Yukarıda sözünü ettiğimiz olguyla bu örgütsel biçimleniş arasında doğrudan bağ kurmak görünürde zordur. Ancak otomasyonun artışıyla birlikte işçi sınıfı içinde ilk **fonksiyonel farklılık-**

lar da belirmeye başlar. Örgütlenme ayrılıkları, bu olayla daha kolay açıklanabilir.

Bir dizi teknik gelişme, işbölümünü en uç noktalara kadar vardırdığında, yüzlerce işçinin aynı anda çalıştırıldığı büyük kombinalar kuruldu. **Bu,** görevi denetim olan bir gurup adamı gerektirdi. Eskiden bu denetim görevi tezgâhın en usta işçisince doğal olarak yapılırdı. Bu kez, ustalığı gerektirmeyen basit mekanik işlerdeki işçilerin sürekli uğraş içinde olmalarına «nezaret etmek» gibi, **yapılan işin bilgisini gerektirmeyen bir işlev oldu denetçilik.** Bu görevi üstlenenlerin üretime katkıları yoktur. Bunlar işlerinin niteliği gereği, işvereni «temsil ederler». Ücretlidirler ama, onların ücretleri, üretimden ayrı bir işin karşılığıdır.

Bunların yanında gelişkin teknik cihazların bakım ve işlerliğini gözetme görevini yapan «teknisyen» kesimlerin de sayısı artmıştır. Mühendislik hizmeti de önem kazanmıştır. Her ne kadar bu sonuncular el emeğinden nitelikçe farklı bir emek türünün taşıyıcıları olarak ayrılırlarsa da, üretim alanının genel manzarası içinde görünürler ve etkileri, katkıları somutça gözlemlenir.

İşçilerin ve araçların denetim ve gözetimi ile görevli kesim, anlaşılır nedenlerden ötürü işverenlerce daha yüksek ücretlerle taltif edilir. Üretim alanının ayrıcalıklı unsurlarıdır bunlar. Bir işçinin ücreti az ya da çok belli esaslara göre tayin edilebilirken, bunların ücretleri için böylesi bir ölçü tesbit etmek mümkün değildir. Tek bir ölçüden sözedilebilir ki bu da —tamamen öznel olması yanında asıl olarak— işçiyi daha sıkı çalışmaya zorlamaktır.

Bu işi despotça yapıp yapmamaları da aslında önemli değildir. Gözetçi ve denetçiler ne denli iyi niyetli olurlarsa olsunlar, nesnel konumlarıyla işçiden ayrıdırlar ve bu konumlarının doğal gereği olarak işçiyle karşı karşıya gelirler.

İşçi aristokrasisi, teknolojik gelişmenin, otomasyonunun bir sonucu olarak doğmuştur. Yani işçi sınıfı içinde işçilik fonksiyonuna göre değil, bir başka ölçüte göre bir hiyerarşi oluşmuştur. Loncaların ustalık esasına uyarlı hiyerarşileri değildir bu.

Görevleri işçileri denetlemek olan ücretli kesim. **İşçi sınıfı içinde doğan hiyerarşinin tepesinde bunlar vardır.**

Bu bir heyerarşi olmayabilirdi, eğer teknolojik gelişmenin işçi sınıfının fonksiyonunda yaptığı önemli değişimlerin niteliği buna uyarlı olmasıydı.

Hiyerarşi kuruldu ve etkili oldu. Yalnız üretim alanında kalmadı bu. Sendikalar ve işçi sınıfının legal siyasal örgütlerine de yansıdı. Lenin'in sözünü sık sık ettiği işçi bürokrasisi doğdu böylece.

Gözetçi ve denetçilerin çekirdeğini oluşturdukları «işçi aristokrasisi», neden işçi sınıfı tarafından dışlanmadı? Bu soruyu, sözünü ettiğimiz dönem içinde işçi sınıfı hareketinin radikallik dozunu giderek yitirmesi tarihî gerçeğiyle birlikte düşünelim. Ve yine yaklaşık 1880'lerden itibaren Batı Avrupa kapitalist ülkelerinin hemen tümünde sendikaların ve sınıf siyasî partilerinin kurulmasının serbest bırakılması ve parlamenter demokrasinin Kıta çapında işler hale gelişi olgusu hatırlansın.

Bu olgulara ilâve edilmesi gereken ve yukarıdakilerin açıklanması için dış çerçeve, dış koşul değerinde olan birtakım önemli olguların daha sonra sözünü edeceğiz. (Ücretlerin görece artışının yarattığı ekonomik doyum imkânı) Ancak çekirdek sorun yukarıdaki ilk sorudadır.

Belli bir iş, özel ustalık gerektirdiğinde, bu işi yapanı denetlemek ancak bu ustalığı bilen birinin yapacağı bir şeydir. Ama eğer iş, basit bir mekanik etki halindeyse ve bunun yapım süresi belliyken, denetçilik, iş ustalığı gerektirmez demektir.

Herkesin yapabileceği kadar basit hale indirgenmiş bir işi yapan işçinin kendine ve kendi fonksiyonuna vereceği değerin kapsamı, önceki dönemin nitelikli, çok yönlü işçisine göre kıyas kabul etmez derecede farklıdır.

O dönemin işçisi, işinin gerektirdiği teknik bilgileri edinmek zorundadır ve buna sahiptir. Oysa iş-bölümünün gerektirdiği işçi tipi için bu bilgililik bir anlamda fazladır. O herkesin yapabileceği kadar basit bir mekanik etkiyi temsil etmektedir. İş-bölümünü en uç hallere vardırtan Taylorizmin sonucu, kör bir insan, yaptığının sonucunu göremeyen bir insan bile, pekâlâ üretim sürecine girebilmektedir.

İşçiden, yaratıcı, kelimenin gerçek anlamıyla değiştirici bir fonksiyon beklenilmemektedir ve zaten üretim süreci içindeki rolü itibariyle bunu **orada edinmesi** de daha fazla imkânsız olmaktadır. Bunu ayrıca güçleştiren bir önemli neden ise, bilim ve tekniğin gitgide özel eğitim ve öğretim gerektiren bir uzmanlık alanı olarak genel işçilik faaliyetinden uzaklaşmasıdır.

İlk sanayi dönemlerinin öncü işçisi, asıl olarak bilim ve teknik faaliyet alanlarına katkıda bulunabileceğine güvenen ve bunu birçok kez ispatlamış işçidir.

Ama şimdi açıkça görülen nedir? İşçilik fonksiyonunun parçalanması ve dar mekanik etki türlerine ayrılması ile işin kendisinin gerektirdiği sınırlı bilgiden de nesnel olarak uzaklaştırılan işçi; bilim ve tekniğin giderek daha özel bir iş olmaya doğru gidişiyle birlikte, ikinci bir uzaklaştırılmaya maruz kalır. Bu bir kopma doğurur sonuçta.

Sürekli tekrarlarla yapılan mekanik işin fizik yoruculuğu bir kenara, asıl olarak tekdüzeliğin getirdiği zihnî yıpratıcılık önemlidir. Her iş günü saatlerce ve işçilik yaşamı içinde aylarca ve yıllarca bu tekdüze işe koşulan ve bunu tüm dikkatini bu işe vermesini gerektiren bir çerçevede yapan kişi, bir işçi, denetimin her türlüsüne açıktır.

Denetçi ve gözetçiler ancak böyle bir durum sözkonusuyken etkili olabilirlerdi ve oldular.

Yoğunlaşan üretimden edinilen muazzam

kârların bir kısmı işçi ücretlerine eklendiğinde eğer bir **rüşvet etkisi** yapabildiyse ve 1900'lerde gerçekten böyle sonuç alındığının ilk çarpıcı ürünü, revizyonizmin ortaya çıkışıyla görülduyse, temelde bu nesnel durum varolduğu içindir.

Bu, temel olayın sosyalist harekete yansımasıdır. Oysa daha önce sözünü ettiğimiz gibi, olay asıl olarak, işçi hareketinde sosyalist amaçlı olmayan, bu amaca karşıt hareketlerin ayrı örgütlenmeleriyle kendini belli etmişti.

Aslında yukarıdan beri anlattığımız sürecin ürünü olan ve şu son belirttiğimiz sonucun oluşmasında çok önemli dış koşullar görevini yaptığını daha önce söylediğimiz diğer olgular (sömürgelerden edinilen kârların ücretlere yansıması ve genel olarak ücretlerin eskisine oranla artışı) bir sonraki bölümde anlatılacaktır. Bu iki olgu serisinin toplu yorumu, bunların doğurduğu son derece hayatî ideolojik-politik sorunlar da orada açımlanacaktır.

c) 1900'ler ve Sonrası (1945'e kadar)

Bu döneme özgü sayılacak üretici güçlerdeki nitel gelişimi incelemeden önce, buraya kadarki gelişimin işçi sınıfının yerine getirdiği fonksiyon üzerinde yaptığı değişimleri formüle edelim:

a) Sanayi öncesinin zanaatkâr-işçisinde birleşik olan kol gücü ve iş maharet, makinaların kullanımıyla ayrışır. Kol gücü fonksiyonu makinaya geçer. İlk ayrım budur.

b) Makinalar geliştirildikçe bu kez kompleks bir yapısı olan iş maharetinin de ayrışması mümkün hale gelir. Tek tek işçiler, kompleks bir maharet değil, basit mekanik işlemleri temsil etiklerini görürler. İşte bu görünüm, kendisini daha önceki dönemin zanaatkârıyla kıyaslayan tek bir işçiyi, kendisinin ürün üzerinde çok daha az katkısı olduğu sonucuna vardırır. Aynı kıyaslamayı, makinalar, iş araçları için yaparsa bu kez tersine bir sonuç elde eder.

Toplu sonuç şu olur: Makinaların fonsiyon alanı, işçiye özgü fonksiyon alanı aleyhine genişlemektedir.

Şimdiye kadar anlattığımız evrelerde henüz makinaların, iş araçlarının, kol gücü (fizik güç) çizgisini aşıp; artık basit mekanik işlemler toplamı olan iş maharet alanına da uzandıklarını görmedik.

Oysa daha sonra gelişim bu yönde sürecektir. Yani, makinalar, fizik güç büyümelerinin yanısıra artık birçok mekanik işlemleri de yapar duruma getirileceklerdir. Bilimsel ve teknolojik gelişme, kol gücü ve iş maharet şeklindeki ilk ve kaba ayrımı artık aşmıştır. Bu ise bir anlamda, işbölümünün de aşılması, onun yerine otomasyonun geçmesi demektir. İşbölümü, tek bir işçideki maharetin, bölünerek daha çok sayıdaki işçilere taksim edilmesidir. Ve denilebilir ki bu anlamda sınıf olarak işçilerin toplam fonksiyonu aynıdır. Oysa otomasyon, işçiler arasındaki olaya makinanın da katılması demektir.

İşçi emeği giderek basitleşirken makina komplekleşmektedir.

Çok kısa zaman aralıklarında görülen şudur: Daha az sayıda işçi daha çok şey üretebilmektedir. Bir işçinin kendiliğinden varacağı sonuç bu durumda bellidir: Bunu makina sağlamıştır.

Her ne kadar gelişkin bir makina işçinin çalışma ritmini daha da hızlandırırsa ve bir işçi bunu apaçık görürse de onun asıl gördüğü daha dün bir işçinin yaptığı işlemin şimdi bizzat makina tarafından yapılıyor oluşudur.

Dolayısıyla olay «emek üretkenliğinin artışı» dışında bir başka ögeyi de barındırmaktadır.

Bunun ise işçi sınıfının ideolojisi üzerinde etkisi tartışılmaz önemdedir. **İşçi sınıfının kendiliğinden erişebileceği en üst bilinç ile Marksist teorinin ona vereceği Sosyalist bilinç arasında nitel fark bu noktada en çarpıcı biçimde gözükür.**

İdeoloji, bir sınıfın içinde bulunduğu durumu ve ilişkileri kendi konumu açısından yerine getirdiği fonksiyonu veri kabul ederek yorumlamasıdır.

Kendi fonksiyonunu veri kabul etmek... İdeolojinin özü buradadır.

Sınıf ideolojisi, bu fonksiyonun zaman içindeki değişimine uyarlı olarak şu ya da bu oranda değişir. Ama bu değişim, fonksiyon ana hatlarıyla varoldukça niteliksel olamaz.

İşçi sınıfının kendiliğinden bilinci, işçi sınıfının yerine getirdiği fonksiyonu değişmez —veri— kabul ettiği sürece, sosyalist bilinç haline dönüşmez. İşçi sınıfı en radikal yöntemlere başvurup **—fonksiyonunu değil—** konumunu değiştirmeye çalıştığı sürece, egemen ideolojinin çemberinden kurtulamaz.

Bu konu üzerinde yazımızın son bölümlerinde yeniden duracağız. Şu anda bu konuya girmemizin nedeni bir dış mudahalenin —nitelikçe değişik bir bilinç verme faaliyetinin— olmayışı halinde, işçi sınıfının varolan durumu nasıl görebileceğidir. Bu varolan duruma, bu nesnel görünüme uyarlı olan ideolojisinin nasıl biçimleneceğidir.

İşçi sınıfı, sınıf olarak değilse bile, tek tek işçiler olarak ürünün elde edilmesinde katkısının giderek azaldığını düşunecektir. Sanayiin ilk dönemlerindeki işçinin makinaları değiştirebileceği, onları daha verimli aletler haline getirebileceğine inandığı, dahası bunun pek çok örneğini gösterdiğini belirtmiştik. Böylece eski zanaatkârın kendi iş aracını yetkinleştirerek maharetini ürüne daha iyi yansıtmak istemesine benzer bir durum hâlâ geçerliydi. İşçi iş aracından ayrıldığını (hukukî ve fiilî olarak) görmekte, ama iş aracına kendisinden üstün bir fonksiyon tanımamaktadır. Çünkü ona biçim verebilmektedir, değiştirebilmektedir.

Ama otomasyon sürecindeki işçi için bu ar-

tık sozkonusu değildir. Bilim ve teknoloji işçilerin fonksiyon alanlarının çok dışındadır. Dolayısıyla makina ve genel olarak iş araçları, onun görgü ve bilgi alanlarının dışında geliştirilmekte ve o kendi fonksiyonunu bu gelişkin makinaya tabi kılmak zorunda kalmaktadır. Yani makina onu değiştirmektedir.

İşçiler kendi yaratıcı imkânlarının, üretim sürecine nitel etki imkânlarının bilim ve teknolojideki yükseliş ile hemen tumüyle yokedilmesi yanında, üretici fonksiyonuna da otomasyon sürecinin artan müdahalesini görmektedir. Birey olarak işçide ve genel olarak işçi sınıfının **kendiliğinden bilincinde** bu durumun doğruduğu etkiler savunucu nitelikte olmuştur.

İşçi sınıfının yerine getirdiği fonksiyonun kapsam olarak daralması, basit bir mekanik etkiye indirgenmesi temeli üzerinde yeralan bu gelişmenin yorumlanması, devrimci, **sosyalist bilinç ışığında ise** yukarıdakinin aksine «taarruzi» bir niteliktedir.

Çünkü işçi sınıfına **verilecek devrimci bilinç,** onun yerine getirdiği **işgücü fonksiyonunu temel veri kabul etmez.** Bu, işçi sınıfı için ideolojiden öte **teori**den sözetmemizin temel nedenidir. (İdeoloji üzerine yaptığımız tanımı hatırlayalım.) İkincisi, işçi sınıfının devrimci bilinç kazanması demek, onun halen yerine getirdiği fonksiyonun ötesinde yeni bir fonksiyon yerine getirebilecek duruma getirilmesi demektir (sosyalist toplumun yönetici sınıfı olması **bunun** bir gereğidir).

Toplumsal faaliyetlere **doğrudan katılmayı, fonksiyon alanını genişletmeyi** temel almak... veya bu toplumsal faaliyetlerin **ürünlerinden yararlanma** imkânını temel almak... İlki devrimci eğilimi, ikincisi kendiliğindenciliği ve ekonomizmi anlatır.

Fark açıktır ve nitelikseldir. Devrimci yaklaşım için, işçi sınıfının toplumsal fonksiyonlara fiilen katkı yapma imkânlarından uzaklaştırılması **nesnel «gerçeği»ni değiştirmek;** yani onu kapitalist sürecin aksine, yeni fonksiyonlar kazanma yoluna seferber etmek sözkonusudur. Kendiliğindenci eğilim ise bu «gerçeğe» teslim olmak ve işçi sınıfını, katılma değil, yararlanma imkânı üzerine yöneltmek demektir.

İkinci durum, kendiliğindenci, özü gereği ekonomizme yönelecektir. Koşullar da elverişlidir buna.

Lenin'in **Ne Yapmalı**'da ve bütün eserlerinde kendiliğindencilik ile ekonomizmi ikiz kardeşler olarak koyması buradan kaynaklanır.

Kendi ekonomik durumunu, çıkarlarını temel alan ekonomist yaklaşım, eskisine kıyasla artan ücret düzeyini bu hale getiren önemli bir ögenin de sömürgelerden edinilen kâr olduğunu apaçık bilir.

Kendi refahlı durumuna katkıda bulunan bu ögeyi «kendi doğal hakkı» saymak yolundaki bir çaba, daha sonraları «sosyal emperyalizm» ideolojisi olarak ortaya çıkacak şeyin temel motifidir

(Bu bakımdan metropol ülkelerde, «işçi sınıfının ekonomik çıkarlarını korumak ve geliştirmek» temeli üzerinde yapılan propoganda son derece dikkatle ele alınması gereken bir konudur.)

Konumuza dönelim. Ekonomist yaklaşım her zaman olduğu gibi revizyonizmin temelidir. Marksizm'in devrimci özü ortadayken ve resmî parti düşüncesi bu iken, «geleceği —yani bir toplumsal bunalımın Marksistlere yüklediği siyasal görevleri— düşünen» ekonomizm önculeri, Marksizm'i kendileri için «işe yarar» hale getirmeğe çalışacaklardı.*

Sonuçlar, etkiler biliniyor. (I. Dünya Savaşı başındaki durum) Öyleyse ekonomizmin sonuçta «sosyal şovenizm» ve «sosyal emperyalizm» ideolojilerine varışı üzerinde durmak zorunludur

İdeoloji üzerine daha önce yaptığımız tanımı dikkate alalım. Buna göre, «sosyal şovenizm», sorunlara kendi ulusal kimliğini veri kabul ederek bakmak, ulus temeli üzerinde bir sosyalizm **düşünebilmektir.**

«Sosyal-emperyalizm» ise, **aynı mantığı** kendi ulusuna diğer uluslardan daha ayrıcalıklı daha üstün bir yer tanıyarak, yani uluslararasında en tepede «kendi ulusu» olmak kaydıyla bir hiyerarşi olduğu temelinden hareket ederek daha **«geliştirilmiş» biçimidir.**

Bu ideolojilerin egemen oluşlarına yol açan iktisadi temeller, yani ekonomik çıkara dayalı olan yanı üzerinde Lenin'in söylediklerine eklenecek birşey yoktur. «İşçi liderleri ve işçi aristokrasisi», varolan göreli refah konumlarını korumak, yağmadan aslan payını kazanıp daha da artırmak amacıyla «kendi» hükümetlerini desteklemeye koştular. «Ekonominin politikayı da belirlediği»ni seve seve kabul etmeye razı parti yöneticileri de bu kervanın en başına geçtiler.

«Burjuvazinin baş toplumsal desteği (askeri

* O dönemde işçilerin genel olarak eriştikleri ekonomik düzey gözönüne alınırsa ve geçmişle kıyaslanırsa ilginç ipuçlarına varılır.

Siyasî mücadeleler açısından «durgun» 1900'lerdeki ekonomik düzey siyasî mücadelelerin yoğun olduğu 1830 - 1850 dönemindeki genel ekonomik düzeyin hayli üzerindedir.

Eğer yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız süreç gözönüne alınmazsa «sağduyu» şu yargıya varır: İşçi sınıfının siyasî mücadelesi, içinde bulunduğu ekonomik düzeyle ters orantılıdır. «Evrim, devrim aşamaları» mantığı işte böylesi bir tesbitten çıkar.

Görünüm bu mantığa hak verebilir. Belki 1900'lere kadar süreç —yine görünürse— bu mantığı iyiden iyiye onaylar ama işte bu tarihten sonraki dönem dikkate alındığında, ancak ve ancak öznel birtakım gerekçelerle kendini savunur.

Bu mantığın yanlışlığı, en çarpıcı biçimde iki dünya savaşı arasında görüldü. 1921, 1924 ve hele kapitalizmin tarihinde gördüğü en ağır bunalım olan 1929 bunalımlarının «devrimci yükseliş» yerine neyi getirdiği bilinmiyor.

değil)» (Lenin, **a.g.e.**, s. 15) olan bu tabakalar, yani işçi sınıfı içinde doğan hiyerarşinin en üst kesimini oluşturan bu zümrelerin tavrı, yalnızca «iktisadî çıkarlarını korumak» gibi bencil bir hesaptan ibaret değildir. Lenin'in deyimiyle «alçaltıcı bir iflâs» sözkonusudur ayrıca.

Bu alçaltıcılık, «sosyal emperyalizm» olgusundaki kendi ulusunu başka uluslar üzerinde gören ve bu aşağı —geri— ulusların, «kendi ulusuna» karşı birtakım «vecibe»leri olduğunu varsayan ögeden gelir.

Enternasyonalizmi kabul ettiğini defalarca söylemiş olanlar için özellikle tıksındırıcı olan bu alçaltıcı önkabul, eylemle su yüzüne çıktığında, sonuçları korkunç olan bir «iflâs»a yol açtı. Savaş sonrası Avrupa'da faşizme karşı etkili bir ideolojik mücadele verilemediyse bunun bir nedeni de bu ideolojk iflâs olmamış mıdır?

Faşizm açıktan açığa uluslar arasında doğal ve değişmez bir hiyerarşi olduğunu iddia ediyordu.

1908'de emperyalizmin «uygarlık götürdüğü» tezini savunmakla revizyonist akım —«doğal ve değişmez» demekle birlikte— «varolan konumları itibarıyle» uluslararasında bir hiyerarşi olduğunu kabul etmiş durumda değil midir?*

Faşizm «doğal» hiyerarşiyi devam ettirmek ister. Revizyonist akım ise varolan hiyerarşinin tepesinde olduğunu kabul ederek, aşağıdakini kurtarmak istemektedir. (en «iyi niyetli» yorumdur bu) Böylece onlar emperyalizm ideologlarının göz boyama temalarının benzeri bir mantığı sergilemiş olurlar.

Lenin «kendi» ülke sömürgelerini değil de başka ülke sömürgelerinin «kurtulması» veya «kurtarılması» üzerine ateşli nutuklar atan emperyalist ve revizyonist ideologların aynı çamurdan yapıldığını her zaman söyler.

Birisini **kurtaracağını** söyleyen biri iyi niyetlidir veya değildir. Bu konumuz değil. Ama kurtarma ilişkisi, kurtaracak olan ve kurtarılacak halde olan iki ögeyi varsayar. İkinci öge birinciye göre geri, âciz veya güçsüzdür, veya daha da çarpıcısı kurtulmayı düşünemeyecek kadar idrakten yoksundur. «Kurtarıcı»mız, en hafif niteliğiyle bile kendisinden «aşağı» kabul ettiği birini, «özverili» bir davranışla «kurtarıp» bir yere koyar. Ama bu koyulan yer bu tip bir ilişkide en iyi ihtimalle kurtarıcının ayaklarının dibidir.

Sömürgelere «uygarlık götürerek» onları «kurtaran» emperyalist kampanyaların sonuçları hep böyle olmuştur ve hatta daha kötüsüdür.

Revizyonizmin ekonomik çıkara dayalı temelinden çıkan «kurtarma» tezleri, bu çıplak gerçeği örter ve onaylar.

Tekellerin iktisadî yapısı mülk ve sermaye sınıfları arasında bir hiyerarşi doğurmuştur. Aynı şekilde işçi sınıfı içinde doğan bir hiyerarşi de vardır. Bunu az önce anlattık. Böylece **metropol ülkelerdeki temel sınıfsal ilişkinin, hiyerarşik yapıları olan iki temel sınıf arasında ilişkiye dönüştüğü gerçeğine varmış oluyoruz. Emperyalizm, uluslar arasında da bir hiyerarşi kurulması, bunun yapısallaştırılması demektir.**

Mülk sahibi sınıflar arasındaki hiyerarşik yapıyı Lenin şöyle açıklıyor:

> «... Birkaç elde yoğunlaşmış ve sadece küçük ve orta kapitalisti değil, çok küçük kapitalist ve çok ufak patronları da **kendine bağlayan yaygın ve sıkı bir ilişki ağı** kurmuş olan malî sermaye...» (Lenin, **a.g.e.**, s. 129, a.b.ç).).

Lenin'in mali sermaye hiyerarşinin tepesindekiler üzerine yaptığı tesbitlerde, bu kesimin, sermayenin sahipliği değil, **yönetimi ve denetimi fonksiyonunu** yerine getirdiğini görüyoruz.

İşçi sınıfı içinde doğan hiyerarşinin tepesini oluşturan «işçi aristokrasısı ve bürokrasısı» de **aynı fonksiyona** sahiptir.

Siyasî ve idarî diyebileceğimiz bu fonksiyonlara sahip bu iki elit zumre, her ikisinin de durumunu sarsacak **ortak tehlike** karşısında hemen ittifak ederler. Bu tip tehlikeler ise iki çeşittir. İlki «iç tehlike»dir, Marksist anlamda sosyalizmdir. Revizyonizm bu «tehlike»ye karşı «işçi aristokrasisi»nın ideolojik silâhıdır. Sovyet Devrimi esnasındaki i; savaşta **ve 1920'lerin** Almanya, Finlandiya, Polonya ve Macarıstan olaylarında devrimcilere karşı sıkılan kurşunların bir çoğu bu silâha tapanlarca atıldı.*

«İç tehlike», hiyerarşik yapıyı «altüst etme»yi giderek tüm hiyerarşik yapıları ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Sosyalizmin özüdür bu.

Hiyerarşik yapıların tepesindekiler tarafından bir de «dış tehlike»den söz edilir. Ve buna karşı önerilen ideolojik-politik slogan ise «vatan savunması»dır.

Bunu da Lenin yukardaki alıntının devamında şöyle anlatıyor:

> «...Başka ulusal mali gruplara karşı girişilen gitgide yoğunlaşan mücadele...» (Lenin **a.g.e.**, s. 129).

Lenin'in çağında emperyalist dünya sistemi, birbirinden ayrı ama aynı nitelikte beş-altı emperyalist düzenin toplamı sayılabilirdi. Bu birim emperyalizmlerin doruğundakileri anlatan tanım ise «ulusal mali gruplar»dır.

Eğer «başka ulusal mali grup», «mücadele»yi kazanırsa «tepe»yi onlar işgal edeceklerdir. Yenilenin ülkesinde genel olarak hiyerarşik yapı kalacak ama eski elitler daha aşağı duruma

* Kautsky'nin «sanayileşmiş .. ulus»lar ve «tarımcı uluslar» arasında yaptığı ayrımı hatırlayalım. (Bkz. *Emperyalizm* .., s. 107).

* Almanya'yı yeniden ve çok daha güçlü bir emperyalist mihrak haline getirmek isteyen Nazi'lere karşı Sosyal Demokratların —daha pek az yıl önce Komünistlere karşı «kasap» ünvanını hak edecek kadar şiddetle mukabele edenlerin— «tutuk» tavrı, nedensiz değildir ve sırf pasifizmle veya «dar görüşlülük»le açıklanamaz.

düşürüleceklerdir. Bunu tehlikeli hale getiren bir faktörü daha detaylı anlatacağız. Bu ise hiyerarşik yapının en altını oluşturan sömürgelerin elden çıkışıdır.*

Metropol ülkelerdeki hiyerarşik sınıf ilişkileri veri kabul edilerek toplam metropol ülkeyi, sahip olduğu sömürge ülkeler üzerine oturtan bir düzen, emperyalizmin hiyerarşik niteliğinin bir diğer çok önemli yanını gösterir: Uluslararası hiyerarşi.

Emperyalizm genel sorunu içinde milli sorunun özel önemdeki yeri buradan, uluslararası hiyerarşik bir düzen getiren tarihî durumdan kaynaklanır.

EMPERYALİST DÖNEMDE MİLLİ SORUN

Marx, kapitalistleri, kendileri ile işçi sınıfı arasındaki ilişkiyi temelde nasıl gördüklerini, en veciz şekilde anlatan bir konuşmayı nakleder. O'Connor adındaki bir avukat, «Güney için adalet» sloganı altında, 1859 yılındaki zenci köleler ile çiftlik sahipleri arasındaki ilişkiyi şöyle savunuyordu:

> «Baylar, zenciyi bu kölelik durumuna sokan bizzat **tabiatın kendisidir.** Zenci kuvvetlidir ve çalışma gücüne sahiptir; **ancak,** ona bu gücü ve kuvveti vermiş olan tabiat, hem **yönetme için gerekli aklı hem de** çalışma için gerekli olan **arzu ve iradeyi ondan esirgememiştir.»** (Alkışlar). «Ona bu yetenekler verilmemiştir! Bu zenciyi çalışma arzu ve iradesinden yoksun yaratan aynı tabiat, kendisine, onda bu arzuyu zorla yaratacak, ve onu kendisine uygun ve hem kendisi ve hem de kendisini yöneten efendisi için yararlı bir hayat sürebileceği iklimde yararlı bir hizmetkâr haline getirecek olan bir efendi vermiştir. İddia ediyorum ki, zenciyi tabiatın onu koyduğu durumda bırakmak, ona kendisini yönetecek bir efendi vermek, adaletsizlik değildir; ve bunun için de **onu** çalışmaya ve kendisini **yönetmek** ve onu hem kendisine hem topluma yararlı bir hale getirmek için emek harcayan ve yeteneğini kullanan efendisine hakkı olan bir karşılığı sağlamaya, zorlamak, **onun herhangi bir hakkını elinden almak demek değildir.»** (**Kapital,** III. Cilt, I. Kitap, s. 586-587 a.b.ç.).

Bu konuşmadaki «doğal yasa» mantığı, egemen sınıflar için tipiktir.* Sınıf mücadelesi, kapitalistleri bazı toplumsal yasaları kabul etmek zorunda bıraktığı zaman bu «doğal» anlayış geri planda kaldı ama sönmedi. Daha sonra sömürgeler sorunu ön plâna çıktığında bu kez aynı «doğal yasa», ögeleri iki ayrı uluslar olacak biçimde yeniden ön plâna getirildi. Bu kez «doğanın yetenek vermediği» kesimler sömürge uluslar oldu. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika dışında kalan bütün dünya insanları, işte bu «yeteneksiz» ve «yöneticilere ihtiyaç duyan»lar kategorisine sokuldu.

Oysa bu halklar, bu uluslar tarihin çeşitli evrelerinde, o dönemin Avrupalılarınca saygıyla anılan uygarlık örnekleri vermişlerdi.

Fakat şimdi bütün bunlar da dikkate alındığı halde yine de bu ulusların tümü «aşağı» sayılıyordu. Çünkü **artık ölçüler değişmiştir,** geçmişin ölçüleri yoktur artık ve tek ölçü vardır: ekonomik düzey.** Kautsky'nin «sanayici» ve «tarımcı» uluslar ayrımı tesadüfî değildir.

Emperyalizmi olumlayan yaklaşımın ölçüsü tam da budur işte. **Kapitali yönetenlerin** emperyalist ideolojileri ile, bir başka yönetici kategori olan «işçi aristokrasisi ve burokrasisi»nin «sosyal» emperyalist ideolojilerinin ortak ölçüsü, **«ulusal** ekonomik düzey»le ifade edilir.

Geri ve ileri, üstün ve aşağı uluslar ayrımı yapılır böylece.

Metropol ülkelerde bu temelden kalkan «sovenist» ideolojiler egemen olurken, sömürge uluslardaki siyasal hareketlerde **işte bu ideolojilere tepki** bir ulusçu ideoloji ortaya çıktı.

* Almanya'da I. Dünya Savaşı ertesinde kurulan Weimar Cumhuriyeti Avrupa'nın «en demokratik» düzeni idi. Hiyerarşinin tepeleri dış baskılarla eğilmek zorunda kalmış «taban»la aralarındaki mesafe yakınlaşmıştı. Mülk sahipleri hiyerarşisi için bu «dış baskı» Versay diktasını uygulayan galip emperyalist metropollerdir. İşçi aristokrasisi için ise Sovyet Devrimi bu etkiyi yaptı. Faşist (Nazi) ideolojiyi ve siyasî hareketi doğuran koşulların basit mekanizması böyle açıklanabilir. Nazilerin hem Sovyetlere, hem de Fransız, İngiliz ve ABD emperyalistlerine karşı sonu dünya savaşına varan kampanyaları yanında, sömürge ulusların tümünü «aşağı insanlar» kabul eden ırkçı teorilerini hatırlayalım. Bu üç belirgin motif, sömürgelerini yitirmiş bir ekonominin, diğer emperyalistlerin sultasını yaşıyan (Versay diktası) emperyalist bir ülkenin ve Sovyet düzeninin varlığı ile hiyerarşik yapısını açıklamakta çelişkiye düşen zümrelerin egemenliğindeki bir *toplumsal düzenin* reaksiyonunu anlatır

* O'Connor zencilerden sözediyor. Ama elbette O'Connor gibileri Latin Amerika ulusları, Yakın Doğu, Hint ve Çin ulusları için de aynı anlamda nutuklar irad etmişlerdir.

Ama şuna dikkat ediniz. Konuşmadaki o pek güvenli hava ve «adalet» teması, daha sonra görülmeyecektir. Zenciler Amerikan İç Savaşı sonucunda kazandıkları kısmî özgürlükle bile doğal yeteneksizlik yasasının ne denli saçma olduğunu gösterebildiler. Artık O'Connor'lar Klu Klux Klan üyeleridir. «Doğal Yasa»cıların asıl özü zaten budur.

Naziler, doğal yasacıların «adalet» örgütlerinden soyunduklarında görülen yüzlerinin sembolleridir.

** Avrupalılar, Amerikalılar'ın «kültürsüz»lüklerini alaya alır, küçümserler. Ama Amerika en «ileri» ve «üstün» ülkedir. Kapitalist mantık da böyle gerektirir.

Bu ideolojiler, uluslar arasındaki hiyerarşik düzene karşı çıkıyorlar ama, çözümü **hiyerarşi alanının dışına** çıkmakta buluyorlardı. «Siyasal kurtuluş hareketlerinin» amacı buydu. Ulus, bu hiyerarşik düzene tepki duyan tüm sınıfları içine alan ve «işbirlikçi»leri dışta bırakan bir bütünlük olarak «ezen ulus»a, kendisini «üstün» gören emperyalist ulusa karşı harekete geçiyordu. Anti-emperyalist milliyetçi —ulusçu— ideolojinin tepkici niteliği böyledir. Bu tepkiciliğin diğer unsurlarına ilerde değineceğiz.

Anti-emperyalist ulusçuluk, klasik burjuva milliyetçi ideolojiden bir hayli farklıdır. Çünkü ilki, ikincisinde olmayan, ya da ilk tarihî biçimlenişinde hayli geri plânda olan bir ögeye sahiptir tepkici de olsa bu ögeyle karakterize edilir: Uluslararası üstünlük-aşağılık ayrımı.

Bunun tarihî nedenlerini çok kısa bir sömurgecilik tarihi yeterince açık gösterir. Zulüm, baskı, aşağılama dolu bir tarihti bu. Sömürge uluslar; emperyalistleri, yöneticiler, askerler, tuccar ve kapitalistler ve misyonerlerden oluşmuş özel ve seçilmiş bir bileşim olarak sömürge ülkelerin toplumsal yapısı üzerinde gördüler. İş araçları, teknolojik üstünlükleri, farklı yaşama biçimleri, entelektüel duzeyleri ve hiç yanlarından eksik etmedikleri etkin silahları ile beraberdiler. Bütün bunlarla bir toplumsal üstunlüğü temsil ediyorlardı. Bu «üstünlük»lerini doğal bir temele yerleştirmek için, deri rengi farkında simgeleştirdikleri ırksal farkı da vurgulamaktan geri kalmadılar.

Oysa milliyetçilik, anti feodal nitelikte olduğu devrimci evresinde böyle bir ögeye sahip değil gibi gözükmekteydi. Milliyetçi ideolojilerin misyonerleri diyebileceğimiz Fransız Devrimci burjuvazisi, «ulusların eşitliği»ni o zamanlar iştiyakla söyleyebiliyor ve gittiği Avrupa ülkelerinde milliyetçi hareketleri teşvik ediyor, onları **saltanatlara karşı** eyleme süruklüyordu. Kuşkusuz bu eşitlik teması, o dönemlerde her biri geniş ölçüde **kendi kendine yeter olan ulusal ekonomiler arasında gözle görülür önemli ekonomik güç farklarının olmayışındandır.** Bütun burjuva değer ölçüleri gibi, burjuva ideolojik biçimlerinin tümü gibi, milliyetçilik de ekonomik ögenin belirleyiciliği ile oluşmuştur. Dolayısıyla ekonomik düzeyler arasında fark belirginleştiğinde, milliyetçilik de buna uyarlı olarak değişecekti. Avrupanın «beyaz» uluslan «üstün» ekonomik duruma geçtiklerinin iyice farkına vardıklarında, bir Fransız olan Gobineu, ırkların eşitsizliği üzerine bir eser yazdığında, bunun milliyetçiliğe ters düştüğü pek söylenmedi, ilgi ve tasviple karşılanabildi.

Aşağıdaki yasa herşeyden çok kapitalizmin evrensel tarihi için geçerlidir. **«Tarihe sonra giren», «önce giren»in geçtiği yolu aynen geçmek zorunda değildir.** Girilen anda, bunlara uyarlı biçimlenişleri almak ve kendi yapısına uyarlamak zorunluluğuna tabidir.

Ekonomik düzeyde olduğu gibi* ideolojik düzeyde de bu kural aynen yürülüktedir. Ancak burada «sonra giren»ler arasında, varolan toplumsal düzeyleri ve o ana kadarki tarihî deneylerinin niteliğinden ileri gelen bir farklılık vardır. Biçimce birbirinden hayli değişik olan, ama ozünde aynı tepkici mantıktan kaynaklanan iki tip ulusal ideoloji doğar. İlki «tarihî olan» uluslarda —Çin, İran, Türkiye gibi— görülur. Emperyalist ülke ulusçuluğu gibi şovenist, «üstün»lük iddiasında bir ideolojidir. Örneğin Türkiye'deki «Güneş dil» teorilerini, «bir Türkün dünyaya bedel» olduğunu söyleyen sloganları ve tüm uygar ulusların kökeninin Türk olduğunu ciddi ciddi ilân eden tarih tezlerini hatırlayalım. Bunlar o dönemin adamlarına pek de saçma gelmemiş olmalıdır. Çünkü onlar emperyalist uluslarla olan ve her düzeyde kendini gösteren farkın aşılabileceğine **inanmak için** kendi tarihlerinde onlarla eşit, hattâ «üstün» olduklarını gösteren kanıtlara ihtiyaç duyarlar ve boyle yorumlanabilecek şeyleri de bulabilirler. Kuşkusuz bu kanıtlar ekonomik ölçutlerin hiç sözünü etmez, titizlikle kaçınır, bunu görmemezlikten gelir. Ama alttan alta da en derin sıkıntısının bu olduğunu hissettirir. «Çağdaş uygarlık düzeyi» hedefi tamı tamına ekonomiktir.

Görüldüğü gibi bu ülkelerin ulusal hareketleri ve ideolojisi «üstün-aşağı» sorunsalı içindedir ve bu sorunsalın olumlu yanı saydığı «üstün» kesim içinde yer almak ister. Sosyalizm işte bu «üstün» yere geçmekte elverişli olabilecek bir «kalkınma yöntemi» olarak anlaşılır.

Tepkici milliyetçiliğin, Sosyalizmi bu çarpıtma biçimi, —ekonomık kalkınma yöntemi sayması— obür tip tepkici milliyetçilik için de geçerlidir.

Sömürge ülkelerin pek çoğu kendi tarihlerinde böylesi bir «üstun»luk gerekçesi bulmaz. Lenin'in deyimiyle «tarihsiz uluslar»dır bunlar. Kapitalizm, onları ilkel kabile ekonomilerini yaşarken ve kendilerini ancak bir diğer kabileye karşı korumak için yeterli silâhlara sahipken buldu. Bir tarih oluşturabilmeleri imkânını vermedi onlara. Gerçek anlamda yıktı, dağıttı. **Tarihe, ancak «beyaz» ve «üstün» yabancı ulusun kullandığı araçlar olarak soktu.** Afrika'da tümüyle, Hindıstan ve Çin'de kısmen uygulanan köle ticaretinin, bu ulusların bilincinde yarattığı etkileri, duydukları derin nefreti ne kadar gayret

* Turkiye Mısır gıbı sömürge veya yarı sömürge iken kurtuluş mücadelesi vermiş ulkelerde kapıtalizmin gelişmesinin bu kurallar içınde olduğu tekelci yapıların hemen kurulduğu biliniyor. Ama Japonya ve Almanya'nın kapitalıstleşmesi de benzer biçimde olmadı mı? İngiltere ve Fransa da rekabetçi kapıtalizm evresi bıterken «kapitalizm tarihine», «yeni giren» bu ulkeler, rekabetçi bır evreyi yaşamış sayılmazlar. Tekelleşme bu ülkelerde çok kısa süre sonra biçimlendi.

etsek yeterince anlayamayız sanırım. Yakın tarihlerde zengin Avrupalıların avcılık zevklerini tatmin için «Hotanto avı» seferleri tertiplemelerinin olağan olduğunu hatırlayalım. Çin gibi binlerce yıllık bir kültüre sahip bir ulusa bile «Çinliler ve köpekler giremez» levhalarını göre göre yaşamalarını empoze etmeye çalışan emperyalistlerin, özellikle Afrika'da —hâlâ da yürütülen— uygulamalarına bir insanlık trajedisi demek dahi hafif kalıyor.

Nazilerin Yahudilere karşı o dizginsiz terörü bile salt terördü ve hiç değilse insana yapıldığı bilinerek uygulandı. Zenciler ise insan sayılmadılar, araçtılar, kelimenin gerçek anlamıyla bir araç olarak görüldüler. Bol bulunan her araç gibi pervasızca kullanıldılar, kırıldılar, atıldılar.

Afrika ulusları bu trajik tarih içinde, ortak kaderi paylaşan, yoksunluğun her türlüsünü ve aşağılanmanın doğurduğu haklı nefretin harcıyla uluslaşma sürecine girdiler. Onların uluslaşmasının tarihinde başkalarınınkine benzemeyen böyle bir temel vardır.

Bu tepkici ulusallaşma yoğun bir «yabancı» düşmanlığı, kültürel bir içe kapanıklıkla karakterize edilir. Kendisini, «üstün» olarak gördüğü diğer uluslardan ayırır, kuşkuyla bakar. Fanon'un «dünyanın lânetlileri» deyimi bunu yeterince anlatıyor.

Görülüyor ki emperyalizmin yapısal özelliği olan hiyerarşik düzen, ulusal sorunun ele alınış biçimine de damgasını vurmuştur. Uluslar arasında esas olarak ekonomik düzey ölçütünü koyan anlayış, kaçınılmaz olarak buraya varır. **Ulusal hareketlerin hemen tümü, bu ayrımı varsayar ve kendi ulusu hesabına bu ayrımın olumsuz yanından kurtulmak amacını güder.** Ulus veri kabul edildiğinde ve birim siyasal düzenler ulus temeli üzerinde dönüldüğünde, ancak ahlakî gerekçelerle bu «üstün-aşağı» ayrımı reddedilir ama bu, yalnızca bir reddediş olarak kalmaya mahkûmdur. Çünkü bizzat **bu** yani ulus temelinden yola çıkmak, bu tarihî kategorinin burjuva özü dolayısıyla her zaman böylesi ayrımların yapılmasına yol açacak nesnel temeli devam ettirmek demektir.

Bunun içindir ki bu ideolojilere dayalı «kurtuluş hareketleri» çok geçmeden emperyalizmin hiyerarşik dünya düzeni içine yeniden girerler. Ama bu kez hiyerarşik düzen siyasal bağımsızlık örtüsü altında daha güç farkedilir haldedir. (kuşkusuz bir ulusçu için) Asıl önemli olan ise «emperyalizmin içsel bir olgu» haline gelişidir. Ancak burada bu kavrama daha değişik bir içerik vererek kullanıyoruz. Bunu daha sonra açımlayacağız.

Görülüyor ki; gerek metropol ülke uluslarına özgü olan ve kendi üstün ekonomik düzeylerinden yola çıkarak oluşturdukları şoven emperyalist ulus ideolojisi; ve gerekse genel olarak geri bıraktırılmış ülke uluslarına özgü tepkici anti-emperyalist ulus ideolojisi aynı ölçütleri kullanmaktadırlar. Biçimlenişler arasında görülen farklar, —birinin saldırgan, diğerinin savunucu, kurtulmayı amaçlayıcı oluşu— her ikisinin de aynı sorunsalın ürünü olduklarını unutturmamalıdır. Ulus birimini temel almak ve ulus içindeki sınıf ilişkilerini veri kabul etmek, burada asıl önemli noktadır.

Elbette ki bunlar sosyalistlerin ulusal kurtuluş hareketlerine karşı tavır almalarını gerektirmez. Kaldı ki yukarda kısaca anlatmaya çalıştığımız emperyalist uygulamaların çok yönlu etkilerinin sömürge ulusların bilincine, toplumsal biçimlenişlerine yansımaları, görmemezlikten gelinemez. Sosyalizmin bir siyasal olgunluğa tekabül ettiği açıktır. Lenin'in «Sosyalizme siyasal demokrasi dışında bir yoldan varmak isteyen kimse, kelimenin iktisadî ve siyasî anlamıyla, kaçınılmaz olarak saçma ve gerici sonuçlara varır» **(İki Taktik,** s. 29, Suda Yayınları) sözlerinin derin anlamı buradadır. Sömürge uluslar, metropol ülke ulusları ile aralarında tarihî olarak konulmuş engelleri, bunları geçersiz bırakan bilinçlenme süreçleri içinde aşacaklar, öte yandan metropol ülke uluslarına sirayet eden olumsuz, saçma ulusal önyargılar da yine aynı biçimde «tedavi» edilecektir. Bu sonuç **ancak,** yukarda önemle vurguladığımız sorunsalı **aşmak,** onun üzerine çıkan bir düşünceye sahip olmakla, **siyasal** eylemi bu temel üzerine geliştirmekle mümkündür.

Emperyalizmden nihaî kurtuluşun tek yolu vardır: Sosyalizm. Ve Sosyalizm de ancak yıktığı emperyalizm gibi bir dünya sistemi olarak kavranılmalıdır. Kuşkusuz buraya varış bir seri mücadelelerin sonucu olacaktır ve başlangıçta sınırlı bir alan emperyalist dünya sisteminden radikal olarak ayrılacak, ayrı bir **sistem** kurulacaktır. Geçerken belirtelim ki, Sosyalist siyasal mücadelenin bir ülkede burjuva iktidarı yıkıp zafer kazanması ve Sosyalist ekonomiyi kurması ayrı şeydir, Sosyalizmin **tek ülkede gerçekleşmesi** ayrı şeydir. Bu ikincisine verilen kategorik anlamı kabul edemediğimizi belirtelim. Her şeyden önce «tek ülke»ye örnek olarak verilen SSCB, «ülke» kategorisine sokulamaz. Alanı, nüfusu ve tüm potansiyel imkanları ile **kıta** sayılabilecek SSCB toprakları üzerinde sosyalizmi kurmaya çalışmak ile, örneğin ekonomik düzeyi 1917 ölçümlerine göre çok daha ileri olan Belçika'da aynı şeyi yapmak bir tutulamaz. Belçika ile SSCB'ni aynı «ülke» kategorisine sokmak temelden yanlıştır.

İkinci nokta, SSCB bir federasyondur. 22 milyon kilometrekarelik bir alan içinde yüzü aşkın «millî» birimin çeşitli idarî-siyasî biçimler altında bir araya geldiği uluslararası bir birliktir. Çin daha merkezî bir yönetim şemasına sahipse de, orada da bir uluslar topluluğu fiilen vardır. Burada varolan uygulamaların yönünü tartışacak değiliz. Amacımız millî sorunun hallindeki temel ilkenin açığa çıkarılmasıdır.

Emperyalizm, özünde hiyerarşik bir sistemdir ve tekel onun bu özelliğini adeta özetler. Bu

«hiyerarşik düzen» kavramını ilerde daha etraflıca açacağız. Ama şimdi hiyerarşik biçimlenişin tarihî kategoriler üzerinde yaptığı değişimleri bir kez daha düşünelim. Daha önceki açıklamalarımız, emperyalizmi oluşturan temel etkenlerin («sanayiin olağanustü gelişmesi ve üretimın gitgide daha büyük işletmeler içinde son derece hızlı yoğunlaşması» Lenin) «kapitalist sınıf» ve «işçi sınıfı» gibi tarihî sınıf kategorilerini nasıl değiştirdiğini göstermişti. (Rantiyeleşme, mülk ve sermaye sahipliği ile müteşebbis-yönetici fonksiyonlarının ayrışması, işçi aristokrasisi ve bürokrasisinin teşekkülü) Artık, örneğin «kapitalist sınıf» derken bu kavrama rekabetçi evredeki içeriği veremeyiz.

Ulus da bir tarihî kategoridir. Ve gördüğümüz gibi bu kavram da değişmiştir. En önemli değişim ise ulusu oluşturan 4 «temel ögenin» özellikle ikisindedir. Daha önce de değindiğimiz gibi, ulus kavramının ilk teşekkül ettiği çağda, ulusların kendi kendilerine yeter bir ekonomi oluşturacakları varsayılırdı. «Ekonomik yaşantı birliği» ögesi bu anlayıştan kalkınarak söylenir. Dönemın koşullarında bu gerçekten de makul ve mümkün sayılmalıdır. Ama üretici güçlerdeki dev gelişmeler, artık ekonomik yaşantı birliğinin, bir ulusun yaşadığı asıl alanın potansiyel imkânları ile kurulamayacağı noktasına getirmiştir. Bugun ABD, SSCB, Çin, Hindistan gibi kıtasal boyutlardaki «ülke»ler bile **«kendine yeterli bir ekonomi»** oluşturamazlar. Başka ülkelerden ürün temin etmeye muhtaçtırlar. Bunu nasıl yaptıkları konumuz değil, ama eğer varolan bilimsel-teknolojik verilere uyarlı, üretici güçlerin mümkün kıldığı yetkinlikte bir ekonomik düzen kurulacaksa **dışarıdan** birşeyler almak zorundadırlar. Daha küçük ulkeler için bu çok daha açık görülür.

O halde bugün «ekonomik yaşantı birliği» kavramının **alan** olarak içeriği değişmiştir. Bu alan artık ulusun yaşadığı alanın çok daha genişini gerektirir.

Lenin bu gerçeği ta o zamanlar açık seçik tesbit etmiştir. Şu aşağıdaki alıntıda yapılan uyarıların ne denli gerçeklik payı içerdiğini ve 1920'de söylenmiş bu tezlerde yansıyan ileri görüşü vurgulamakla yetinelim şimdilik, ve konumuzla doğrudan ilişkin yerin altını çizelim:

> «Bütün ülkelerin ve hele geri kalmış ülkelerin geniş emekçi yığınları önunde bıkmadan usanmadan, siyasî bakımdan bağımsız devletler kurma maskesi altında, gerçekte iktısadî, malî ve askerî alanlarda kendilerine tamamen tâbi devletler yaratan emperyalist devletlerin sistemli biçimde uyguladıkları aldatmacayı açıklamak ve suçlamak. **Bugünkü uluslararası koşullarda, zayıf ve bağımlı uluslar için, sovyet cumhuriyetleri birliğinden başka kurtuluş yoktur.»** (Lenin, **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı.** Sol Yayınları, abç).

Lenin bağımlı ve zayıf (özellikle ekonomik anlamda) ulusların varolan toplumsal durumlarını gözönüne alarak konuşuyor. Ve biz 1970'lerde, 1920'lerin Leninist tezinin bir —mi acaba?— adım gerisine düşerek, «kendi gücüne guvenme» ya da «bağımsızlık» sloganlarına sarılıyoruz.*

Bu konuyu daha geniş olarak «emperyalizmle mücadele» genel başlığı altında ele alacağız.

Ulus kavramındaki ikinci önemli değişim ise ulusal bilinç ögesindedir. Çoğu kez bu bilinçin **asıl olarak** içerdiği **siyasal nitelik** üzerinde durulmuyor. Bu bilinç adeta aynı alanı, aynı dili ve aynı ekonomik yaşantıyı paylaşmış olmaktan gelen bir «birlik» duşüncesinin ifadesi olarak anlaşılmaktadır.

Ulusçu ideolojisinin ilk ortaya çıkışında cumhuriyet talebiyle adeta organik bir ilişkisi olduğunu hatırlayım. Ve yine hatırlamalıyız kı bu bilincin oluşması için gerekli nesnel koşulları sağlamak merkezî feodal duzenin misyonu olmuştur. Fransa'da kral kendisini Fransız ulusunun kralı olarak nitelıyordu. Ulus kavramını reddetmiyordu. O halde ulusçuluğu burjuva ideolojisi yapan öge nedir?

Bu öge burjuva siyasal hareketi tarafından bu ideolojiye katılan anti-feodal **siyasal-düzen** anlayışıdır. **Ulusçuluk, feodal siyasî düzeni yıkıp yerine burjuva siyasal düzeni yerleştirmeye yönelik hareketin ideolojisidir.** Sıyasal açıdan ilerici niteliği buradan gelir, çunkü ulus için siyasal etkinlik alanına katılma imkânlarını, —feodal düzenin nıteliği itibariyle tanımadığı bu imkânı— gerçekleştirmeye yöneliktir.

1789 Fransız Devrimi kıta Avrupa'sında Cumhuriyetçi hareketlere yol açerken ve devrimciler bunun için özel çaba gösterirlerken ulusçu ideolojiyi özellikle vurguluyorlardı.

Fakat burjuva toplum duzeni oturdukça ulusçuluğun bu devrimci sıyasal yorumu ortadan kalkmaya başladı ve emperyalizm çağında üstün ulus şovenizmi halıne gelerek, başka ulusların siyasal özgürlüklerini, sıyasal etkinliklere katılma taleplerini bastırmanın, yok saymanın gerekçeleri ile donandı. Bu gerekçelerin «doğal yasa»dan kaynaklanır oluşları ulusçuluğun toplumsal bir düşünce biçimi olmaktan uzaklaşması, tam anlamıyla gericileşmesi demektir. Ekono-

* Yaptığımız alıntıda Lenin daha çok siyasî nitelikte bir çözüm oneriyor denilebilir. Bu doğrudur, ama Lenin'in bu çozümü önerirken, esas olarak ekonomik gerilikten kurtuluş sorununu dikkate aldığı «Tezler»in tümü okunduğunda görülür. Elbette ki Leninist yaklaşımın niteliği gereği siyaset ve ekonomi birbirinden kopuk olarak alınmıyor. Nitekim alıntıda herhangi bir Cumhuriyetten değil «Sovyet Cumhuriyeti»nden sözedılmesine dikkati çekmek ısterız. Lenin'ın birçok defa kullandığı «emekçiler sovyeti» ya da «köylü sovyeti» gibi önerileri, hem ekonomik yükselişi sağlayan, hem de bu yükselişe uyarlı siyasal olgunluğu daha da yetkinleştirecek kurumlar olarak sunulmaktadır. Bu yaklaşımın «unutulmuş» olması ne hazindir!

mik düzey **farkını** da doğa yasası gibi değişmez saydığını ekleyelim.

Lenin'in emperyalizmi «kapitalizmin esas özelliklerinden bazılarının kendi karşıtlarına dönüşmesi» ile de karakterize ettiğini hatırlayalım. Bu evrimiyle ulusçu ideoloji de artık «karşıtına dönüşmüştür.»

Ulus tarihî bir kategoridir, ulusal bilinç, ulusal ideoloji de aynı şekilde tarihî ideolojik formlardır. Dolayısıyla tarihî gelişim içinde değişirler.

Şimdi şöyle itirazlar olabilir. Uluslaşma toplumun gelişiminde bir uğraktır. Geçilmesi gerekir.

İlke olarak doğrudur bu. Ama her toplum bu aşamayı verili koşullar içinde yaşar. Uluslaşmanın siyasal özünü vurgulamamız boşuna değildir. Asıl olan budur. «Millî bilinç»in siyasal nitelik kazanması, ya da siyasal devrimin ideolojik temelini oluşturması, yukarda değindiğimiz tarihî dönemdedir. **Bu bilinç, bir başka ulusa karşı olmakla değil, o ulusun içindeki yönetici sınıfa karşı olmakla** siyasal anlam kazandı, devrimci nitelik edindi. Oysa örneğin emperyalist dönemde oluşturulmaya çalışılan Türk milliyetçiliğine bakınız. Bu ideoloji daha ilk adımında Kürt milliyetçiliğini bastırmayı ana amaç edindi. Şu anda da Türk milliyetçiliğinin baskın niteliği budur. Elbette bu uygulama Kürt ulusunun belli bir siyasal olgunluğa erişmesi için gerekli tüm nesnel koşulları titiz bir dikkatle engellemeye yöneliktir. Dil sorunu, iskân politikası ve hattâ yakınlarda uygulanan toprak reformu projeleri hep buna yöneliktir.

Lenin'in «ulusal kültür özerkliği» sloganlarına şiddetle karşı çıkarken «tek resmî dil» uygulamalarını aynı biçimde eleştirmesi üzerine düşünelim. Mekanik yorum, dilin ulusal kültürün bir parçası olduğu noktasından hareket ederek Lenin'i çelişki içinde gösterebilir. Bu kişiler Lenin'in milli soruna verdiği önemi ve anlamı kavrayamayanlardır. Lenin, bir ezilen, bağımlı, ulusun olumlu bir siyasal bilince erişmesi için olan yegane iletişim imkânını, zorla kullandırtmamak, bu imkânı kısır bırakmak isteyenlere şiddetle saldırır. Ama öte yandan aynı ulusun daha gelişkin bir dili özgürce kullanmasını, dillerin alışverişini ve böylece toplumsal gelişime paralel olarak oluşan ortak bir dile varılmasını onaylar. Geri ekonomik düzey içindeki bir ulus için dil, onu mümkün en geniş alanlardan haberdar eden, bu alanın faaliyetlerine katılmasını sağlayan bir araçtır.

Toparlarsak; emperyalist dönem içinde ulusal bilinç ve genel olarak ulusal sorun, bu dönemin bu kategorilere getirdiği özellikler dikkate alınarak konulmalıdır. Ulus kavramı, emperyalizmin bu kavrama soktuğu gerici ögeler yüzünden olumsuzlaşmıştır ve tarihî gelişim bu olumsuzlamanın üzerine yeni ve nitelikçe üstün bir kavramı enternasyonalizmi yaratmıştır. Bugün bu kavramı yoksayan veya fiilen ortadan kaldıran anlayışların görünür yaygınlığı Marksist-Leninst sıfatını kullanan hiç kimseye fiilde cayma hakkını vermez, veremez.

Emperyalizmin ulus kavramında yaptığı değişim onun hiyerarşik yapısının belli tarihî koşullarda somutlanışının bir sonucudur. Bir politik tercih değildir. Dünyanın «beş-altı emperyalist ulus» tarafından paylaşıldığı, her birinin kendi alanında ayrı bir hiyerarşik düzen kurduğu bir tarihî evrede, bu hiyerarşik düzenler bizzat kendi aralarındaki tarihî ayrıma (ulusal ayrıma) uyarlı bir biçimleniş içindeydiler. Ulus ayrımı hiyerarşik düzenlerin birbiri arasında da geçerliydi, bizzat hiyerarşinin içinde en gözle görülür ayrımı da anlatıyordu.

1945 sonrası, dünyada emperyalizm hiyerarşik özünü bu kez başka ve en üst biçimde göstermektedir. Ulus ayrımları geçersizleşmiştir. Artık «millî tekel» birim değildir, «uluslararası tekel» sözkonusudur. Dünyayı paylaşma, birbiri içine geçmiş sömürü alanları esasına göre olmakta, siyasal sınır ayrımı fiilen geçersiz hale gelmektedir. Hiyerarşinin en üstündekiler için ulusal ayrım sözkonusu değildir ve heterojen bir yapı vardır. Emperyalist **«ulus»**lar özünde (**«ulusal** mali grup»lar) arası çelişki yerini uluslararası tekeller çelişkisine bırakmıştır. Ve artık kavga, belirli bir alanın tümü için değil, bu alan içindeki herhangi bir ekonomik faaliyet alanı için verilmektedir. Geçmişte bir alanın tümü üzerine olduğu için zorunlu olarak siyasal-askerî nitelik kazanan ve çözümü için savaşı gerektiren çatışmalar, bu kez «siyasî açıdan bağımsız» ülkedeki hükümet değişiklikleri ile en üst biçimi almaktadır.

«Günümüzdeki emperyalizm» sorunu gelecek yazımızın konusudur. Burada yalnızca ulusal soruna getirdiği yeni boyuttan sözedeceğiz.

Metropoldeki ulusal devletlerin bile hayli geçersizleştiği bir dönemde, devletlerle özdeşleştirilmiş bir «emperyalizme karşı mücadele», anlayışı yanlıştır, tarihen geçersizleşmiştir. «Bağımsız» ulusal devlet sloganıyla artık hiç verilemez. Emperyalizmin sınıfsal içeriği gün gibi aşikâr olmuşken, burjuvazinin «düşürdüğü bayrak»ları toplamayı iş edinmek ayrı bir meslek olabilir, ama sosyalizmdir denmesi açıkça hakaarettir

Lenin, böyle bir davranışa girebilecekleri ta 1920'lerde uyarıyordu:

> «Enternasyonalizm ilkesinin lafta tanınması ve bunun yerine eylemde küçük-burjuva propoganda ve ajitasyonunun, pratik çalışmasının şoven milliyetçiliğinin ve pasifizminin konması, sadece İkinci Enternasyonal partilerine özgü bir şey değildir; bunlar, İkinci Enternasyonalden ayrılan, hatta sık sık şimdi kendilerini komünist olarak adlandıranlara özgü bir şeydir. Bu kötülüğe karşı, en derin kökler salmış küçük-burjuva şoven milliyetçi önyargılara karşı mücadele, proleter iktidarının ulusal olmaktan çıkarılıp (yani bir dünya politikası saptama yeteneği olmayan tek bir ülkedeki ik-

tidar olmaktan çıkıp) uluslararası nitelik kazanma yolunda (yani bütün dünya politikası üzerinde belirleyici etkisi olabilen hiç değilse birkaç ilerlemiş ülkedeki proleter iktidarı durumuna gelmesi yolunda) her gün gelişme kaydettiği ölçüde, daha önemli bir sorun haline gelmektedir. Küçükburjuva şoven milliyetçiliği, sadece ulusların eşitliğinin tanınmasını enternasyonalizm diye adlandırır ve (bu tanımanın sadece lâfta kalması bir yana) ulusal benciliğe dokunmaz, oysa proleter enternasyonalizmi, (1) bir ülkedeki proleter mücadelenin çıkarlarının dünya ölçüsündeki mücadelenin çıkarlarına tabi kılınması; (2) burjuvaziyi yenmekte olan ulusların, uluslararası sermayenin devrilmesi için ulusal planda en büyük fedakârlıklara katlanmaya hazır olmalarını gerektirir.» (V. I. Lenin, **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, Sol Yayınları, s. 219).

Lenin'in emperyalizm analizinde ulusal sorun böyle konuyor. Ve buradaki esaslar bir Marksist-Leninist için **değişmez**'dir. «Ama bugün» gibi oportunist gerçeklerin en kaşarlanmış ibaresi eşliğinde gelen milliyetçi politikaların en «istikbal vaadedeni» bile bu temel ilkelerin açık ölçüleri içinde reddedilecek şeylerdir. Türkiye'de devrimci hareket pek uzak olmayan bir tarihte Cuntacılığı bu «istikbal vaadeden» görünümüyle onayladı. Bunun utanç vericiliğinin aynısına düşmek, en çok bu konu için sözkonusudur.

Gelecek yazımızda, sosyalizm ve ulusal sorunu incelerken bu konuya kaldığımız yerden döneceğiz.

İncelememizin bu ilk bölümünü burada bitiriyoruz.

1945'e kadarki dönemi, toplumsal üretici güçlerde meydana gelen gelişmeleri ve bunun sonucu işçi sınıfının sınıf olarak yerine getirdiği fonksiyon üzerindeki etkilerini ele aldık. Sınıf ideolojisinin kalkış noktası bunlar olduğu için bu konunun özel önemi vardı. Eğer işçi sınıfı hareketinde «iki temel eğilim» doğmuşsa, bunun nedenlerinin en derin köklerini araştırmaya buradan başlamalıydık.

Bu, işçi sınıfı olmaksızın, onun **doğrudan katılması** olmaksızın düşünülemeyecek olan sosyalizmin, Lenin'den bu yana en temel sorunudur. Ve her devrimci hareket, dönemin somut koşulları içinde ortaya çıkan bu temel sorunu çözüme kavuşturmakla yükümlüdür.

İşçi sınıfının devrimci bilinci... İncelememizin bir dizi olgu içinde sürekli vurguladığı konu buydu.

Gelecek yazımızın ilk bölümü, 1945 sonrasını incelerken bu konuda çok daha genişliğine duracak. Konu üzerine gerek bu yazımızda, gerek daha önce **Birikim**'de çıkan yazılarda nasıl yaklaştığımızı okurlarımız bilirler. Bu, daha da kapsamlı sunulmaya çalışılacak ve elbette ki ele aldığımız olguyla (emperyalizm) ilişkisinin kurulmasına yönelik olacaktır.

Gelecek yazımızın ikinci bölümü, genel olarak 1945 sonrasını kapsayacak biçimde ele aldığımız «günümüzdeki emperyalizm»e ait olacak.

Ancak bunu yaparken daha verimli olacağını düşündüğümüz bir yol izleyeceğiz. Bilindiği gibi bu genel sorun bugüne kadar Türkiye'de hayli yaygın biçimde tartışıldı. Farklı eğilimlerin bu konuda tamamlanmış görüşleri, tezleri var.

Biz bunlardan en yetkini saydığımız birisi üzerinde duracağız. Bu tez, 1971 döneminin THKP-C hareketine özgü olan ve emperyalizmi bunalım dönemleri içinde inceleyen tezdir. Hareketin siyasal çizgisinin oluşmasında temel önemi vardır.

Bu tezin arka plânında Sosyalist hareketin mutlaka çözüme kavuşturması gerekli bazı sorunları vardır. Tez, bu sorunlara cevap getirmek amacıyla oluşturulmuştur. Bu niteliğiyle, sözkonusu sorunlardan ya uzaklaşan ya da bunları görmezden gelen diğerlerinden ayrılır. Olumlu yanı da buradadır.

Bu bakımdan bu tez, eleştirilmeye değerdir. Getirdiği cevaplara ve yorumlarının birçoğuna katılmasak da, bu tezlerin oluşturulmasına yol açan sorunlar, Sosyalist hareketin temel sorunları olarak ortadadır. ■

Dağın Doğurduğu fare veya Günaydın'ın İlk Komünistler Tefrikası:

YEŞİL ORDUCULARIN YEŞİL ORDUCULARI YEŞİL ORDUCULUKTAN YARGILAMASI

Günaydın'ın gazetesinin duvar afişlerine varıncaya dek büyük bir reklam kampanyasıyla ilân ettiği «İlk Türk Komünistleri İstiklâl Mahkemesinde» tefrikası, 25 Temmuz 1976 günü başladı, 21 sayı sürdükten sonra sona erdi.

Bu yazı dizisine ilişkin olarak düşünülmesi gereken iki şey var. Biri, bu yarım milyon tirajlı büyük gazetenin şu günlerde böyle bir araştırmayı yayımlamakla ne gibi bir amaca hizmet ettiği; ötekiyse, yazarın çalışmasında, tarihî gerçekleri ne ölçüde başarıyla aydınlatabildiği. Bunlardan birincisinin üzerinde durmayacağım. Fakat ikincisi bakımından hemen şunu söylemeliyim ki, Sadi Borak'ın kaleme aldığı bu tefrika, yakın geçmişimizdeki bazı karanlık noktalara ışık tutmak şöyle dursun, yazarının ezbere anti-komünist tutumu, olayların genel çerçevesini bilmemesi, 1920 Türkiyesindeki solu 1970'lerin ölçüleriyle değerlendirmeye kalkması ve dikkatsizliği yüzünden, kafaları daha da karıştırmaktan başka bir sonuç vermemiştir.

Ben, ilk birkaç yazıyı okuduktan sonra, Günaydın'a bir mektup göndererek yapılan yanlışlardan bazılarına işaret ettim ve aynı sütunlarda genel bir eleştiri yazmama imkân verilmesini istedim. Borak'ın işlediği hataları, geniş bir okur kitlesine duyurmak iyi olurdu. Bu başvuruma herhangi bir karşılık alamadığım için, söyleyeceklerimi bir başka gazetenin aracılığıyla kamuoyuna iletmek gereğini duydum. Bir yazı hazırlayarak Cumhuriyet'e yolladım. Anlaşılan, Günaydın'la takışmak istemedikleri için, «Şimdi yayın yönetmenimiz tatilde, hele bir dönsün» diyerek atlattılar. Milliyet'i denedim. Sadi Borak'ın orada da «Meclis Gizli Oturumlarında Büyük Zafer» diye yeni bir tefrikası başlamaz mı! Şu sıra böyle bir yazıyı basmalarının yakışık almayacağını söylediler.

Oysa bu dava, olağanüstü mahkemelerin adaletsizliklerini ortaya koymak yönünden çok iyi bir örnektir. Yani, dikkatle incelenirse, buradaki gibi kullanılmak istenilen amaçlara ters teper. Nitekim, bu nedenledir ki, Sadi Borak'tan önce aynı konuyu *Yakın Tarihimiz* dergisindeki «Yeşil Ordu Cemiyeti» tefrikasında işleyen ve bundan, bir de *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası* diye bir kitap çıkaran Feridun Kandemir, bir belgede önemli bir tahrifat yaparak [Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın tamiminin altında «Yeşil Ordu Kâtib-i Umumîsi Çerkez Ethem» imzası nın bulunduğunu uydurmakla] birçoklarını yanıltmıştı.

Oldukça düzensiz bir görünümü olan «İlk Türk Komünistleri İstiklâl Mahkemesinde» tefrikası ise, yazarın yersiz süslemeleri bir yana, esas itibariyle, üç sanığın (Salih Hacıoğlu, Arif Oruç, Nizamettin Nazif) sorgularından bazı bölümlerle iki polis raporu ve [dokuz gün farkla, iki ayrı sayıda iki ayrı belgeymiş gibi sunulan —7 ve 16 numaralı tefrikalar] «Sarı Defter»den alınma bir mektup suretinden ibarettir.

İsterseniz, konuya, Sadi Borak'ın son tefrikada ortaya attığı «Niçin Asılmadılar?» sorusundan başlayalım: «Türkiye'nin ölüm-kalım savaşı verdiği bunalımlı bir dönemde gizli örgüt kurarak hükûmeti devirmeyi ve bağımsızlık savaşının başını öldürmeyi amaçlayanları [İstiklâl Mahkemesi] niçin darağacında sallandırmamıştır?» Yazar, bu sorusunun cevabını, o zamanki Türk-Sovyet ilişkilerinde aramaktadır. Bizse, boyle olağanüstü mahkemelerin siyasal nedenlerle adam asmalarının çoğu kez adlî (?) cinayet niteliği taşıdığını gördüğümüz için, yazarın asıl kastettiği sanıklara «bari idam cezası verilmemesi isabet olmuş» diyerek, önce, 1921 yılının ilk aylarında Ankara'da yürütülen bu davada kimlerin, niçin ve kimler tarafından yargılandığına bakmak istiyoruz.

Haklarında karar verilen sanıklar üç gruptur:

1) Çerkez Ethem ve yardımcıları,
2) Ethem yanlısı iki gazeteci. Arif Oruç ve Nizamettin Nazif,
3) Resmî Komunist Fırkasına bağlı olan bu iki gruptan ayrı olarak, gizli bir Komünist Partisi kurup hükûmeti devirmeye kalktılar diye, Ethem olayına bağlanarak gürültüye getirilmek istenen yasal Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın üyeleri.

Birinci gruptakilerin hepsi (12 kişi) gıyaben idama mahkûm edilmiştir. [Ancak, aralarından biri (Kurmay Yuzbaşı Halil Efendi) daha sonra yakalanıp, bu davanın bitiminden itibaren iki hafta içinde yeniden yargılanarak, hakkındaki idam kararı vicahiye çevrilmiş ve hemen asılmıştır (bak. E. Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, s. 88 - 89).] Bunlara bir diyeceğimiz yok. Ancak, ikinci ve üçüncü gruptakilere verilen cezalar gerçekten garıptır.

İlk tefrikada öne sürüldüğünün tersine, henüz *Yarın* gazetesinin sahibi ve başyazarı

olmayan Arif Oruç [Yarın sekiz yıl sonra çıkacaktır!], tesisleri Çerkez Ethem'e ait Seyyare-Yeni Dunya'nın sahib-i imtiyazıdır ve son gününe dek Ethem'in adamıdır. Aynı gazetenin yazarlarından olan Nizamettın Nazif ise, (*) Çerkez Ethem ayaklanmasını desteklemek için kaleme aldığı söylenen «Eskişehir İşçilerine» bildirisini Resmî Komünist Fırkası adına Yeni Dünya matbaasında bastırmıştı. Bu sanıklardan ilki, mahkeme kulisinde tam bir «muhbir» olarak çalışmış, odül olarak da yakasını kolaylıkla sıyırmıştır. Sadi Borak, 17'nci tefrikasında, Arif Oruç'un kendisini yargılayan İstiklâl Mahkemesi üyesi Kılıç Ali'ye tarihsiz iki mektubunu aktarıyor. Bunlardan ikincisinin, önce, mahkeme sırasında, ılkıyse karardan sonra yazılmış, besbelli. [Bir düşünün: sanık yargıçtan para istiyor!] Arif Oruç'un bu yakınmalarının mahkeme heyeti üstünde herhangi bir etkisi olmadığının sanılması, gülünçtür. Sadi Borak kendi aktardığı mektupları anlamamışsa bile, Arif Oruç'un tutuklu kaldığı süre yeterli bulunarak, zafere kadar hükûmetın uygun göreceği bir yerde oturmasına karar verilmesinden de mi hıç kuşkulanmamış? Kışkırtıcı rolundeki Nizamettin Nazıf ise, sekız yıla mahkûm olmuştur.

Gelelım uçuncu gruba. Yazar, son tefrikasında isım vermeksizin 3 kışının 15'er yıla, 4 kişinin de 3'er yıla mahkûm edildiğini yazıyor. Gerçekten, Salıh Hacıoğlu, Tokat Mebusu Nâzım Bey ve Zıynetullah Nuşirevan 15'er yıl hüküm gıymişlerdi, ama 5'er yıla mahkûm olan 4 (Mustafa Nuri, Abdulkadır, Hilmi, Ahmet), 3'er yıla mahkûm olan da 2 kişi (Behram Lütfı ve Mustafa Nuri) vardı. [Kararda mı yanlışlık yapılmıştır, yoksa ıki tane mi Mustafa Nuri vardır, bilmiyorum.] Bütün bu sanıkların üyesi bulundukları Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, Çerkez Ethem ayaklanmasına karşı açıkça hükûmetı desteklediği halde, niçin ezilmek istenmiştir? Asıl onemlı olan soru, budur.

Kısaca özetlemek gerekirse: 1920 yazında Ankara'da bır Yeşıl Ordu Cemiyeti kurulmuş, çoğu İttihatçılardan oluşan ve Yönetim Kurulunda Adnan Adıvar, Hakkı Behiç ve Celâl Bayar gibi bakanların da bulunduğu bu cemıyet B.M.M.'nde de «Halk Zümresi» diye bir Meclıs Grubu meydana getirmıştır. Yeşil Ordu'nun genel sekreteri Tokat mebusu Nâzım Bey'di. Fakat, Çerkez Ethem Yeşil Ordu'ya alınınca, Mustafa Kemal Paşa telâşlanarak cemiyetin kapatılmasını istemiştir. Bununla da yetinmeyerek, Halk Zümresi'ni bölmek için, aralarına Dr. Tevfik Rüştü gibi kendisine ozellikle yakın kişileri de katarak resmî bir T.K.F. kurdurmuş ve bütün sol akımları bu örgutte toplayarak denetım altına almak istemıştır Çerkez Ethem de, Paşa'nın isteği üzerıne (gazetesıyle bırlikte) bu fırkaya katılmıştır. Mecllsce Dahilıye Vekılı seçilecek kadar tutulan, yine eski İttihatçılardan (ve Mason!) Nâzım Bey ıse, bu oyuna gırmeyi kendine yedirememiştir. Öte yandan 1920 Anadolusunda bir de (hafi) T.K.P. vardır. Ama bu partının gizliliği bıçimsel anlamdadır. Öyle ki, üyelerınden bir kısmı tahsısat-ı mestureden beslenmekte, nizamnamesi Eskişehır'deki lıva (devlet) matbaasında basılmaktadır. Nâzım Bey Yeşil Ordu'daki yandaşlarıyla, bu partının üyelerını, resmî fırkaya rakip bır örgut içinde toplamayı başarmış, T.H.İ.F.'nı resmen kurarak hükûmetten ılmühaberini de almıştır.

Fakat bır ıç ve bır dış olayın, Anadolu'daki bu sol gelişmeleri sekteye uğrattığı görülüyor: Çerkez Ethem ayaklanması ve Ankara hükûmetinin de Londra Konferansına çağrılmış olması. İşte, konferans masasına otururken, İngilızlere bir tavız olarak Türk solunun artık temızlenmiş olduğu ızlenımını vermek isteyen hükûmet, Ankara İstiklâl Mahkemesı'ndeki bu davayı sahnelemişti. İşin ilginç yanı, Yeşil Orducular Yeşil Orduculuktan yargılamış, mahkeme reısi Topçu İhsan [Borak'ın dedığı gıbi 4 - 5 yıl sonra değil, 7 yıl sonra Bahriye Vekılı iken Yavuz — Havuz işınde yolsuzluğundan ötürü Yüce Dıvan'ca mahkûm edilen Eryavuz] ve üyesi Kılıç Ali gıbi resmî T.K.F.'liler T.H.İ.F. üyelerını mahkûm etmişlerdı. Oysa, uçüncü gruptaki sanıkların Çerkez Ethem ayaklanmasıyla hiçbir ilişkileri yoktu. Bu olayların ayrıntıları, benim (üçüncü basımı yapılmakta olan) *Türkiye'de Sol Akımlar 1908 - 1925* adlı kitabımdan öğrenilebilir.

Sadi Borak'ın dıkkatsız ve özensiz çalışmasının örneklerine gelınce, bunlara ilk günkü tefrıkanın manşetiyle başlayabilırız: «Yunan ordusunun taarruza geçtiği gün Eskişehir'de bir gazete köylüyü ve işçiyi ayaklanmaya çağırıyordu.» Oysa (1) sözkonusu gazete [Yeni Dünya] o tarıhte Eskışehır'de değil, Ankara'da çıkmaktadır. Resmî T.K.F.'nın organı: «Türkiye Komünist Gazetesidir.» Sahıb-i imtiyazı Arif Oruç, müdir-i mes'ul ve başmuharrırı ıse aynı fırkanın kâtib-i umumîsi Hakkı Behıç beydir. (2) Kaldı kı, değınilen (Nizamettin

(*) Nizamettın Nazıf [Tepedelenlioğlu] merhumun, tanıyanlar hatırlarlar, Allah Bir dedığıne inanmak bile pek caiz değildi. Bununla birlikte, son yıllarında o zamanki Komünist harekete «Atatürk'ün casusu» olarak katıldığını, bu nedenle kendısine İstıklâl Madalyası verilmesi gerektığını söyluyordu. —Sahiden, onun gibi biri Komintern'ın 1922'deki dördüncu kongresıne nasıl gidebilmiştir?— Bana anlattıkları arasında, doğru olduğunu sandığım küçük bır noktayı buraya kaydetmek istiyorum. Nizamettin Nazif, Arıf Oruç'a bır çeşit lâkap gibi «dayı» dermiş; duruşmalarda değınılen, Sadi Borak'ın tefrıkasında da gördüğümüz, «Arif Oruç'un yeğenlığı» buradan galatmış.

Nazif'in kaleme aldığı) beyanname bu gazetede çıkmamış, Ankara'daki Yeni Dünya matbaasında basılmış ve polisçe hemen toplatılmıştır. (3) Eskişehir işçi ve köylülerine seslenen bu bildiri, genel anlamda (resmi) Komünist propagandası niteliğinde olup, işçi ve köylülerden Ethem ayaklanmasının desteklenmesi için hemen başkaldırmalarını isteyen bir yanı da yoktur.

Yine ilk tefrikada yazıldığı gibi, Mehmet Şükrü (Karahisar-ı Sahip) beyle Şeyh Servet (Bursa) efendinin tutuklu olarak yargılandıkları doğru değildir.

8'inci tefrikada ileri sürülduğü gibi, Tokat mebusu Nâzım sol kanatların hepsinde (ayrıca belirtildiği gibi resmî fırkada) yer almış değildir.

1'nci ve 4'üncü tefrikalarda mahkeme üyesi gösterilen Cevdet Kerim İncedayı [1893 - 1951] Birinci B.M.M.'nde üye bile değildi. Meclis'e beşinci dönemde Sinop'tan girmiştir. İstiklâl Mahkemesinde üye olan Cevdet bey (benim dikkatlerini çekmem üzerine 20'nci tefrikada düzeltildiği gibi) Kütahya Mebusu Cevdet İzrab'tır [1891 - 1960]. Fakat Nizamettin Nazif'le Arif Oruç için verilen cezaları az bulup bu iki sanığın onar yıl hapsedilmeleri için karşı-oy yazısı yazan üye, Cevdet bey değil, Hüseyin beydir [Gökçelik, 1867 - 1933: Sadi Borak bu dördüncü üyeyi hiç anmıyor!]. Hüseyin bey Elâzığ'da polis müdürü iken ilk Meclis'e girmiş ve ölünceye kadar, dört dönem B.M.M.'nde bu ili temsil etmiştir.

Örneklerini daha çoğaltmak istemediğim bu yanlışlar, herhalde Sadi Borak'ın tefrikasının sonunda yaptığı gibi, «bugünkü hızlı baskı tekniğinin kaçınılmaz sonuçları» diye geçiştirilemez.

Son olarak, uluorta sormak istediğim bir şey var: B.M.M. arşivindeki yarım yüzyıl öncesine ilişkin belgelerden ve gizli tutanaklardan yararlanmak için, mutlaka Sadi Borak mı olmak gerekiyor? Bunlar ne zaman herkese açılacak?

METE TUNÇAY

«YENİ SESLER ARAMANIN ZAMANIDIR»

Sayın Mutluay, bir yazısında Erol Çankaya'nın şiirlerini bu denli öfke ve ateşle yoğurmasını anlayamadığını belirtiyor, kuşkuyla karışık bir serzenişte bulunuyordu. Bir bakıma haklıydı. Gerçekten de Erol Çankaya'nın şiirlerinde öfke, omuza çapraz asılı tüfek, kabzede ısınmış avuç, barikatlar, kanlı hançerler ilk bakışta sık sık göze çarpan kavramlardır. Kitaba şöyle bir göz gezdiren insan, neredeyse savaş alanının ortasında kaldığını sanır. Buna bir de adını eklersek hele; *Cehennem Biziz.* (Erol Çankaya, Bilgi Yayınevi, Temmuz 1976, 152 sayfa, 15.— Lira)

Sanırım bu serzenişin temelinde, eski kuşaklarda genellikle yer etmiş bulunan «gençlik halet-i ruhiyesi» ile bunca öfke ve kinin akla egemen olabileceği kuşkusu yatmaktadır. Toplumdan, toplumsal sorunlardan, olaylardan, kısacası yaşayıştan kopuk şiirlerin şairleri için yerindedir bu kuşku. Oysa Erol Çankaya, özellikle bıri öbürünün varlık sebebi olan kavramları yanyana getirerek yaşayışı ve şiiri özümlemiş usta bir ozan gibi çıkmaktadır karşımıza. Örneğin «*Şiir gençlik gibi bir şeydir ve gitti gider*» dizesiyle şiirin devingenliği, sürekliliği; kendini yaratan şairi yeniden nasıl yarattığı vurgulanırken;

Sesim sevgilimi bile
kuşatmazsa
Yüreğim dünyaya
katılamazsa
(s. 11)

dizeleriyle bu yaratıcılığın, devingenliğin, sürekliliğin yaşayışla bağlantısı sağlanmakta;

Yarın yeni şiirler yazdığımda
bir hayli öfkelerle
Sözgelimi bir banka görüp
hırçınlandığımda
Bir bono görüp, hisse
senetleri
(s. 12)

dizeleriyle de, sözu edilen bağlantı somutlaştırılmaktadır.

Kanımca Erol Çankaya'nın şiirlerini ilk bakışta «cehennem» görünümüne çeviren, okuyanda kendini savaş alanında kalmış duygusunu uyandıran, birbirine aykırı kavramların tıpkı günlük yaşayışımızdaki aykırılıklar gibi yanyana, içiçe kullanılmış olmasıdır. «*Terli gömleğime çıkıyor dünyanın macerası*» dizesi ile, «*Belli hayata dişlilerin olduğu yerden dokunduğun*» ya da «*Dünyaya kıvılcımlar çıkartarak yaklaştığın belli*» dizelerinde olduğu gibi, tek dize ile ekonomik sorun; sömürü, sömürüye karşı koyuş v.b. vurgulanırken az sonra «*Yüzümüze çarparak her sabah dünyanın aşklarını*» gibi bir dizeyle sevda kavramı en geniş anlamıyla yükleniyor; birbirinin karşıtı olan kavramlar okurun sosyo-ekonomik ilgi ve ilişkiler içerisinde tutacağı yanı seçmesini; bu seçimi yaparken bir bileşime varmasını kolaylaştırıyor. Bir başka deyişle, yeni insan ve toplum tipinin yaratılmasında Erol Çankaya'nın şiiri işlevini yerine getiriyor.

Gerçi zaman zaman aşiret törelerini savunur bir havaya bürünüyor yazar. Örneğin «*Sonra sulbünden gelecekleri düşün*» dizesinde olduğu gibi. Özellikle bu dizenin devamında, kan davası için çocuğunu şartlandıran bir ana görünümündedir şair. Aynı şiirin bir başka yerinde de «*... gazete okuma/Aç gözünü oku*» diyerek somut gerçeklikten uzak durmayı öğütlerken yine aynı şiirin şu güzel dizelerindeki anlamla çelişiyor bu öğüt:

Kalbimi sarsalayan yurt
haberleri
Ve kısacık bir soluğu,
dünyayı dolduran
Defterine işle. Kıyısına
Sülüs yazısıyla düş bir
ömrün tarihini.
(s. 22)

Bir düzene karşı çıkmak, o

düzenın gerçeklerini karşıtıyla gorup öğrenmeyi engellemez. (Kendısi de bunu yukarıdakı dizelerde kabul ediyor zaten.) O gerçekler değıl mi *şairin bedenini öfke ile kavuran?*.. Bılerek öfkelenmekle, şartlanarak kin tutmak, ofkelenmek ayrı ayrı tavırların kaynağıdırlar.

Öte yandan yazarın, toplumumuzun kırsal kesimiyle ilgili dizeleriyle kentsel kesimini ıçeren dizeleri arasında belırgin bir ayrılık var; bırıncı kesimle ilgili dızeler genellikle kalıplaşmaya, duraganlığa gotürüyor onu. İkıncı kesımiyle ilgılı dizeleri daha güçlü. Bu da, şairin yaşayış ile özdeşleştirmek ıstediği şiiri, okuyarak edindığı izlenimlerınden kaynaklandırdığı için olsa gerektir. Bu ızlenımler ise tek taraflı (gazete okuma/Aç günceni oku) olduğu için- yer yer onu tekrarın tekrarına götürmektedır. Oysa «Emeğin Olduğu Yerden», «Kan Toprağa Bulaşmıyor», «Kanın Göründüğu Yerden» gibi şiirlerinde öz, imgelem ve duyarlık bakımından gerçek şırini yakalıyor Erol:

Teri toprağa bulaşıyor
O'nların
Kan toprağa bulaşmıyor
(s. 59)

dizeleriyle «O'nlar» ve emeğın uretkenlığı, yaşayışın sureklılığı («Karşıt Şiir»ın 61. sayfadakı son dizesinde olduğu gibı) ne güzel vurgulanıyor! Ya «*Şafakleyin düşmanın bordasına çarptıkça tazeleniyor hıncım*» dizesindekı imgelem!.. Kıyıyı ya da gemi bordasını bıkmadan, usanmadan doğen dalgaları anımsatıveriyor birdenbire insana.

Yayınevının kıtabın arka kapağına koyduğu notta, «1940 kuşağının devrımcı şiirini, 1970 gençliğının heyecanı, soluğu ve imgeleriyle zenginleştirerek yenileştiren, gözü ve yüreği pek bır ozan!» deniyor Erol Çankaya için. Gerçekten de, 1970'lerin başında *Demokrat İzmir*'in Çarşamba günleri yayımlanan Edebıyat ve Sanat sayfasından izlemeye başladığımız o ilk şiirlerinden bu yana Erol, yaratıcı gücünü «*durulan bir şiir*» gibı dıyalektık ile yoğurmuş, «Türk edebiyatında yeni bır aşama ıçın en güçlü umutlar»dan biri olmuştur. *Cehennem Bızız*, bu umudun belgesıdır.

M. TANER ÜNLÜ

cem yayınevi

ARİF DAMAR
alıcı kuşu kardeşliğin
Yıllardır Aranan Şiir Kıtaplarının
Tümü Birden
Günden Güne · İstanbul Bulutu · Kedi Aklı · Saat Sekizi Geç Vurdu · Alıcı Kuş
15 lira

seslerin ayak sesleri
Tükenıyor
7,5 lira

Dağıtım: CEMMAY, Babıâli Cad. 19, Cağaloğlu - İSTANBUL

KAPAN

HİKÂYELER

HAKKI GÜMÜŞTAŞ

MAY YAYINLARI

stancu
yaşayan ölüler

genel dağıtım: cem-may·

gorki
isyancı

genel dağıtım: cem-may·

cem yayınevi

CAN YÜCEL

ölüm ve oğlum

ŞİİRLER / 12,50 TL.

Genel Dağıtım: CEMMAY

Bâbıâli Cad. 19 Cağaloğlu

Birikim'in 3. Cildinde (sayı: 13 - 19)
Yayımlanan Yazılar Dizini

——, «Birikim'in İlk Yılı Üzerine», sayı: 13, s. 6.

——, «Roland Barthes Üstüne», sayı: 13, s. 36.

——, «Küçük Burjuvalık», sayı: 14, s. 3.

——, «Bilimsel Gelişmede İktisadın Rolü Sorunu», sayı: 14, s. 8.

——, «Kenan Somer'in Mektubu Üzerine», sayı: 16, s. 51.

——, «'Devrimci Olmak' Üzerine», sayı: 17, s. 27.

——, «Ekim Devrimi Üzerine», sayı: 17, s. 55.

——, «Sosyalist Siyasal Düşünce Tarihi», sayı: 17, s. 56.

——, «Yeni Emperyalizm Teorileri», sayı: 18 - 19, s. 21.

——, «Yürüyüş Dergisindeki Bir Yazı Üzerine», sayı: 18 - 19, s. 76.

Roland Barthes, «Ne O - Ne O Eleştirisi», (Çeviren: Mustafa Irgat), sayı: 13, s. 38.

Roland Barthes, «Sabunlar ve Deterjanlar», (Çeviren: Mustafa Irgat), sayı: 13, s. 40.

——, «Çin ve Dünya», sayı 13, s. 58.

Nathan Rosenberg, «Karl Marx'da Bilimin İktisadî Rolü», (Çeviren: Faik Seyhan), sayı: 14, s. 36.

Gregor Benton, «Yenan 'Edebi Muhalefeti'», (Çeviren: Faruk Sipahi), sayı: 15, s. 48.

«Çin'de Sosyalist Deneme Örnekleri», (Çeviren: Faruk Sipahi), sayı: 15, s. 51.

Jean Bruhat, «Fransız Komünist Partisinin İttifak Politikası (1936 - 1976)» (Çeviren: Reşit Güven), sayı: 16, s. 30.

Etienne Balibar, «Proletarya Diktatörlüğü Üstüne», (Çeviren: Reşit Güven), sayı: 16, s. 32.

Guy Besse, «Proletarya Diktatörlüğü Üstüne —E. Balibar'a Cevap—», (Çeviren: Reşit Güven), sayı: 16, s. 35.

Bill Warren, «Emperyalizm ve Kapitalist Endüstrileşme», (Çeviren: Fatma Güzelsoy), sayı: 18 - 19, s. 27.

Arghiri Emmanuel, «Azgelişmişlik Mitlerine karşı Gelişme Mitleri» (Çeviren: Fatma Güzelsoy), sayı: 18 - 19, s. 58.

İzzet Yasar, «Şiirler», sayı: 13, s. 20.

Asaf Savaş Akat, «Geçiş Dönemi Toplumları İçin Teorik Bir Çerçeve —I—», sayı: 13, s. 22.

Asaf Savaş Akat, «Zafer Toprak'ın Eleştirisine Cevap», sayı: 15, s. 62.

Ahmet Eken, «Eğlence ve Futbol İdeolojisi», sayı: 13, s. 42.

Haluk Şahin, «Psikiyatri ve Toplum», sayı: 13, s. 52.

Murat Belge, «CHP Üstüne», sayı: 13, s. 55.

Murat Belge, «Bir 'Edebiyat Malzemesi' Olarak 12 Mart Yaşantısı», sayı: 14, s. 14.

Murat Belge, «Birkaç Kitap», sayı: 14, s. 54.

Murat Belge, «'Şafak' Üstüne», sayı: 17, s. 35.

Murat Belge, «Kurtuluş Savaşı Romanları Üstüne Özel Sayı», sayı: 18 - 19, s. 79.

Murat Belge, «Atilla İlhan'ın Halk Edebiyatı Değerlendirmeleri», sayı: 18 - 19, s. 79.

Uluğ Nutku, «Bir Mektup», sayı: 13, s. 59.

Erol Çankaya, «Şiirler», sayı: 14, s. 11.

Can Yücel, «Şiirler», sayı: 14, s. 22.

Can Yücel, «Şiirler», sayı: 17, s. 25.

Ömer Laçiner, «'Ne Yapmalı' Üzerine Düşünceler —I—», sayı: 14, s. 24.

Ömer Laçiner, «'Ne Yapmalı' Üzerine Düşünceler —II—», sayı: 15, s. 33.

Ömer Laçiner, «Faşist Diktatörlük ve 'Kitle Desteği' Sorunu», sayı: 17, s. 43.

Atilla Özkırımlı, «Babalılar Ayaklanmasının Dini ve Kültürel Temelleri», sayı: 14, s. 45.

Mete Tunçay, «Solun Suphici Tarihi», sayı: 14, s. 52.

Mete Tunçay, «Misak-ı Milli'nin 1. Maddesi Üstüne», sayı: 18 - 19, s. 12.

Selim İleri «'Vatandaş' Üzerine», sayı: 14, s. 55.

Nedim Gürsel, «Nazım Hikmet'in Rubaileri», sayı: 15, s. 6.

Nedim Gürsel, «Önemli Bir Tartışmanın Eşiğinde», sayı: 16, s. 25.

Nedim Gürsel, «Nazım Hikmet'in Kıyamet Sureleri», sayı: 17, s. 11.

Tarık Günersel, «Şiirler», sayı: 15, s. 21.

Doğu Ergil, «Kapitalist Devlet», sayı: 15, s. 23.

Zafer Toprak, «'Geçiş Dönemi Toplumları İçin Teorik Bir Çerçeve —I—' Üzerine», sayı: 15, s. 57.

Ahmet Oktay, «Cansever'in Şiirine Analitik Bir Yaklaşım», sayı: 16, s. 7.

Mehmet Sönmez, «Desen», sayı: 16, s. 15.

Süreyya Berfe, «Yazı», sayı: 16, s. 15.

Çağlar Keyder, «Dünya Parası ve Kriz», sayı: 16, s. 20.

Kenan Somer, «Sapma Üzerine», sayı: 16, s. 50.

Fikret Adanır, «Silâhlanma ve Azgelişmişlik», sayı: 16, s. 56.

Sencer Divitçioğlu, «'Geçiş Dönemi Toplumları İçin Teorik Bir Çerçeve —I—' Üzerine Bir Not», sayı: 17, s. 54.

Faik Seyhan, «'Stagflation' ve İstihdam Teorisindeki Son Gelişmeler», sayı: 18 - 19, s. 7.

Refik Durbaş, «Kampana», sayı: 18 - 19, s. 10.

Ozan Telli, «Şiirler», sayı: 18 - 19, s. 17.

Birikim
AYLIK
SOSYALİST KÜLTÜR
DERGİSİ

FELSEFE DİZİSİ : 1

Yazarın Türkçe'de ilk kitabı

LOUIS ALTHUSSER

LENİN VE FELSEFE

çevirenler

BÜLENT AKSOY
EROL TULPAR
MURAT BELGE

Bir Devrim Silâhı Olarak Felsefe
Hegel Karşısında Lenin

FELSEFE DİZİSİ : 2

Hegel'in idealist felsefesi, diyalektik anlayışı
üzerine Türkçe'de yayımlanan ilk kitap

W. T. STACE

HEGEL ÜSTÜNE

çeviren

MURAT BELGE

Marksist düşünce ile Hegel felsefesinin ilişkileri konusunda
açıklayıcı notlar ve tamamlayıcı bilgiler

- Hegel ve Hıristiyanlık
- Bilgi teorisi üstüne
- Teleoloji sorunu:
  «Neden» mi, «Niçin» mi?
- Hegelci çelişki

BİRİKİM YAYIMCILIK KOLL. ŞTİ.
P.K. 538 Sirkeci - İSTANBUL